

**Хоҷаев Қ., Абдувалиев А., Шарафиддинов Н.,
Раҳматов Б.**

АДАБИЁТИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ барои синфи 6

Ҳайати мушовараи Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Қазоқистон ба чоп тавсия кардааст

**Алматы
“Жазушы”
2014**

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.3 (5Тәж) я 72
Т 50

Хоҷаев Қ. және б.

Т 50 **Адабиети тоҷик:** *(оқу китабы)*. Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған тәжік тіліндегі оқулық./ Хоҷаев Қ., Абдувалиев А., Шарафиддинов Н., Раҳматов Б.– Алматы: Жазушы, 2014.– 200 с.

ISBN 978-601-200-405-2

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.3 (5Қаз) я 72

© Хоҷаев Қ., Абдувалиев А.,
Шарафиддинов Н., Раҳматов Б., 2014
ISBN 978-601-200-405-2 © «Жазушы» баспасы, 2014

МУҚАДДИМА

Хонандагони азиз!

Адабиёт аз калимаи арабии адаб гирифта шудааст, ки он дар луғату фарҳангҳо ба маънои хушахлоқӣ, кирдори писандида, поктинатӣ, иффату (порсой) ҳаё, донишу ҳунар ва таълиму тарбия омадааст. Тамоми ин сифатҳо, ки мансуби кирдору рафтору гуфтори неки инсониянд, ду ҷиҳати асосиро фаро гирифтаанд: яке рафтори ҳоли аз камбудихову нуксонҳо, амалҳои зишту бад ва дигаре ба маънои донишу ҳунар. Ба тариқи сода адабиёт фаннест, ки одамиро ба роҳи рости зиндагӣ ҳидоят менамояд.

Дар синфи шашум Шумо аввал бо адабиёти шифоҳӣ, жанри шеърӣ рубоӣ, сипас чистону муаммо шиносӣ пайдо карда баъдан аз эҷодиёти шахсиятҳои варзидаи эҷодӣ Унсурулмаолӣ Кайковус, Муҳаммади Ғазолӣ, Фарруҳии Систонӣ, Низомии Ганҷавӣ, Сайфи Фарғонӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Зиёуддини Нахшабӣ, Ибни Ямини Фарюмадӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Носири Бухорӣ, Зайнуддин Маҳмуди Восифӣ, Шавкати Бухорӣ, Нозими Ҳиротӣ, Аҳмади Дониш, Абулқосим Лоҳутӣ, Мӯъмин Қаноат, Ҷумъа Одина ва Сафармуҳаммад Айюбӣ баҳраманд мегардед.

Намунаҳое, ки аз эҷодиёти ин адибони бузурги адабиёти тоҷику форс барои мутолиа ва омӯзиши шумо пешниҳод гардидаанд, беҳтарин маводи маърифатӣ мебошанд. Ин китбҳои шеърӣ ва пораҳои насрӣ шодоб аз панду андарз ва ҳикмату афкори насиҳатомез буда, тафаккури бадеиву эстетикӣ, идроки арзишҳои волои инсонӣ ва малакаи пиндори дурусту воқеии зиндагии ояндаи Шуморо равнаку сафо мебахшанд. Ба Шумо роҳи баҳрагириҳо аз таҷрибаи зиндагии хушу хурсандона ва расидан ба рафтори нек, кирдори нек ва гуфтори некро фароҳам месозанд.

Аз муаллифон

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ Ё ФОЛКЛОР

СУРУДУ ТАРОНА

Суруду тарона аз навъҳои маъмултарини назми қадимаи халқӣ ҳисоб меёбанд. Суруд шеърест, ки маҳз барои сародан эҷод шудааст. Он як жанри мусиқии овозӣ (вокалӣ) низ мебошад. Сурудҳо аз рӯи шакл, сохт, тарзи иҷро ва услуб ду хеланд: 1) халқӣ ва 2) касбӣ. Мувофиқи мазмуну мундариҷа бошад, сурудҳо инқилобӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, лирикӣ мешаванд.

Сурудҳои халқии тоҷикӣ таърихи беш аз 3000 – сола доранд. Аввалин сурудҳои ниёғони тоҷикон дар Авесто ва адабиёти паҳлавӣ ба назар мерасанд.

Сурудро дар маҳалҳои тоҷикнишин байт, ашӯла, ғазал, мухаммас, нағма ва соз ҳам меноманд.

Сурудҳо дар тавсифи офтоб, моҳ, абру борон, фаслҳои сол, маросимҳои тӯйи сур, мотам, раванди меҳнат ва дигар урфу одатҳо таърихан қадимаанд. Дар эҷодиёти шифоҳии халқ сурудҳои лирикӣ бештар ба назар мерасанд.

Сурудҳои ҳаҷвӣ ва майшиву оилавӣ ҳам ба қатори сурудҳои халқӣ дохиланд. Аксаран сурудҳои халқӣ муаллиф надоранд.

СУРУДҲОИ ТАЪРИХӢ

Сурудҳои таърихӣ як навъи асарҳои фолклорӣ ҳастанд, ки дар онҳо дар бораи воқеаю қорномаҳои шахсони таърихӣ ва милли ҳикоя мешавад. Сурудҳои таърихӣ тоҷикӣ дар шаклҳои гуногуни шеърӣ, ба монанди рубоӣ, ғазал, марсия эҷод шуда, аз бандҳои семисраӣ, чормисраӣ ва панҷмисраӣ таркиб ёфтаанд. Матни то имрӯз боқимондаи суруди таърихӣ «Шӯриши Восеъ» бештар аз 300 мисраъ мебошад. Яке аз аввалин намунаи суруди таърихӣ, ки дар шакли марсия офарида шудааст, «Кини Сиёвуш» ё худ «Гиристанӣ муғон» аст, ки мувофиқи маълумоти «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ 3000 сол пеш аз даврони мо дар мотами шоҳзода Сиёвуш аҳли Бухоро сурудаанд. Шӯришу ҷунбишҳои халқи тоҷик дар сурудҳои таърихӣ «Шӯриши Восеъ»,

«Шӯриши Қаландаршоҳ» ва «Шӯриши Усмончон», ки дар минтақаҳои Қаротегину Кӯлоб ба вуқӯъ пайваستاанд, хеле таъсирбахш инъикос гардидаанд.

Чунончи, Восеъ камбағали одие буд, ки ҷабру ситами амир ва гумоштағони ӯ косаи сабрашро лабрез мекунад ва ӯ ба мубориза бармехезад. Шӯриш соли 1885 дар Кӯлоб рӯй медиҳад. Халқ ӯро дастгирӣ мекунад. Ҳарчанд шӯриш пахш карда мешавад, ин амали савоби Восеи қахрамон дар ёдҳо мемонад. Мардум дар васфи қахрамони маҳбубашон Восеъ ва ёронаш суруди хотирмоне эҷод мекунанд.

«ШҶРИШИ ВОСЕЪ»

1. Ай ҷавру зулми мирон,
Гардида мулк вайрон,
Ҷазир гаштан¹ фақирон.

2. Восеъ ғазост² имрӯз,
Ҷон мубталост имрӯз,
Ғавғои рӯзи маҳшар
Дар фақирост имрӯз³.

3. Чӣ тӯфон аст имрӯзо,
Даргирифт кӯҳу сангҳо,
Офтоб наздики моҳо...

4. Кӯҳҳо чӣ тавр нолонай,
Офтоб гирифт, зулмонай,
Охири зулм вайронай...

¹ Ҷазир гаштан – ҷазир гаштанд, яъне хонахароб шуданд.

² Ғазо – бо душмани дин ҷанг кардан.

³ Маънои байт: фақирон, яъне ситамдидагон шӯриш бардошта маҳшаре, яъне рӯзи қиёмат барпо карданд.

5. Восеъ хамбид⁴ Санги Мир⁵,
Муқобили зулми мир,
Бояд намудан гадбир.

6. Восеъ рафт сӯи Даштак⁶,
Ба фақирон дод калтак,
Чамъ шудан пеши Талхак⁷.

7. Лақай рафт Борикдара⁸,
Мекунад мира пора,
Мир тарсид, задаш наъра.

8. Восеъ хамбид Дараи Борик,
Рӯз равшану шаб торик,
Мир тарсид аз халоиқ...

9. Восеъ хамбид Тути Қозӣ⁹,
Мирро андохт дар бозӣ,
Кардак ӯ найзабозӣ.

10. Восеъ марди майдонай,
Замину замон ларзонай,
Беғу қозӣ ҳайронай.

11. Восеъ даромад дар майдон,
Монанди шери биёбон,
Хонаи мира кард вайрон.

⁴ Хамбид – фуромад.

⁵ Санги Мир – мавзее дар наздики Балчувон, дар тарафи чануби Қалъаи Балчувон майдони санглох воқеъ буда, дар таги қалъа санги калоне будааст, ки он ҷойро ба ҳамин унвон ном мебурданд.

⁶ Даштак – номи макон дар қарибии Қалъаи Балчувон.

⁷ Талхак – номи сой дар тарафи Даштак.

⁸ Борикдара – номи мавзее дар Балчувон.

⁹ Тути Қозӣ – номи мавзеъ.

12. Восеъ рафт сӯи Норак,
Кӯпрукша кардай порак,
Мангит шудай оворак...

13. Восеъ сари сангонай,
Пои аспуш лангонай,
Худуш марди майдонай.

14. Восеъ дар Кӯхнадара,
Аспуш дар Ишкелдара,
Чашми чапуш мепара.

15. Баромадан рӯи банд,
Ҳанги дили мардум канд,
Фақирора куштан ба фанд¹⁰.

16. Аз Ҳисор омад сарбоз,
Шамшера кардан пардоз,
Хатлона кардан тороч...

17. Восеъ бурдан Балчувон,
Бикуштан ёшу чавон,
Хатлона кардан яксон¹¹...

18. Дарвоза чӯби тут аст,
Тани Восеъ кабут аст,
Куштанаши рӯзи хут¹² аст.

19. Дарвоза чӯби бед аст,
Хонаи Восеъ сафед аст,
Дили онаш ноумед аст...

20. Гулғуздор монда хайрон,
Кӯзачаш сари сангон,
Хун мегирия чу борон.

¹⁰ Фанд-фиреб.

¹¹ Яксон – яъне харобу валангор карданд.

¹² Рӯзи хут – моҳи хут, ки аз рӯи моҳшумории пештара ба моҳи феввали соли 1885 рост меояд.

21. Восеъ мега: «Ма мирум,
Мулло Назир вазирум,
Балчувона мегирум.

22. Мақсади мо на мирӣ,
Маломатум накунӣ,
Эй халқ, чува меховӣ?

23. Чамъ шавед эй ёрон,
Асир нашвед ба мирон,
Зулм дидед бепоён!...».

24. Отама бурдан Бухор,
Пӯшондан чомай гулдор,
Кашидануш рӯи дор
Вой алами Гулбӯзор!

25. Маҳрум мондум аз падар,
Ибрат шавад ба дигар,
Дод аз дасти ситамгар,
Вой алами Гулбӯзор!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

2. Восеъ кист? Барои чӣ ӯ ба муқобили амиру тарафдоронаш шӯриш бардошт?

3. Восеъ бо фақирон то кучоҳо рафт? Он мавзёхоро номбар карда метавонед?

4. Аз кадом бандҳои суруд мақсаду мароми Восеи далерро муайян кардан мумкин аст?

ТАРОНА

Тарона яке аз навъҳои маъмули эҷодиёти шифоҳии халқ аст. Тарона аз замонҳои қадим дар байни мардум шӯҳрат дошта, бо лаҳни махсус сароида мешавад. Ин шакли шеърӣ аз зумраи сурудҳоест, ки хангоми тӯйу суру хурсандӣ, рақсу базм хонда мешаванд ва ба суруди рақсӣ-уфар монандӣ доранд. Таронаҳои дигар монанди таронаҳои хузнангези мотам ва ифодакунандаи қаҳру қазаб низ мавҷуданд:

*Манаму ҳамин тарона
Нахӯрам гами замона.*

Оҳангдорӣ, содагӣ ва равонӣ хусусияти асосии таронаҳо буда мавзӯи таронаҳо хеле гуногун аст; дар онҳо қору зиндагӣ, орзуву омоли инсонҳо ва амали онҳо тавсиф карда мешаванд. Самимият дар таронасароӣ мақоми хос дорад ва ин ҳолат дар «Алла»-сароии модарон хеле хуб акс ёфтааст:

*Алла, ҷонам, аллаё, даврони ҷонам, аллаё,
Калон шавӣ, чаққон шавӣ, пурдон шавӣ, аллаё.*

Аксаран таронахонӣ ғаму андӯх ва кудуратро аз дил берун мекунад, инсонро ба орзуҳои ширин ва амалҳои нек ҳидоят мекунад, ба дил фараҳ ва таскин мебахшад.

Қисме аз таронаҳо эътирози мардуманд нисбати нобаробарӣ ва поймолкунии ҳуқуқи инсон, шикоятанд аз дунёи бевафо ва фалаки қачрафтор.

Дар эҷодиёти шифоҳии халқ таронаҳои фаровоне низ мавҷуданд, ки дар бораи нохушиҳои зиндагӣ, меҳнати тоқатфарсову миёншикан суруда шудаанд.

Ба тариқи мисол «**Таронаи бофандагон**» аз қабилӣ сурудҳои ғамангез аст, ки дар он азоби бандагӣ, гаронии қор ва беқадрии касби бофандагӣ бо сӯзу гудоз акс ёфтааст. Ин тарона як навъ шикоятномаест аз рӯзгори талху сангину гарони бофандагон ва косибон:

*Дилакам зардоб шуд аз чақ-чақи бофандагӣ,
Чашмакам пуроб шуд аз риштаҳои кандагӣ.
Аз саҳар то шом почак мезанам дар чаҳ-чаҳак,
Қоматам дар тоб шуд аз қору бори зиндагӣ.
Рӯз то шом дастгаҳам дар дамгаҳам чақ мезанад,
Субҳ то шом кампири бечора вақ-вақ мезанад,
Субҳи содиқ устокор дарвоза тақ-тақ мезанад,
Рангакам бетоб шуд дар зери бори зиндагӣ.
Ҳафтаи аввал дучарха нимча ресмон тофтам,
Ҳафтаи дююм ба зӯр як чӯра карбос бофтам,
Аз фуруши устокор як эни арзон ёфтам,
Туф кунед, эй дӯстон, бар рӯи ин ёбандагӣ.
Духтари бемор дар кунҷак кашокаш мекунад,
Кампир аз баҳри пиёба дег оташ мекунад,
Бачаяк аз гушнагӣ по мезанад, гаши мекунад,
Танакам абгор шуд аз куртаҳои ҷандагӣ...*

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Гӯяндаи тарона аз чӣ шикоят кардааст?**
- 2. Аз мазмуни тарона маълум гардид, ки сарояндан он касби бофандагӣ дорад, пас чаро зиндагии ӯ чунин тоқатфарсоост?**
- 3. Оё имрӯз ҳам аҳволи бофандагон ҳамин тавр аст?**
- 4. Таронаро аз бар кунед.**

«ҒАРИБӢ» Ё ХУД «ҒАРИБНОМА»

Таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома»-ҳо навъи сурунданд, ки дар мавзӯи бекасиву танҳой, ғарибиву ҷудой эҷод гардидаанд. Асоси пайдоиши чунин таронаҳо муҳити зиндагист. Дар гузашта ва ҳоло низ мардумон аз нодориву бенавой тарки ёру диёр карда барои дарёфти маблағе муддати зиёд дар мусофирату ғарибӣ мезистанд. Бисёр ғарибон дар мулки барояшон бегона, дур аз ёру диёр бо дили пурармону чашмони интизор чон медоданд.

Чунин ҳодисаву воқеаҳо сабаби ба вучуд омадани як силсила таронаҳои «Ғарибӣ» дар эҷодиёти даҳонакии халқ ва адабиёти хаттӣ гардид.

«Ғарибӣ»-ҳо дар шаклҳои гуногуни шеър – рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, мухаммас, маснавӣ эҷод шудаанд. Махсусан рубоӣҳои ғарибӣ бештар суруда шудаанд, дар онҳо эҳсоси аҳволи шахси ғариб, изтиробии ёру дӯстон ва хешу ақрабони ӯ ифода ёфтаанд:

*Мусулмонон дар ин шаҳри шумоем,
Ғарибу бекасу беошиноем.
Чилиро пур кунед баҳри мусофир,
Ки имшаб инҷаву фардо кучоем?!*

Аксарияти амсилаҳои таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома»-ҳо, ки дар адабиёти хаттиву шифоҳии форсу тоҷик хеле бисёранд, матлаи зайлро доранд:

*Ғарибӣ кӯи саҳт аст эй бародар,
Ғарибонро накӯ дору маёзор.*

Мавзӯи ғарибӣ дар адабиёти хаттии форсу тоҷик фаровон ба назар мерасад ва ғазали машҳури Камоли Хучандӣ намунаи олии он аст:

*Дил муқими кӯи ҷонон асту ман ин ҷо ғариб,
Чун кунед бечораи мискин тани танҳо ғариб...
Дар ғарибӣ ҷон ба саҳтӣ медиҳад мискин Камол,
Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибо, во ғариб.*

Дар таронаҳои «Ғарибӣ» меҳру муҳаббати беандозан халқ нисбат ба ёру диёр, ба дӯсту ақрабо ва нафрату адоват нисбат ба ҷамъияту муҳит, ки одамонро ба кӯйи мусофириву ғурбат меандозад, ифода ёфтааст.

*Эй мусофирбачаи саргардони тоҷик
Наврӯз мерасад.
Дар базми Ватан боз биё,
Ҷойи ту холист!*

ҒАРИБӢ

Ғарибӣ кӯи сахт аст, эй бародар,
Ғарибонро накӯ дору маёзор!
Саҳар хестам, дари хона кушодам,
Бидидам як ҷавоне хуфта бемор.
Сарашро бар сари зону ниҳодам,
Лабонашро бибӯсидам падарвор.
Бигуфтам: эй ҷавон асл аз кучоӣ?
Бигуфто: асли ман аз шаҳри Булғор.
Агар афтад гузорат сӯи Булғор,
Мағӯ аз мурданама зинҳор, зинҳор!...
Бигуфтам: эй ҷавон орзу чӣ дорӣ?
Бигуфто: як – ду себе баҳри ман ор.
Сабук частам, давидам сӯи бозор,
Гирифтам чанд себ аз баҳри он ёр.
Ба дил гуфтам: ҷавонро зинда ёбам?
Нидо омад: ҷавон мурдаст, пиндор!...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома» маълумот диҳед.
2. Сабабҳои ба вучуд омадани ин навъи шеър дар чист?
3. Таронаи «Ғарибӣ»-ро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
4. Шеърро аз ёд кунед.

РУБОӢ

Рубоӣ калимаи арабӣ буда маъноаш чоргона аст ва он яке аз навъҳои шеъри адабиёти форсу тоҷик буда, пайдоиш ба адабиёти араб алоқамандие надорад. Рубоӣ ба адабиёти хаттӣ аз эҷодиёти шифоҳии халқ гузаштааст. Рубоӣ бори нахуст ба забони форсӣ-тоҷикӣ гуфта шуд ва Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аввалин шоирест, ки онро ба назми хаттӣ ворид кард. Рубоӣ асосан аз 24 вазни шеърӣ иборат буда ба ду шачара ҷудо мешавад. Ҳар шачара 12 вазн дорад. Яке аз далелҳои халқӣ будани рубоӣ гуногунии вазни он аст.

Рубой аз лиҳози қофиябандӣ ду навъ аст: навъи якум бо қофияи ааба ва навъи дуум бо қофияи аaaa сохта мешавад. Рубоии ҳар чор мисрааш ҳамқофияро рубоии тарона ҳам мегӯянд.

Доираи мавзӯоти фарогири рубой хеле васеъ аст. Дар рубой аз андешаҳои баланди ҳақимонаву файласуфона сар карда то лаҳзаҳои ҷудогонаи рӯзгори шахсӣ ва эҳсосоти гуногуни маҳрамона тасвир меёбанд. Донишмандони машҳури тоҷик Абуалӣ Сино, Рӯдакӣ, Форобӣ, Умари Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил ва дигар бузургони адабиёти форсу тоҷик ақидаҳои фалсафӣ, ҳақимона ва пандомезашонро дар қолаби рубой хеле дилрас баён кардаанд. Чунончи Рӯдакӣ мефармояд:

*Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.*

Ва ё Умари Хайём, ки дар рубоисарой шӯҳрати ҷаҳонӣ дорад, андешаи файласуфонаи хешро дар рубоие чунин баён кардааст:

*Бар кӯзагаре парер кардам гузаре,
Аз хок ҳаменамуд ҳар дам хунаре.
Ман дидам, агар надид ҳар бебасаре,
Хоки надарон дар кафи ҳар кӯзагаре.*

Вале бо вучуди ба жанри рубой рӯ овардани бузургони адабиёти классикӣ ва муосири мо, афзалияти рубоисарой боз ҳам дар эҷодиёти шифоҳии халқ боқӣ мемонад.

*Сари сарчашма рафтам ман ба вахте,
Ба оби дида биншондам дарахте.
Шамол омад, дарахтам решақан шуд,
Мани мискин надорам ҳеч бахте.*

е

*Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар.*

*Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Сад кош гадо будӣ ба Канъон хуштар.*

Нақшаи қофия ва радиф дар рубоихо ва дубайтиҳои халқӣ

Шакли пурраи рубоихо ва дубайтиҳои халқӣ	Калимаҳои ҳамқофия	Сохти қофия	Радиф
Сари кӯҳи баланд буд хонаи ман, Фалак тире задаст бар шонаи ман. Фалак тире задаст, пайкон надорад, Ба ҳасрат пур шудааст паймонаи ман.	«хона» «шона» «паймона»	а а б а	Калимаи «ман» радиф аст.
Дар ғарибӣ гашта-гашта ранги зард овардаам, Ранги зардамо ба пеши ахли дард овардаам. Ранги зардамо бубину аз хазонам ёд кун, Бар сари қабрам нишину як даме фарёд кун.	«зард» «дард» «фарёд»	а а б б	Калимаи «овардаам» радиф аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Рубоӣ чӣ гуна навъи шеърест?
2. Чаро рубоиро моли адабиёти форсу тоҷик меҳисобанд?
3. Тарзи қофиябандии рубоиро шарҳ диҳед.
4. Рубоӣҳои овардари бурро ва хоно қироат карда мазмунашро баён кунед.

ДУБАЙТИ

Дубайтӣ яке аз навъҳои қадимаи шеъри тоҷикӣ, ки бинобар аз рӯи қофия ва микдори мисраъ ба рубоӣ монанд буданаш онро бо рубоӣ омехта мекунад, вале дар асл он жанри мустақил мебошад. Як хусусият ва фарқи муҳими рубоӣ аз дубайтӣ он аст, ки дубайтӣ бо ҳиҷоӣ дароз сар мешавад.

Дубайтӣ асосан барои ифода намудани эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ эҷод мешавад, ва ҳамагӣ як вазни анъанавӣ дорад. Ин вазни ягонаи дубайтӣ-ҳазачи мусаддаси мақсур (ё маҳзуф) мебошад, ки баробари мафойлун, мафойлун фаълун (V--- V---V- -) ду бор дар ҳар байт аст. Дубайтӣ ҳамон тавре, ки аз номаш бар меояд, аз ду байт, яъне чор мисраъ иборат мебошад. Баъзан дар дубайтӣ ҳамаи мисраъҳо ҳамқофия мешаванд. Дубайтӣ асосан чунин тарзи қофиябандӣ дорад: аба, яъне мисраи сеюм аз қофия озод аст. Доираи мавзӯи дубайтӣ хеле васеъ буда, он шарҳи ҳол, шикоят, ҳаҷву танқид ва амсоли онҳоро дар бар мегирад, вале аксаран дубайтиҳо мазмуни ишқӣ доранд:

*Диле дорам, ки аз султон натарсад,
Зи банди кундаву зиндон натарсад.
Дили ошиқ мисоли гурги гушна,
Ки гурги гушна аз ҷӯпон натарсад.*

Дар аксари дубайтиҳо мисраи аввали он муқаддима буда ибтидои фикри асосӣ аст. Мисраи дуюм диққати шахсро ба мақсади ифодашуда ҷалб менамояд. Мисраи сеюм мақсади дар байти аввал баёншударо хотиррасон намуда, онро тасдиқ ё рад мекунад. Дар мисраи чорум мазмуну мақсади дубайтӣ ҷамъбаст мегардад:

*Нигори нозанин, ман аҳли дардам,
Сарамро гар буранд, аз ту нагардам.
Сарамро гар буранд бо ханчари тез,
Ба хун ҷавлон занам, гирди ту гардам.*

Намунаҳо аз рубоиёт ва дубайтиҳои халқӣ:

*Эй дӯст, агар меҳри ту бар мо бошад,
Моро зи раҳи дур чӣ парво бошад?
Хоки раҳакут шавум замоне, ки агар
Як гӯшаи хотири ту бар мо бошад.*

*Кавгак сари санг мезанад қақра ба ноз,
Ёрам ба раворава асту ҷонам ба гудоз.
Эй бори худо, дар осмон абр андоз,
Ин ёри равандаро ба ман маътал соз.*

*Қади сарват илоҳо хам нагардад,
Дили шодат ба даври ғам нагардад.
Дуои ман ҳамин бошад шабу рӯз,
Ки як мӯ аз сари ту кам нагардад.*

*Сари роҳат чарогон аст, гули ман,
Чаро ҳушат парешон аст, гули ман?
Ма ку ҳарфи баде бо ту нагуфтам,
Чаро чашми ту гирён аст, гули ман?*

*Зи дасти дидаву дил – ҳар ду фарёд,
Ҳар он чӣ дида бинад, дил кунад ёд.
Бисозам ханҷаре нешаш зи фӯлод,
Занам бар дида то дил гардад озод!*

*Ҷонона, баҳор шудаст, кай меоӣ?
Вақти гули хор шудаст, кай меоӣ?
Ту ваъда ба барфои зимистон додӣ,
Барфо ҳама об шудаст, кай меоӣ?!*

*Сарчашмаву боғи булбулонай, ватанум,
Ҳушбоду ҳавои бустонай, ватанум.
Як бор агар бод барад бар ватанум,
Дил пора кунум, ёди ғарибӣ накунам.*

*Ин бӯи бунафша дар ҷаҳон афтодаст,
Дил дар пайи ёри меҳрубон афтодаст.*

*Дил мехоҳад, ки ҳар замонат бинад,
Ин роҳи дароз дар миён афтодаст.*

*Имрӯз манам гандумаки сабз ба дашт,
Ҳайфи умрам, ки дар ғарибӣ бигзаист.
Хешони ватан, агар маро ёд кунед,
Ҷавру ситами замона имсол гузаист.*

*Шамолак мевазад бар барги гандум,
Мусофир гаштаам дар шаҳри мардум.
Мусофирӣ маро дилгир кардаст,
Фалак бар гарданам занҷир кардаст.*

*Наврӯз шуду лолаи хушранг баромад,
Булбул ба тамошои дафу чанг баромад.
Мурғони ҳаво ҷумла ба парвоз дароянд,
Мурғи дили ман аз қафаси танг баромад.*

*Дилам решу дилам решу дилам реш,
Надорам толеъ аз бегонаву хеш.
Агар бегонаро созам ба худ хеш,
Мисоли мору каждум мезанад неш.*

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Кадом навъи қадимаи шеърро дубайтӣ меноманд?**
- 2. Дубайтӣ аз рубой чӣ фарқ дорад?**
- 3. Маъмулан мазмуни дубайтиҳо аз чӣ иборат аст?**
- 4. Мазмуни дубайтиҳои овардашударо баён кунед ва мувофиқи интиҳоби муаллим чандтоашро аз ёд кунед.**

ЧИСТОН

Чистон яке аз жанрҳои машҳур ва интишорёфтаи адабиёти даҳонакии халқ буда, аз ҷиҳату пайдоишу мавқеъ, мазмуну мундариҷа ва аз лиҳози забону хусусиятҳои рангоранги бадеӣ ҷолиби диққат мебошад. Ин жанри нафис ва диққатрабӣи фолклор таърихи қадима дорад.

Дар давраҳои қадим одамон бисёр чизҳоро дар гирду атрофи худ ва табиат меиданд ва ҳислату рафтори онҳоро дақиқкорона ба мушоҳида мегирифтанд. Мисол осмонро «ҷодар» мегуфтанду ситорагонро ба «танга» ташбеҳ мекарданд. Ё худ мегуфтанд, ки «чист он ки дасту по надорад, вале дарвозаро мекушояд?» Баъд аз лаҳзае фикр кардан ҷавоби чистон ёфт мешавад – «бод».

Истилоҳи «чистон» аслан аз ибораи «чист он?» таркиб ёфта дар ин шакли гуфтор фикр ва матлаби муайян пинҳон дошта мешавад. Чунончи :

«Он чист, ки меравад – меравад, ба қафояш нигоҳ намекунад?» (Дарё).

Тавре ки мушоҳида гардид, калимаҳои «**чист**» ва «**он**» ва ё «**он**» ва «**чист**» дар аввал ҷудо буда, тадриҷан ба ҳамдигар пайваст гардида, истилоҳи «**чистон**»-ро ба вучуд овардаанд. Ин истилоҳи адабӣ аввал дар эҷодиёти бадеии даҳонакии халқ ва баъдан бо мурури замон ба адабиёти китобии форсу тоҷик гузашта, васеъ паҳн гардидааст.

Дар қисми савол сурати маҷозии ашёву ҳодиса ба тарзи бадеӣ тасвир шуда дар қисми ҷавоб маънӣ ё номи аслии ашёву ҳодисаҳо ифода меёбад. Баъзан чистонҳо бе ҳеҷ гуна савол ифода меёбанд, вале онҳо мазмунан дар худ саволе ниҳон доранд. Чистонгӯӣ ва чистонёбӣ мисли дигар анъана ва расму одатҳои халқ аз талаботи зиндагӣ ба вучуд омада, дар ҳаёти гузаштаи мардуми тоҷик мавқеи қалон дошт. Халқ дар раванди қор ва лаҳзаҳои истироҳат чистонгӯӣ ва чистонёбӣ карда аз як тараф меҳнати тоҷатфарсои худ – ғӯзакашӣ, пунбачудокунӣ, пиллакашӣ, пашмресӣ, гилему палосбофӣ ва намадмолиро (дар иҷрои чунин қорҳо гурӯҳи одамон ширкат мекарданд) сабук менамуд, аз тарафи дигар бо ин восита

зирақӣ, хушёрӣ, нуктасанҷӣ, ҳозирчавобӣ ва табъу завқи якдигарро месанҷид, афкори маънавию инкишоф меод ва ҷаҳонбиниро васеъ мекард. Ин аст, ки чистонгӯӣ ва чистонёбӣ дониши васеъ ва маҳорати калонро талаб мекунад, чунки чистонкушо бояд тамоми хусусиятҳои ашӯро ҳодисаи дар чистон нухуфтаре донанд. Мувофиқи ривоятҳои халқӣ дар даврони қадим дар чистонкушоӣ гараву шартҳои вазнин ба миён гузошта мешуданд.

Доираи мавзӯҳои чистонҳои тоҷикӣ васеъ ва гуногун буда, бо фаъолияти меҳнатӣ, ҳаёти моддӣ, хоҷагӣ ва мадания мардуми меҳнаткаш алоқаи зич доранд.

Сабаби дар чистон ҷой доштани мазмуну мундариҷаи васеъ ва маъноҳои сарбаста, ба тариқи пуртаъсиру хушоҳанг баён намудани матлаб пеш аз ҳама сохти чистон, муносибати мантиқии сухан ва санъатҳои гуногуни бадеӣ-истиора, **ташбеҳ, тавсиф, киноя, муболиға, такрор, таҷхис** ва амсоли инҳо мебошанд.

Чистонҳо дар шакли назму наср гуфта мешаванд. Ҳамчунин чистонҳо бо **луғз** ё худ **луғаз** ва андаке ба **муаммо**, ки дар адабиёти ҳаттӣ хеле маъмуланд, қаробат дорад. Маънои луғавии луғз (луғаз) печиш, роҳи қач ва берун рафтани аз роҳи рост аст. Дар илми бадеӣ луғз он аст, ки шоир шеъре менависад ва чизро дар назар гурифта сифат, аломатҳо ва хусусиятҳои онро дар либоси ибораҳои мушкилу монанд ва ғайри зикри номи предмет баён мекунад ва ёфтани онро аз хонанда ба таври хитобу суол ва аксаран бо ибораи «чист он?» ифода мекунад:

Чист, к-андар даҳони бедандон-и

Ҳарчӣ афтод, рез-рез кунад?

Чун задӣ дар ду ҷаҷми ӯ ангушт

Дарзамон ҳарду ғӯш тез кунад?

(Қайчӣ. Аз «Ал-мӯъҷам»)

Муаммо аз калимаи арабии аъмо-кӯр гурифта шуда, маънояш пӯшида, ниҳон аст ва он як намуди луғз ё худ чистон аст. Муаммо одатан манзум аст. Муаммо дар адабиёти классикии форсу тоҷик хеле маъмул ва ба он рисолаҳои бисёри алоҳида бахшида шудаанд.

Тавре ки зикр карда будем, чистон дар баробари фарогирии мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ шаклҳои гуногун ҳам дорад, аз қабилӣ **чистон-булбулакони, чистон-масъала, чистон-афсона, чистон-муаммо, сурат-чистон** ва амсоли инҳо.

Чистон-булбулакони аз саволу ҷавоб иборат аст. Савол дар доираи асбоби рӯзгор ва ё ҳамон маҳал дода мешавад. Ҷавоби чистон-булбулакони он қадар душвор нест:

Чӣ парид? – Мурғ парид!
Чӣ парид? – Кабк парид!...

Ҳангоми нақли афсонаҳо барои мағлуб кардани ҳариф баъзан саволҳои муаммодор ва норавшан гузошта мешаванд, ки ин мушкилот боиси пайдо шудани чистон масъалаҳо мегардад: «Агар булбул ба гул як-як нишинад, як булбул зиёди мекунад ва агар булбул ба гул ду-ду нишинад, он гоҳ як гул боқӣ мемонад. Ҳар кадом чанд адад будааст?»

Ҷавоб: Булбул 4 адад ва гул 3 адад.

НАМУНАИ ЧИСТОНҲО

Як чодари зангорӣ,
Шабҳо пуру рӯз хоӣ.
(Осмон ва ситораҳо)

Гуле дидам, ки он бе хор бошад,
На дар дашту на дар бозор бошад.
На кас ўро харад, не кас фурўшад,
Ҳамеша дар сараш бозор бошад.
(Илм)

Ҳамдаме дорам, ки бе овоз сўхбат мекунад,
Бе дахону бе забон нақлу ривоят мекунад.
Хушу гўшу ақл афзун мекунад гуфтори ў,
Аз кадомин фан ки хоҳӣ, ў ҳикоят мекунад.
(Китоб)

Мисли тарбуз лўндаву аммо нарӯяд аз замин,
Бе замин аммо намешуд шакли вай тарбуз барин.
Гар ту ҳастӣ бохабар аз илму олам, чист он?
Бе ҳамон ҳаргиз надонӣ рӯи олам инчунин.
(Глобус – кураи арз)

Як саволе аз ту дорам, эй чавони бохунар,
Дар биебоне бидидам як аҷоиб чонвар.
Мўрпову морчашм, лайлакпару аждаршикам,
Филгардан, шерсина, уштурзону аспсар.
(Малах)

Аз осмон афтад, намешиканад,
Аз дарахт афтад, мешиканад.
(Барф)

Худаш якта, чашмаш садта.
(Элак)

Ҳавзи сангин, оби рангин,
Мори печон, гули хандон.
(Чароғ)

Об дар об чӣ бошад?
Ҳавзи гулоб чӣ бошад?
Оташ расад ях кунад,
Ба ин ҷавоб чӣ бошад?
(Тухм)

Он чист, ки ҷилваҳо карду шукуфт,
Чун ханда задӣ, зи шарм рухро бинухуфт.
Бе он ки ба умри хештан дам бизанад,
Ҳар чиз, ки аз ту дид, филҳол бигуфт.
(Ойина)

Дорад даҳону забон надорад,
Сад чӯб занӣ, фиғон надорад.
(Моҳӣ)

Он чист, ки панҷ хона дорад,
Дар нармии худ нишона дорад.
Ҳар хонаи ӯ пур аст аз барф
Чӣ турфа, ки барф дона дорад!
(*Ғӯза*)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чистон чист ва баромади таърихии онро баён карда метавонед?

2. Чистонҳои халқӣ чанд хеланд? Номбар кунед.

3. Дар чистонҳо кадом санъатҳои бадеӣ кор фармуда мешаванд?

4. Чистонҳоро ифоданок хонед ва чандтоашро интихобан аз ёд кунед.

5. Оё Шумо ҳам чистон медонед?

*«Бидон ва огоҳ бош, эй писар,
ки мардуми беҳунар доим бесуд
бошад чун мугелон (буттаи хор),
ки тан дораду соя надорад, на
худро суд кунад ва на ғайро».*

(Аз «Қобуснома»)

УНСУРУЛМАОЛӢ КАЙКОВУС

Яке аз нависандагону донишмандони форсу тоҷик Унсурулмаоли Қайковус соли 1020-и милодӣ дар хонадони амирзодагони Зиёрии вилояти Кӯҳистони шимоли Эрон таваллуд ёфтааст. Ному насаби ӯ Унсурулмаоли Қайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмгир аст.

Азбаски Унсурулмаоли амирзода буд, чун дигар давлатмандон ҳанӯз дар синни ҷавонӣ илму ҳунарҳои гуногуни замонашро хуб омӯхтааст.

Ин аст, ки вай аввал дар навоҳии шимоли Эрон воли буд ва минбаъд дар дарбори Султон Масъуди Ғазнавӣ солҳои 1041-1049 надим будааст. Ӯ шахси донишманд буд ва таҷрибаи фаровони ҳаётӣ ҳам дошт. Ҳамин таҷриба, дониш ва панду ҳикмати андӯхтаи хешро дар синни 63солагиаш дар шакли китобе бо номи «**Қобуснома**» (бо номи «**Насихатнома**» низ машҳур аст) барои тарбияи фарзандаш Гелоншоҳ фароҳам овардааст.

Чунончи дар дебочаи китоб мегӯяд : «...Бидон эй писар, ки ман пир шудам ва заифию бенавӯӣ ва бетӯшӣ (беқувватӣ) дар ман чира (ғолиб) шуд... Маслиҳат чунон дидам, ки пеш аз он ки номаи азл ба ман расад (яъне вақти вафот кардан фаро расад), номае андар накӯҳиши рӯзгор ва созиши кор ва некномии пешӣ чустан ёд кунам ва туро аз он баҳраманд кунам бар мӯҷиби меҳри падарӣ, то пеш аз он ки замона туро нарм кунад, худ ба ҷашми ақл андар сухани ман нигарӣ ва фузунӣ ёбӣ ва некномии ду ҷаҳон ҳосил кунӣ.» «Қобуснома» аз 44 боб иборат буда, 51-56 (дар нусхаҳои гуногун) ҳикояро дар бар мегирад.

Доираи мавзӯҳои китоб васеъ ва мазмунашон хеле гуногун буда аслан ахлоқию тарбиявианд: ... «Бидон эй писар, ки ман дар чихилу ҷаҳор боби ин китоб дар ҳар

фане, ки дониستم, чунон ки тавонистам, бо ту сухан гуфтам ва дар ҳар бобе сухане чанд туро насихат кардаму панде бидодам.» Бобҳои «Қобуснома»-ро аз рӯи мавзӯ ва мазмун ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст:

Қисми аввал бобҳои, ки мазмуни иҷтимоӣ доранд ва одоби муносибатҳои шарҳу эъзоҳ медиҳанд.

Қисми дуюми бобҳои мавзӯҳои касбу ҳунар омӯхтан, таҷрибаи бозору тичорат, ҳунари шоирӣ, дабирӣ, илму дониш андӯхтан ва амсоли инҳоро дар бар мегиранд. Дар оғози ҳар боб муқаддимаи мухтасаре оварда шудааст, ки вазифаи шарҳи илмиву таълими ҳамон мавзӯро иҷро мекунад.

Муаллиф барои таъсирбахшу ҳадафмандифода намудани фикру ақидааш аз ҳикояву назм моҳирона истифода намудааст.

Панду ҳикматҳои «Қобуснома» ёхуд «Насихатнома»-и Унсуралмаоли Қайковус арзишҳои умумибашарӣ ва ҷовидонӣ дошта, ҳанӯз ҳам барои даврону рӯзгори мо мувофиқ судманданд.

Ин аст, ки китоб шӯҳрати бузургро сазовор гардида ба забонҳои англисӣ, немисӣ, русӣ, фаронсаӣ, туркӣ, арабӣ ва тоторӣ тарҷума шудааст.

БОБҲО АЗ «ҚОБУСНОМА» АНДАР ШИНОХТАНИ ҲАҚИ ПАДАР ВА МОДАР

Бидон, эй писар, ки аз мӯчиби хирад бар фарзанд вочиб аст... худро хурмат доштан ва тафакқуд¹ кардан ва низ вочиб аст асли худро тааххуд² кардан ва хурмат доштан ва асли ӯ ҳам падару модар аст. То нагӯй, ки падару модарро бар ман чӣ ҳақ аст, ки эшонро ғараз шаҳват буд, на мақсуд ман будам. ... музоифи шаафи (яъне хурсандии аз ҳад зиёд) эшон аст, ки аз баҳри ту хештанро ба куштан диҳанд ... ва он фарзандро, ки модом хирад раҳнамунӣ ӯ бувад аз ҳақ ва меҳри падару модар ҳолӣ набошад...

Ва зинҳор, эй писар, ки ранчи дили падару модар нахоҳӣ ва хор надорӣ... Ҳақи падару модар агар аз рӯи дин нанигарӣ, аз рӯи хирад ва мардумӣ бинигар... Чун ту дар ҳақи эшон муқассир³ бошӣ, чунон бувад, ки ту сазои некӣ набошӣ ва он кас, ки вай ҳақшиноси асли некӣ набошад, некии фаръро⁴ ҳам қадр надонад. Ба носипосон некӣ кардан аз хирагӣ бувад ва ту низ хирагии хеш маҷӯй ва бо падару модари хеш чунон бош, ки аз фарзандони хеш тамаъ дорӣ, ки бо ту бошанд, зеро ки он ки аз ту ояд, ҳамон тамаъ дорад, ки ту аз вай зодӣ, ба масал одамӣ ҳамчун мева аст ва модару падар ҳамчун дарахт. Ҷарчанд дарахтро тааххуд беш кунӣ мева аз вай нақӯтар ва беҳтар ёбӣ. Ва чун падару модарро хурмату озарм⁵ беш дорӣ, дуову офарини эшон дар ту асари бештар кунад ва мустачобтар (яъне қабул шудани мақсуди дуо ба даргоҳи худои мутал) бувад ... ва ба хушнудии эшон наздиктар бошӣ.

Ва зинҳор, ки аз баҳри мерос марғи падару модар нахоҳӣ, ки бе марғи падару модар он чӣ рӯзии ту бошад, ба ту бирасад...

¹ **Тафакқуд** – парасторӣ, ғамхорӣ.

² **Тааххуд** – ба маънои нигоҳбонӣ.

³ **Муқассир** – гунаҳгор.

⁴ **Фаръ** – сохта, дуҷумдараҷа.

⁵ **Озарм** – эҳтиром

Ба касе манигар, ки ҳоли ӯ беҳтар аз ҳоли ту бошад, ба касе нигар, ки ҳоли ӯ аз ҳоли ту бадтар бошад...

Агар ба мол дарвеш гардӣ, ҷаҳд кун то ба хирад тавонгар бошӣ, ки тавонгари хирад аз тавонгари мол беҳтар бошад, ва ба хирад мол тавон ҳосил кард ва ба мол хирад ҳосил натавон кард. Ва ҷоҳил аз мол зуд дарвеш гардад ва хирадро дузд натавонад бурдан ва обу оташ ҳалок натавонад кардан. Пас агар хирад дорӣ, бо хирад ҳунар омӯз, ки хирад бе ҳунар чун тәне бошад бе ҷома ва шахсе бувад бе сурат, ки гуфтаанд: «Ал-адабу сурат-ул-ақли» (яъне: адаб нишои хирад аст.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Унсурӯлмаолӣ кӣ буд ва ҷаро «Қобуснома» эҷод кард?

2. «Қобуснома» кадом мавзӯҳоро дар бар мегирад ва аз чанд бобу хикоя фароҳам омадааст?

3. Ҷаро нависанда таъкид ба таъкид изҳор мекунад, ки падару модарро эҳтиром кунед?

4. Тавонгари хирад хуб аст ё тавонгари мол? – яъне бой будан?

5. Матро бурро хонед ва мазмунашро дар хотир нигоҳ доред.

АНДАР ФУРҶТАНӢ ВА АФЗУНИИ ҲУНАР

Бидон ва огоҳ бош, ки мардуми беҳунар мудом бесуд бошад чун муғелон⁶, ки тан дораду соя надорад, на худро суд кунад ва на ғайри худро. Ва мардуми асилу насиб агарчи беҳунар бувад аз рӯи аслу насаб аз ҳурмат доштани мардум бебаҳра набошад ва бадтар он бувад, ки на гавҳар дораду на ҳунар. Аммо ҷаҳд кун, ки агарчи асилу гавҳарӣ бошӣ, гавҳари тан низ дорӣ, ки гавҳари тан аз гавҳари асл беҳтар, чунонки гуфтаанд: «Аш-шарафу бил-ақли вал-адабу биласлӣ ван-насаби» (яъне: шарафу бузургӣ дар хираду адаб аст на дар насабу наҷод), ки бузургӣ хираду донишрост, на гавҳару тухмаро¹.

⁶ Муғелон – буттаи хори биёбон, ки беҳосил аст.

Ва ба-д-он ном, ки туро падару модар ниҳанд, ҳамдостон мабош, ки он ном нишоне бошад. Ном он бошад, ки ту ба ҳунар бар хештан ниҳӣ...

Агар мардумро бо гавҳари асл гавҳари ҳунар набошад, сӯхбати ҳеч касро ба кор наёяд ва дар ҳар кӣ ин ду гавҳар ёбӣ, чанг дар вай зан ва аз даст магзор, ки вай ҳама касро ба кор ояд.

Ва бидон, ки аз ҳама ҳунарҳо бехтарин ҳунар сухан гуфтан аст... Одамӣ фузунӣ ёфт бар дигар ҷонварон ба даҳ дараҷа, ки дар тани ўст, панҷ аз дарун ва панҷ аз берун. Аммо ба панҷи ниҳонӣ (яъне дарунӣ) чун андеша ва ёд гирифтани ва нигоҳ доштан ва тахайюл кардан ва тамйиз⁷ ва гуфтор ва панҷи зоҳир чун самъ⁸ ба басар⁹ ва шам¹⁰ ва ламс¹¹ ва завқ ва аз ин ҷумла он чӣ дигар ҷонваронро ҳаст, на бар ин ҷумла ки одамирост. Пас одамӣ ба-д-ин сабаб подшоҳ ва комгор шуд бар дигар ҷонварон. Ва чун ин бидонистӣ, зуфнро (забонро) ба хубиву ҳунар омӯхта кун ва ҷуз хубӣ гуфтан зуфнро одат макун, ки зуфони ту доим ҳамон гӯяд, ки ту ўро бар он дошта бошӣ ва одат кунӣ, ки гуфтаанд: «Ҳар кӣ зуфони ў хуштар, ҳавохоҳони ў бештар.» Ва бо ҳама ҳунарҳо ҷаҳд кун то сухан ба ҷойгоҳ гӯӣ, ки сухан на бар ҷойгоҳ агар чи хуб бошад, зишт наояд ва аз сухани бефоида дурӣ гузин, ки сухани бесуд ҳама зиён бошад ва сухан, ки аз вай бўӣи дурӯғ ояд ва бўӣи ҳунар наояд, ногуфта бехтар...

Аммо сухан напурсида магӯӣ ва аз гуфтори хира парҳез кун ва чун боз пурсанд, ҷуз рост магӯӣ.

Ва то нахоҳад, касро насихат макун ва панд мадеҳ, хоса он касро, ки панд нашунавад. Ва бар сари мало¹² ҳеч касро панд мадеҳ, ки гуфтаанд: «Ан-нусху байн-ал-малой тақреъун» (Насихат кардан дар байни мардум сарзаниш аст)...

⁷ Тамйиз – чудо карда тавонистан, фарқ кардан.

⁸ Самъ – шунавой.

⁹ Басар – биной.

¹⁰ Шам – буёӣ, бўидан.

¹¹ Ламс – совидан чизеро ба даст, палмосидан.

¹² Мало – дар байни мардум.

Ва ба зиёну ба ғами мардумон шодӣ макун, то мардумон ба зиёну ғами ту шодӣ накунаманд.

Дод бидеҳ то дод ёбӣ ва хуб гӯӣ, то хуб шунаваӣ.

Аммо некӣ аз сазовори некӣ дарег мадор ва некиомӯз бош... Ва бар некӣ кардан пушаймон мабош, ки ҷазои неку бад ҳам дар ин ҷаҳон ба ту расад, пеш аз он ки ба ҷойи дигар раваӣ. Ва чун ту бо касе хубӣ кунӣ, бинигар ки андар вақти хубӣ кардан ҳам чандон роҳат, ки ба-д-он кас расад, дар дили ту хушиву роҳат падида ояд. Ва агар ба касе бадӣ кунӣ чандоне, ки ранҷ бар вай расад, бар дили ту заҷрату¹³ гаронӣ расида бошад...

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки дар он рӯзгор, ки Мутаваккил¹⁴ халифа дар Бағдод буд, ўро бандае буд Фатҳ ном, бағоят хубрӯйю рӯзбеҳ ва ҳама хунархову адабҳо омӯхта. Мутаваккил ўро ба фарзандӣ пазируфта ва аз фарзандони худ азизтар доштӣ. Ин Фатҳ хост, ки шино кардан омӯзад. Маллоҳон¹⁵ биёварданд ва ўро дар Дачла¹⁶ шино кардан ҳамеомӯхтанд ва ин Фатҳ ҳанӯз кӯдак буд ва бар шино кардан далер нагашта буд. Ва аммо чунонки одати кӯдакон бувад, аз худ менамуд, ки шино омӯхтаам. Як рӯз ба ниҳонии устод ба Дачла рафт ва андар об ҷаст. Ва об тез ҳамеомад. Фатҳро бигардонид.

Фатҳ чун донист, ки бо об басанда наёяд, худро ба об гузошт (яъне ба ихтиёри об худро гузошт) ва бар рӯи об ҳаме рафт, то аз дидаи мардум нопадида гашт. Чун вайро обпорае бибурд, бар канори Дачла сӯроҳиҳои оббурда буд. Чун ба канори об ба сӯроҳӣ бирасид, ҷаҳд кард ва даст бизад ва худро андар он сӯроҳ андохт ва он ҷо бинишаст ва бо худ гуфт, ки то Худой ҷӣ хоҳад. Ба-д-ин вақт боре худро аз ин оби хунхор ҷаҳонид ва ҳафт рӯз он ҷо бимонд.

¹³ **Заҷрат** – дилтангӣ, ғаму андӯх.

¹⁴ **Мутаваккил** – даҳумин халифаи Аббосӣ.

¹⁵ **Маллоҳ** – шиновар, баҳрнавард.

¹⁶ **Дачла** – дарё дар Ироқ.

Ва аввал рӯз, ки хабар доданд Мутаваккилро, ки Фатҳ дар об часту ғарқа шуд, аз тахт фуруд омад ва бар хок нишаст ва маллоҳонро бихонду гуфт:

– Ҳар кӣ Фатҳро мурда ё зинда биёрад, ҳазор динораш бидиҳам ва савганд хӯрд, ки то он гоҳ, ки вайро бар он ҳол ки ҳаст. Наёранд, ман таом нахӯрам.

Маллоҳон дар Дачла рафтанд ва ғӯта мехӯрданд ва ҳар чой талаб мекарданд, то сари ҳафт рӯз иттифоқан маллоҳе ба-д-он сӯроҳ расид. Фатҳро бидид. Шод гашту гуфт:

– Ҳамин чо бош, то завраке биёрам. Аз он чо боз гашт ба пеши Мутаваккил рафт ва гуфт:

– Ё амирулмӯъминин, агар Фатҳро зинда биёрам, маро чӣ диҳӣ?

Гуфт:

– 5000 динори нақд бидиҳам.

Маллоҳ гуфт:

– Ёфтам Фатҳро зинда.

Завраке биёварданд ва Фатҳро бибурданд. Мутаваккил он чӣ маллоҳро гуфта буд, бифармуд то дарвақт бидоданд. Вазирро бифармуд ва гуфт, ки дар ҳазинаи ман рав, ҳар чӣ ҳаст, як нима ба дарвешон деҳ.

Он гоҳ гуфт: – Таом оред, ки вай гуруснаи ҳафтрӯза аст.

Фатҳ гуфт: – Ё амирулмӯъминин, ман серам.

Мутаваккил гуфт: – Магар аз оби Дачла сер шудӣ?

Фатҳ гуфт: – На, ки ман ин ҳафт рӯз гурусна набудам, ки ҳар рӯз бист-то нон бар табаке ниҳода бар рӯи об фуруд омадӣ ва ман чаҳд кардаме, то ду-се то аз он нон баргирифтаме ва зиндагонии ман аз он нон будӣ ва бар ҳар нон навишта буд: «Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф».

Мутаваккил фармуд, ки дар шаҳр мунодӣ кунед, ки он мард, ки нон дар Дачла афканд, кист ва бигӯед, то биёяд, ки амирулмӯъминин ба ӯ некӯӣ хоҳад кард, то натарсад.

Чунин мунодӣ карданд. Рӯзи дигар марде биёмад ва гуфт:

– Манам он кас.

Мутаваккил гуфт:

– Ба чӣ нишон?

Мард гуфт:

– Ба он нишон, ки номи ман бар рӯи ҳар ноне навишта буд, ки Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф. Мутаваккил гуфт: – Нишон дуруст аст. Аммо чанд гоҳ аст, ки ту дар ин Даҷла нон меандозӣ?

Муҳаммад ибни Ал – Ҳусайн гуфт: – Як сол аст.

Мутаваккил гуфт: – Ғарази ту аз ин чӣ буд?

Мард гуфт: – Шунда будам, ки некӣ куну ба об андоз, ки рӯзе бар диҳад. Ва ба дасти ман некии дигар набуд. Он чӣ тавонистам кардам, ҳамекардам то худ чӣ бар диҳад.

Мутаваккил гуфт: – Он чӣ шунидӣ, кардӣ, ба-д-он чӣ кардӣ, самара ёфтӣ.

Мутаваккил вайро дар Бағдод панҷ деҳ мулк дод. Мард бар сари мулк рафт ва мӯхташам гашт ва ҳанӯз фарзандони ӯ дар Бағдод мондаанд.

Пас то битавонӣ аз некӣ кардан маёсоӣ ва худро ба некӯиву некӯкорӣ ба мардумон намоӣ ва чун намудӣ, ба хилофи намуда мабош. Ва бар зуфон дигар мағӯӣ ва ба дил дигар мадор то гандумнамоӣ чавфурӯш набошӣ... Ва асари ғаму шодӣ пеши мардумон пайдо макун ва ба ҳар неку бад зуд шодмону зуд андӯхгин машав, ки ин феъли кӯдакон бошад... Ва ҳар шодӣ, ки бозгашти он ғам бошад, онро шодӣ машумор ва ҳар ғаме, ки бозгашти он ба шодист, онро ба ғам машумор. Ва ба вақти навмедӣ умедвортар бош ва навмедӣ дар умед баста дон ва умедро дар навмедӣ ва ҳосили ҳамаи корҳои ҷаҳон бар гузаштан дон (яъне ҳамаи ҳодисаҳои дунё гузарандаанд). Ва то ту бошӣ, ҳақро мункир машав. Ва агар касе бо ту биситеҳад¹⁷, ба хомӯшӣ он ситеҳандаро бинишон ва ҷавоби аҳмақон хомӯшӣ дон.

Ва ба ҳунари худ ғарра¹⁸ машав. Ва ба ҳунару хиради мардумон нигоҳ ҳаме кун... Ҳунар омӯз ва аз омӯхтану сухани нек шунидан нанг мадор, то аз нанг раста бошӣ.

Ва нек бинигар ба неку бад ва айбу ҳунари мардумон ва бишинос, ки нафъу зарари эшон ва суду зиёни эшон

¹⁷ **Биситеҳад** — ҷанг кунад, ситеза кунад.

¹⁸ **Ғарра** – мағрур.

аз чист ва то кучост ва манфиати хеш аз он миён бичӯй. Ва пурс, ки чӣ чизҳост, ки мардумро ба зиён наздик кунад, аз он дур бош ва ба-д-он наздик бош, ки мардумро ба манфиат наздик гардонад ва тани хешро ба фарҳангу ҳунар омӯхтан одат деҳ. Чизе, ки надонӣ, биёмӯзӣ ва ин туро ба ду чиз ҳосил шавад: ё ба кор бастанӣ он чиз, ки донӣ, ё ба омӯхтани он чиз, ки надонӣ.

Дигар тундиву тезӣ макун ва аз ҳилм¹⁹ ҳолӣ мабош. Лекин якбора чунон нарм мабош, ки аз хушиву нармӣ бихӯрандат ва низ чунон дурушт мабош, ки ҳаргизат ба даст бинасованд ва бо ҳама гурӯҳ мувофиқ бош, ки ба мувофиқат аз дӯсту душман мурод ҳосил тавон кард. Ва ҳеч касро бадӣ маёмӯз... Агарчи бегуноҳ касе туро биезорад, ту ҷаҳд кун, ки ўро наёзорӣ... Ва асли мардумӣ гуфтаанд, ки камозорист.

Пас агар мардумӣ, камозор бош ва дигар кирдор бо мардумон некӯ дор.

АНДАР ПЕШӢ ҚУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ

Эй писар, бояд ки мардум сухандону сухангӯӣ бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан рост гӯӣ ва дурӯғгӯӣ мабош ва хештан ба рост гуфтан маъруф кун то агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнаванд, бипазиранд. Ва ҳарчӣ гӯӣ, рост гӯӣ. Валекин ростӣ ба дурӯғ монанда магӯӣ, ки дурӯғи ба рост монанда беҳ, ки ростӣ ба дурӯғ монанда, ки он дурӯғ мақбул бувад ва он рост номақбул.

Аммо бидон, ки сухан аз ҷаҳор навъ аст: яке надони-станиву нагуфтани ва яке ҳам донистаниву ҳам гуфтани. Ва яке гуфтанисту нодони-станӣ ва яке донистанисту ногуфтани...

... Ва он ки ҳам донистаниву ҳам гуфтанист, сухане бувад, ки... ба ҳар ду ҷаҳон ба кор ояд, аз гуфтани шунидани он гӯянда ва шунавандаро нафъ бувад. Ва он ки донистаниву ногуфтани чунон бувад, ки айби мӯхташаме ё айби дӯсте туро маълум шавад, то аз тариқи ақл ё аз

¹⁹ Ҳилм – нармӣ

кори чаҳон туро тахайюле бандад, ки он на шаръ бувад. Чун бигӯӣ, ё хашми он мӯхташам туро ҳосил ояд, ё озори он дӯст ё бими шӯридани ғавғову омма бувад бар ту, пас он сухан донистанӣ буваду ногуфтани. Аммо аз ин чаҳор навъ, ки гуфтам, беҳтарин он аст, ки ҳам дониستانيсту ҳам гуфтани. Аммо ин чаҳор навъ сухан ҳар якеро ду рӯ аст: яке некӯ ва яке зишт.

Сухан, ки бар мардумон намоӣ, накӯтарин намоӣ то мақбул бувад. Мардумон дараҷаи ту бишносанд, ки бузургону хирадмандонро ба сухан бидонанд, на суханро ба мардум, ки мардум ниҳон аст зери сухани хеш. Чунонки ба тозӣ²⁰ гӯянд: «Ал-маръу махбузун тахта лисониҳӣ» (яъне мард дар зери забонаш нухуфта аст). Ва сухан бувад, ки бигӯям ба иборате, ки аз шунидани он рӯҳ тоза шавад ва ҳамон сухан ба иборате дигар битавон гуфт, ки рӯҳ тира гардад...

Шунидам, ки Ҳорунуррашид хобе дид бар он чумла, ки пиндоштӣ, ки чумлаи дандонҳои ӯ аз даҳон берун афтодӣ ба як бор. Ба имдод муаббиреро²¹ бихонд ва пурсид, таъбири ин хоб чист?

Муаббир гуфт: – Зиндагонии амирулмӯъминин дароз бод! Ҳама ақраби то пеш аз то бимиранд, чунонки кас аз то намонад.

Ҳорунуррашид гуфт: – Ин муаббирро сад чӯб бизанед, ки вай инчунин сухани дарднок чаро гуфт дар рӯи ман. Чун чумла қароботи(хешу табор) ман пеш аз ман бимиранд, пас он гоҳ ман кӣ бошам?

Хобгузори дигарро фармуд овардан ва ин хобро бо вай гуфт.

Хобгузор гуфт: – Ба-д-ин хоб, ки амирулмӯъминин дидааст, далел кунад, ки амирулмӯъминин дароззиндагонитар аз ҳама ақрабо бошад.

Ҳорунуррашид гуфт: «Далел-ул-алқи воҳидум» (яъне далели хирад якест). Таъбир аз он берун нашуд. Аммо аз иборат то иборат бисёр фарқ аст. Ин мардро сад динор фармуд.

²⁰ **Тозӣ** – арабӣ.

²¹ **Муаббир** – хобгузор, таъбиркунандаи хоб.

Ва ба дониستاني розе, ки тааллуқ ба неку бади ту надорад, рағбат манамо ва чуз бо худ бо кас рози хеш мағӯй. Агар бигӯйӣ, он суханро аз он пас роз махон. Ва пеши мардумон бо кас роз мағӯй...

Ҳар сухан ки бигӯянд, бишунав, лекин ба кор бастан машитоб... Васардсухан мабош, ки сухани сард чун тухмест, ки аз вай душманӣ рӯяд... Ва ҳарчанд поку порсо бошӣ, хештанситой мабош... Ва бикӯш то сутудаи (яъне лоиқи таъриф) мардумон бошӣ, на сутудаи хеш.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Соҳибҳунар будан чӣ хубиҳо дорад?
2. Чаро сухандонӣ, суханфаҳмӣ ва сухансанҷӣ аз тамоми ҳунарҳо бештар афзалият доранд?
3. Ҳикоят дар бораи Фатҳро бурро хонед ва мазмунашро бо забони сода баён кунед.
4. Унсурулмаолӣ Кайковус суханро аз чаҳор навъ иборат дониствааст. Навъҳои суханро номбар кунед ва фарқиятҳояшонро баён намоед.
5. Ҳикояти Ҳорунуррашидро хонда мазмунашро гуфта диҳед.

ТАРТИБИ (ТАОМ) ХҶҮРДАН ВА ОИНИ ОН

Бидон, эй писар, мардуми оммаро дар шуғлҳои хеш тартибу авқот²² падида нест ва ба вақту новақт нанигаранд. Ва хирадмандону бузургон ҳар кореро аз они худ вақте доранд, бисту чаҳор соати шабонарӯзӣ ба корҳои хеш бибахшанд. Миёни ҳар коре вақте ниҳода ва ҳаду андоза падида карда то корҳои эшон ба яқдигар наёмезад...

Аммо аввал таҷрибати таом хӯрдан бидон, ки одати мардумони бозорӣ чунон аст, ки таом бештар ба шаб хӯранд ва он саҳт зиён дорад, доим бо тухма²³ бошанд.

Ва мардумони лашкарипешаро одат чунон аст, ки вақту новақт нанигаранд. Ҳар гоҳ ки ёбанд, бихӯранд.

²² **Авқот** – чамъи вақт.

²³ **Тухма** – истилоҳи тиббӣ, ки саҳтшавии меъда ва фасоди физост.

Ва ин одати сутурон²⁴ аст, ки ҳар гоҳ ки алаф ёбанд, бихӯранд.

Ва мардумони мӯхташам ва хос дар шабонарӯзӣ як бор беш таом нахӯранд. Ва ин тариқи ҳештандорӣ аст. Валекин тан заиф гардаду беқувват. Пас чунон бояд, ки мардуми мӯхташам бомдод ба хилват андак моя тановуле кунад ва он гоҳ берун ояду ба кадхудои машгул шавад...

Аммо таом ба шитоб махӯр. Оҳиста бош. Ба сари хон бо мардумон ҳадис макун, чунонки дар шарти ислом аст. Валекин сар дар пеш афканда дор ва дар луқмаи мардумон манигар.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки вақте Соҳиб Исмоил ибни Аббод нон мехӯрд бо надимону касони хеш, марде луқмае аз коса бардошт. Мӯе дар он луқмаи ӯ буд. Мард намедид. Соҳиб бидид, гуфт:

– Он мӯй аз луқма берун кун.

Мард луқма аз даст биниҳод ва бархосту бирафт.

Соҳиб фармуд, ки боз оредаш. Соҳиб пурсид, ки ё фалон, нон нохӯрда аз хон чаро бархостӣ?

Мард гуфт:

– Маро нони он кас нашояд хӯрд, ки мӯй дар луқмаи ман бинад. Соҳиб саҳт хичил шуд аз он суҳан.

Аммо ту ба ҳештан машгул бош ва лаҳте даранг²⁵ ҳамекун. Он гоҳ баъд аз он коса фармой овардан. Ва расми мӯхташамон ду гуна аст. Баъзе нахуст косаи хеш фармойанд ниҳодан ва он гоҳ аз они дигарон. Ва баъзе нахуст косаи дигарон ниҳанд ва он гоҳ аз они хеш. Ва ин тариқи карам²⁶ аст ва он тариқи сиёсат.

Чунон кун, ки чун аз хон бархезанд, бисёрхӯру камхӯр хама сер бошанд. Ва агар пеши ту хӯрданӣ буваду пеши дигарон набувад, аз пеши худ ба пеши дигарон фирист.

²⁴ Сутурон – ҳайвонот.

²⁵ Даранг – оҳистагӣ, сустӣ.

²⁶ Карам – саховат.

Ва бар сари нон туршрӯй мабош ва бо хонсолор ба хира ҷанг макун, ки фалон хӯрданӣ нек асту фалон бад аст...

АНДАР МЕҲМОНӢ КАРДАН ВА МЕҲМОН ШУДАН ВА ШАРОИТҶОИ ОН

Эй писар, мардумони бегонаро ҳар рӯз меҳмон макун. Аз он ки ҳар рӯз ба ҳақи меҳмон натавон расидан. Бинигар то як моҳ чанд бор меҳмонӣ тавонӣ кардан. Он ки се бор тавонӣ кардан, як бор кун ва се бор андар ӯ харҷ кун, то хони ту аз ҳама айбе мубарро²⁷ бувад ва забони айбҷӯён бар ту баста бошад. Ва чун меҳмонон дар хонаи ту оянд, ҳар касро пешвоз мафирист ва тақаррубе ҳамекун ва темори²⁸ ҳар кас ба сазои ӯ медор. Чунонки Бушакури Балхӣ гӯяд:

Шеър

*Агар дӯст меҳмон бувад ё на дӯст,
Шабу рӯз темори меҳмон накӯст.*

Агар вақти мева бувад, пеш аз таом меваҳои тару хушк пеш ор, то бихӯранд. Ва як замон таваққуф кун ва он гаҳ хӯрданиҳо овар.

Ва ту манишин то он гоҳ, ки меҳмонон бигӯянд як бору ду бор, ки бинишин. Он гоҳ бо эшон мусоидат кун ва нон бихӯру фурутар аз ҳама кас нишин.

Ва аз меҳмонон узр махоҳ, ки узр хоستان табъи бозориён бувад.

Ва ҳар соат магӯй: «Эй фалон, нон нек бихӯр ва ҳеҷ намехӯрӣ. Шарм мадор, ки аз чиҳати ту чизе карда натавонистам...» Ин на суханони мӯхташамон бувад. Ин лафзи касе бувад, ки ба солҳо меҳмоне як бор кунад аз ҷумлаи бозориёне, ки аз чунин гуфтор мардум шармсор шаванд ва нон натавонанд хӯрдан ва нимсер аз хон бархезанд.

²⁷ Мубарро – пок, холӣ.

²⁸ Темор – ғамхорӣ.

Ва моро ба Гелон расме накӯст. Чун меҳмонро ба хона баранд, хон биниҳанд ва кӯзаҳои об ҳозир кунанд. Ва меҳмонхудой²⁹ ва пайвастагони ӯ аз он ҷо бираванд, магар як тан аз ҷои дур бозистад аз баҳри коса ниҳодан то меҳмон ҷунонки хоҳад, нон бихӯрад. Он гаҳ мизбон пеш ояд. Ва расми араб низ ҷунин аст...

Пас аз мардум миннатпазир ва тозарӯй бош. Аммо беҳудаҳанда мабош, ки беҳуда хандидан дуввуми девонагист, ҷунонки кам хандидан дуввуми сиёсат аст ва ҳештандорист, чи гуфтаанд, ки хандаи беҳудаду бевакт гирия бувад.

Ва агар меҳмони ту ҳазор муҳол бикунату бигӯяд, аз вай бардору хидмати вай бузург дор.

ҲИКОЯТ

Ҷунон шунидам, ки вақте Муътасими³⁰ халифа мучримеро³¹ гардан ҳамефармуд задан пеши хеш. Он мард гуфт:

– Ё амиралмуъминин, ба ҳақи худои азза ва ҷалла, маро як шурбат об деҳу меҳмон кун. Ва он гоҳ ҳар ҷӣ мекун, ки саҳт ташна шудаам.

Муътасим бар ҳукми савганд фармуд то ӯро об диҳанд. Чун ӯро об доданд, ба расми араб гуфт:

– Кассара аллоҳу хайран³² ё амиралмуъминин, меҳмони ту будам ба-д-ин як шурбати об. Акнун аз тариқи мардумӣ меҳмон куштан воҷиб накунад. Маро мафармой куштан ва афв кун то бар дасти ту тавба кунам.

Муътасим гуфт:

– Рост гуфтӣ, ҳақи меҳмон бузург аст. Туро афв кардам, беш аз ин хато макун.

Аммо бидон, ки ҳақи меҳмон доштан воҷиб аст, ва лекин ҳақи меҳмоне, ки ба ҳақшиносӣ арзад. На ҷунон

²⁹ **Меҳмонхудой** – соҳиби меҳмон.

³⁰ **Муътасим** – халифаи ҳаштуми аббосӣ, ки солҳои 833-842 хилофат кардааст.

³¹ **Мучрим**-гунаҳгор.

³² Кассара аллоҳу хайран – ташаккури зиёд

ки ҳар қаллошero³³ ба хона барӣ ва он гоҳ чандон эъзозу икром кунӣ, ки ин меҳмони ман аст. Бидон, ки тақаррубу дилдорӣ бо кӣ бояд кардан.

Ва пас агар меҳмон шавӣ, меҳмони ҳар касе машав, ки хишматро³⁴ зиён дорад. Ва чун равӣ, гурусна марав ва сер низ марав, то нон битавонӣ хӯрдан.

Ва чун дар хонаи мизбон равӣ, ҷое нишин, ки ҷои ту бошад.

Меҳмони фузул³⁵ мабош ва ба нону косаи мардум тақарруб манамой ва чокарони хешро навола мадеҳ, ки гуфтаанд, ки «Аз-зиллату зиллатун³⁶».

Ва масти хароб машав. Чунон кун, ки дар роҳ, ки равӣ, *мастии* ту надонанд. Чунон маст машав, ки аз чеҳраи одамиён бигардӣ. Мастӣ ба хонаи хеш³⁷ кун.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тартиби таом хӯрданро Унсурулмаолӣ Кайковус чӣ тавр баён кардааст ва тарзу вақти таомхӯрии хонавода-атон чӣ хел аст? Муқоиса кунед.

2. Чаро «одоби таом хӯрдан» мегӯянд. Шарҳ диҳед.

3. Хикояти Соҳиб Исмоилро ифоданок хонда мазмунашро баён кунед.

4. Меҳмон кист ва ӯ ба соҳибхона чӣ ҳақ дорад?

5. Меҳмондорӣ хонадони худро бо тарзи меҳмондорӣ баёнкардаи Унсурулмаолӣ Кайковус муқоиса карда андешаҳоятонро баён намоед.

³³ Қаллош – фиребгар.

³⁴ Хишмат – бузургӣ.

³⁵ Фузул – маҳмаддоно, касе, ки ба корҳои дигарон дахл мекунад.

³⁶ «Аз-зиллату зиллатун» – чизе, ки аз дастархон бо худ баранд, хорист.

³⁷ Хеш – худ.

ФАРРУХИИ СИСТОНӢ

Абулҳасан Алӣ ибни Чулуғи Систонӣ шоири машҳур, қасидасарои номии форсу тоҷик байни солҳои 977-981 дар Систон – вилояти таърихӣ дар ҳудуди Эрон ва Афғонистон, ки Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳрро бо Ҳиндустон мепайваст, таваллуд шуда, соли 1038 дар шаҳри Ғазнин (ҳудуди Афғонистони ҳозира) вафот кардааст.

Фарруҳӣ дар давраи наврасиву ҷавонӣ аввал ҳамроҳи падараш хидмати ҳокими Систон Амир Халафи Бонуро карда баъди аз тарафи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ забт шудани Систон ба хидмати яке аз заминдорони сарватманд меравад. Вале музди ночизи заминдор зиндагонии Фарруҳиро қонеъ карда наметавонист ва ӯ дар ҷустуҷӯи шахси сарватманду саховатпеша мешавад то ӯро дар шеърҳои таърифу тавсиф карда, рӯзгорашро таъмин намояд. Фарруҳӣ овозаи шеърдӯстии ҳокими Чағониён-Абулмузаффарро шунида, бо қасидаи машҳуре, ки бо байти:

*Бо қорвони ҳулла бирафтам зи Систон,
Бо ҳуллаи танида зи дил, бофта зи ҷон...*

оғоз мешавад, сӯи Чағониён меравад. Бо мадади корғузори амир Фарруҳӣ тақрибан солҳои 1010 – 1011 ба дарбори Ғазнавиён дохил шуда, то охири умр дар Ғазнин зиндагӣ мекунад. Фарруҳӣ дар баробари шоири тавоно будан дар навохтани соҳиби гуногуни мусиқӣ низ маҳорати олии доштааст.

Фарруҳӣ дар базму размҳо, шикору сафару сайрҳои Султон Маҳмуд ҳамроҳӣ карда, дар қасидаҳои қорнамоиву шучоат, саховатмандиву далерии ӯ ва дарбориёнашро ситоиш мекард ва инъомҳои мегирифт.

Аз мероси адабии Фарруҳӣ то замони мо девоне маълум аст, ки бештар аз 9 ҳазор байтро дар бар гирифтааст.

Дар девони шоир навиҳои дигари шеърҳои лирикӣ, монанди тарҷеъбанд, қитъа, ғазал, рубоӣ ба назар расанд ҳам, бо вучуди ин қасида мавқеи асосӣ дорад. Ин аст, ки

аксари донишмандони соҳаи адабиёт ўро ҳамчун устоди қасидасарой эътироф кардаанд.

Дар ашъораш шоир асосан зимни мадҳ саховатмандӣ, илму адабдӯстӣ, адолату накӯкорӣ барин хислатҳои мамдӯҳонро ситоиш карда, ҳамчунин манзараҳои хунрезиву торочгарӣ ва тақсими молҳои ғоратшударо низ ба калам медихад.

Ҳангоми мадҳи хислатҳои хуби мамдӯҳон шоир бештар орзуву ният ва андешаҳои инсондӯстии хешро баён месозад. Аз ҷумла шоир некиву накӯкориро аз шоҳӣ ҳам бартар доништа, ба ин тариқ диққати мадҳшавандаро ба кори хайру нек ҷалб мекунад:

*Некхӯтар з-ӯ ҳамоно дар ҷаҳон як шоҳ нест,
Ҳӯи некӯ беҳтар аз шоҳиву мулки бекарон.*

Ашъори Фарруҳӣ асосан бо услуби сода эҷод шуда, ташбеҳу истиора, тасвиrotи воқеӣ, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ифодаву таъбирҳои гуфтугӯӣ, калимоти равону хушоханг фаровон истифода шудаанд.

ТАРҶЕЪБАНД

Ҳамегуфтам, ки кай бошад, ки хуррам рӯзгор ояд,
Ҷаҳон аз сар ҷавон гардад, баҳори ғамгусор ояд.
Баҳори ғамгусор ояд, ки ҳар касро ба кор ояд,
Баҳоре, к-андар ӯ ҳар рӯз майро хостор³⁸ ояд.
Зи ҳар боде, ки бархезад, кунун бӯи баҳор ояд,
Кунун моро зи боди бомдодӣ бӯи ёр ояд.
Чу рӯйи кӯдакони мо дарахти гул ба бор ояд,
Нигори лоларух бо мо ба хуррам лолазор ояд.
Майи мушкин гусорад то гаҳи бӯсу канор ояд,
Чаро хуш гардаду бо табъи хусрав созгор ояд...
Киро май хӯрдан ойин аст, май хӯрдан кунун бояд,
Бипурс аз ман, ки май хӯрдан дар ин айём чун бояд?
Нахуст андар миён боре майи бечодагун³⁹ бояд,

³⁸ **Хостор** – хоҳиш, майл

³⁹ **Бечодагун** – сурхранг.

Пас он гаҳ сокии покиза чун симинсутун бояд.
Ду-се рӯзе ба як чо сохта чун аргунун⁴⁰ бояд,
Суруди мутриби сода ҳамора⁴¹ раҳнамун бояд.
Ба ҳар рӯзе, ки май хӯрдӣ, тараб кардан фузун ояд,
Мувофиқ дӯстон як дил ҳаме некозмун бояд.
Дил андар шодию ромиш ба орому сукун бояд,
Зи маҷлис душмани хусрав ба ҳар ҳоле бурун ояд...
Баҳор омад ҳамегӯӣ бирав то гул ба бор ояд,
Ҳаме навмедиям 3-ин ваъдаи навмедвор ояд.
Туро 3-ин ваъда андар дил ба рӯзе сад ҳазор ояд,
Маро, оре, ба-д-ин гуфторат, эй чон, устувор ояд.
Чу чизе аз ту бишнидам дил онро хостор ояд,
Гар андар дил надорӣ бод паймудан⁴² чӣ кор ояд?
Туро тарсам, ки бӯси ман ҳаме бар чашм хор ояд,
Надонӣ, к-ин лаби ман бар бисоти шахриёр ояд...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи тарҷумаи ҳоли Фаррухии Систонӣ чӣҳо медонед?
2. Оид ба мазмуни ашъори Фарруҳӣ маълумот диҳед.
3. Тарҷеъбанди «Ҳамегуфтам, ки кай бошад, ки хурам рӯзгор ояд» – ро ифоданок хонед.
4. Фасли баҳор бо кадом хусусиятҳо ва фазилятҳои аз дигар фаслҳои сол фарқ дорад?

⁴⁰ Аргунун – номи асбоби мусиқӣ.

⁴¹ Ҳамора – ҳамвора, доим, ҳамеша.

⁴² Паймудан – чустучӯ, кофтан ва ин чо бод паймудан ба маънии кори беҳуда омадааст.

НАМУНАҲО АЗ ҚАСИДАҲО

Ба-д-ин хуррамӣ ҷаҳон, ба-д-ин тозагӣ баҳор,
Ба-д-ин равшанӣ шароб, ба-д-ин нақӯй нигор.
Яке чун биҳишти адн⁴³ яке чун ҳавои дӯст,
Яке чун гулоби Балх, яке чун бути Баҳор.
Замин аз сиришки абр, ҳаво аз насими гул,
Дарахт аз ҷамоли барг, сари кӯҳ зи лозазор.
Яке чун паранди⁴⁴ сабз, яке чун абири⁴⁵ хуш,
Яке чун арӯси хуб, яке чун рухони ёр.
Тазарви ақикрӯй, куланги сапедрух,
Гавазни сиёҳчашм, паланги ситезақор.
Яке хуфта бар паранд, яке хуфта бар ҳарир,
Яке раста аз нуҳуфт, яке ҷаста аз ҳисор.
Зи булбул суруди хуш, зи сулсул⁴⁶ навои нағз,
Зи сорӣ ҳадиси хуб, зи кумрӣ хурӯши зор.
Яке бар канори гул, яке дар миёни бед,
Яке зери шохи сарв, яке бар сари чанор.
Ҳаво хуррам аз насим, замин хуррам аз либос,
Ҷаҳон хуррам аз ҷамол, малик хуррам аз шикор.
Яке мушк дар даҳон, яке ҳулла бар катаф⁴⁷
Яке орзу ба даст, яке дӯст дар канор...

БАҲОРИЯ

Имсол тозарӯйтар омад ҳаме баҳор,
Ҳангоми омадан на ба-д-ин гуна буд пор⁴⁸.
Пор аз раҳ андар омад чун муфлиси ғариб,
Бефаршу бетачаммулу берангу бенигор.
В-имсол пеш аз он ки дар манзиле расад,
Андар кашид ҳулла ба дашту ба кӯҳсор

⁴³ Адн – боғи биҳишт, фирдавс.

⁴⁴ Паранд – як навъ матои абрешимӣ; ҳарир, нарм.

⁴⁵ Абир – навъе аз хушбӯиҳо.

⁴⁶ Сулсул – навъи паранда.

⁴⁷ Катаф – бозу, китф.

⁴⁸ Пор – порсол, соли гузашта.

Тухма – асл, нажод ва авлод.
Бар дасти бед баст зи пирӯза дастбанд,
Дар гӯши гул фиғанд зи бечода гӯшвор.
Аз кӯҳ то ба кӯҳ бунафшасту шанбалид⁴⁹,
Аз пушта то ба пушта суманзору лозазор.
Гӯй, ки риштаҳои ақиқ асту ложвард⁵⁰,
Аз лозаву бунафша ҳаме рӯйи марғзор...
Гулбун паранди лаъл ҳаме баркунад ба сар,
Борони гулпараст ҳаме густарад нисор...
Ин созҳо, ки сохт баҳор, аз пайи чӣ сохт?
Имсол чун зи пор фузун сохта нигор.
Розест ин миёни баҳору миёни ман,
Хезам ба пеши хоҷа кунам розаш ошкор.
Ҳарсола чун баҳор зи роҳ андар омадӣ,
Чойе наёфтӣ, ки дар ӯ ёбадӣ қарор.
Бар санглоху дашт фуруд омадӣ хичил,
Андар миёни хораву андар миёни хор.
Пиндоштӣ, ки хор шудастӣ миёни халқ,
Бедил шавад азиз, ки гардад залилу хор.
Имсол нома кард сӯйи ӯ шамолу гуфт:
Мужда туро, ки хоҷа туро гашт хостор.
Боғе, зи баҳри ту зи нав афғанд чун биҳишт,
Дар пеши ӯ ба сони сипехре яке ҳисор.
Боғе, чу хӯи хеш писандидаву бадеъ,
Коҳе, чу ройи хеш муҳайёву устувор.
Боғе, к-аз ӯ бурида бувад дасти ҳодисот,
Коҳе, к-аз ӯ кашида бувад дасти рӯзгор.
Боғе, чу неъматӣ маликон номдору хуш,
Коҳе, чу рӯзгори ҷавонон умедвор.
Боғе, ки нимае натавон гашт з-ӯ тамом,
Гар як маҳе тамом кунӣ андар ӯ гузор.
Ҳар тахтае, аз ӯ чу сипехр аст бекарон,
Ҳар дастае аз ӯ чу биҳишт аст беканор.
Сесада ҳазор гуна бут аст андар ӯ ба пой,
Ҳар як чунон, ки хира шавад з-ӯ бути Баҳор.
Аз арғавону ёсуману хайрию суман,

⁴⁹ Шанбалид – номи гиёҳ.

⁵⁰ Ложвард – лочувард.

В-аз сарви наврасидаву гулҳои комгор...
Дар зери ҳар ниҳоле аз он маҷлисе кунем,
Бар ёдкарди хочаву бар дидани баҳор...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шоир кадом фаслро тараннум намудааст?

2. Дар шеър кадом чизҳо ба ҳам қиёс гардидаанд?

Онҳо бо ҳамдигар аз кадом ҷиҳат шабоҳат доранд?

3. Шеърро хонда сифатҳо, ҳолату вазъият ва мавқеи ҷойгиршавии парандагону набототро муайян кунед.

4. Қасидаҳоро ифоданок хонед ва байтҳои алоҳидаро мувофиқи интиҳоби муаллим аз ёд кунед.

*Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ
Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.
В-акнун, ки ба чордаҳ расидӣ,
Чун сарв ба авҷ сар кашидӣ.
Ғофил манишин, на вақти бозист,
Вақти ҳунар асту сарфарозист,
Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигаранд рӯзат аз рӯз...*

НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ

Абумуҳаммад Илӓс ибни Юсуф ибни Закии Муайид маъруф ба Низомии Ганҷавӣ соли 1141 дар шаҳри Ганҷаи Ҷумҳурии Озарбойҷон таваллуд шуда, соли 1209 дар ҳамон ҷо ғавтидааст. Низомии Ганҷавӣ аз зумраи шоирону мутафаккирони машҳур, яке аз устодони мактаби шеърӯ адаби тоҷику форс аст.

Низомии Ганҷавӣ дар синни хурдсолӣ аз падару модар ҷетим мемонад ва тарбияву сарпарастии ӯро тағояш Ҳоҷа Умар ба ӯҳда гирифта, имконият фароҳам овард, ки илму дониш андӯзад. Таҳсили Низомӣ пурра дар зодгоҳаш гузаштааст. Ӯ Қуръонро аз ёд карда сипас илмҳои фикҳ, таърих, фалсафа, тиб, мантиқ ва нучумро низ батакмил омӯхтааст. Ҳамчунин аз мероси фалсафӣ ва адабии Юнони Қадим, осори адабиёти пешазисломии халқҳои ориёинаҷод ва таърихи халқҳои эътиқодманди Насронияву Яҳудия ба хубӣ огоҳ буд.

Аз осори Низомии Ганҷавӣ то замони мо панҷ дoston, ки «**Ҳамса**» ном гирифтаанд ва қасидаҳову ғазалҳо, рубоиёту қитъаҳо ва байтҳои алоҳида расидаанд.

«Ҳамса»-и Низомӣ бо гуногунии мазмун, тозагии санъати суҳанпардозӣ, ғановати забонӣ ва маҳорати нигорандагии муаллиф машҳур гардида, дар он масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, шоир зимни тасвири воқеаҳои dostonаш аз ахлоқу ҳикмат суҳан гуфта, баҳусус ҷавононро панд медиҳад.

АЗ ОСОРИ НИЗОМИИ ГАНЦАВӢ

ПОДШОҲИ ЗОЛИМ ВА ЧАВОНИ САҲОВАТПЕША

(АЗ ДОСТОНИ «ЛАЙЛИ ВА МАЧНУН»)

Дар қисса шунидаам, ки боре
Будафт ба марв тоҷдоре.
Дар силсила⁵¹ дошти саге чанд,
Девонавашу чу деви дар банд.
Ҳар як ба салобати⁵² гурузе,
Бурда сари уштуре ба гозе.
Шаҳ чун шудӣ аз касе бар озор,
Додеш ба-д-он сағони хунхор.
Ҳар кас, ки зи шоҳ беамон буд,
Овардану хӯрданаш ҳамон буд.
Буд аз нудамои⁵³ шаҳ чавоне,
Дар ҳар хунаре тамомдоне.
Тарсид, ки шоҳи ошносӯз,
Бегона шавад ба ӯ яке рӯз.
Оҳуи варо ба сағ намояд,
Дар пеши сағонаш озмояд.
Аз бими сагон бирафт пешӣ,
Бо сағбонон бикард хешӣ.
Ҳар рӯз шудию гӯсфанде,
Дар матраҳи⁵⁴ он сагон фикандӣ.
Чандон бинвохташон ба-д-он сон,
К-он душворӣ ба-д-ӯ шуд осон.
Аз миннати даст зери пояш
Гаштанд сагон мутеи рояш.
Рӯзе ба тариқи хашмноқӣ,
Шаҳ дид дар он чавони хокӣ.

⁵¹ **Силсила** – занчири оҳанӣ.

⁵² **Салобат** – андом.

⁵³ **Нудамо** – надимон.

⁵⁴ «**Матрах** – чои хӯрокхӯрӣ, сағкоса.

Фармуд ба сагдилони даргоҳ,
То пеши сагон барандаш аз роҳ.
Вон сагманишон сағӣ намуданд,
Чун саг ба табаррукаш рабуданд.
Бастанду ба-д-он сагон-ш доданд,
Худ дур шуданду истоданд.
В-он шерсагони оҳанинчанг,
Кардаанд нахуст бар вай оҳанг.
Чун мунъими⁵⁵ худ шинохтандаш,
Думболакунон навохтандаш.
Гирдаш ҳама дастбанд бастанд,
Сар бар сари дастҳо нишастанд.
Буданд бар ӯ чу доя дилсӯз,
То рафт бар ин яке шабонрӯз.
Чун рӯзи сапед рӯй бинмуд,
Сайфури сиёҳ⁵⁶ шуд зарандуд.
Шуд шоҳ зи кори худ пушаймон,
Ғамгин шуду гуфт бо надимон:
«К-он оҳуи бегунохро дӯш,
Додам ба саг, интихоби харгӯш.
Бинед, ки он сагон чӣ карданд?
Андоми варо чӣ гуна х/в/арданд⁵⁷ ?»
Сагбон чу аз ин сухан шуд огоҳ,
Омад бари шоҳу гуфт: « К-эй шоҳ,
Ин шахс на одамӣ, фариштаст,
К-эзид⁵⁸ зи кароматаш сириштаст.
Бархезу биё, бубин дар он нур,
То сунъи Худой бинӣ аз дур.
Ӯ дар даҳани сагон нишаста,
Дандони сагон ба мӯҳр баста.
З-он гургсагони аждаҳорӯй,
Н-озурда бар ӯ яке сари мӯй».
Шаҳ карда шитоб, то шитобанд,

⁵⁵ Мунъим – дӯст.

⁵⁶ Сайфури сиёҳ – киноя аз шаби сияҳчома.

⁵⁷ Х/в/арданд – хӯрданд.

⁵⁸ Эзид – Худо.

Он гумшударо магар биёбанд.
Бурданд муваккилони роҳаш,
Аз силки сагон⁵⁹ ба садри шоҳаш⁶⁰.
Шаҳ монд шигифт, ки он чавонмард,
Чун буд, к-аз сагон наёзард?
Гирён-гирён ба пой бархост,
Сад узр ба оби чашм аз ӯ хост.
Гуфто: «Сабаб чӣ буд, бинмой,
К-ин як нафаси ту монд бар ҷой?»
Гуфто: «Сабаб он, ки пеш аз ин банд
Додам ба сагон наволае чанд.
Эшон ба наволае, ки хӯрданд,
Бо ман лаби худ бамӯҳр карданд.
Даҳ сол ғуломии ту кардам,
Ин буд баре⁶¹, ки аз ту хӯрдам.
Додӣ ба сагонам аз як озор,
В-ин буд, ки набуд саг ошнохор.
Саг дӯст шуду ту ошно на,
Сагро ҳақи ҳурмату туро на.
Саг сулҳ кунад ба устухоне,
Нокас накунад вафо ба чоне.»
Чун дид шаҳ он шигифткорӣ,
К-аз мардумӣ аст растагорӣ⁶².
Хушёр шуд аз хумори мастӣ,
Бигзошт сагию сагпарастӣ.
Мақсудам аз ин ҳикоят он аст,
К-эҳсону деҳиш⁶³ ҳисори чон⁶⁴ аст.

⁵⁹ Силки сагон – ҳалқаи сагон.

⁶⁰ Садри шоҳ – таҳти шоҳ.

⁶¹ Баре – мевае.

⁶² Растагорӣ – ҳалосӣ ёфтан.

⁶³ Эҳсону деҳиш – хайру саховат.

⁶⁴ Ҳисори чон – қалъаи чон.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро хонед.
2. Шоҳ ба надимаш чӣ кард?
3. Чаро сагон ба чавон зарар нарасонданд?
4. Сагбон ба шоҳ чӣ хабар овард?
5. Чун чавонро аз ҳалқаи сагон озод карда ба назди шоҳ бурданд, ба шоҳ сабаби наозурдани сагонро чӣ хел шарҳ дод?
6. Бигӯед, ки чавон ба кадом сабаб аз марг раҳой ёфт?
7. Байтҳои алоҳидаи интиҳобкардаи муаллихро аз ёд кунед.

ДОСТОНИ «ХАЙР ВА ШАР» (аз «Ҳафт пайкар»)

Чун шоҳ Баҳром ин навбат меҳмони бонуи Чин мешавад, бонуи Чин аз шодиву нишот бо чеҳраи кушода, яъне чин аз чабин бардошта ба нармӣ сухан мегӯяд.

Бонуи Чин зи чеҳра чин бикшод
В-аз рутаб⁶⁵ чӯи ангубин⁶⁶ бикшод...
Гуфт: Вақте зи шаҳри худ ду чавон,
Сӯи шаҳри дигар шуданд равон.
Ҳар яке дар ҷаволгӯшай⁶⁷ худ
Карда асбоби роҳ тӯшай худ.
Номи ин Хайру⁶⁸ номи он Шар⁶⁹ буд,
Феъли ҳар як ба ном дархвар⁷⁰ буд.
Чун буриданд рӯзаке ду-се роҳ,
Тӯшаеро, ки доштанд нигоҳ
Хайр меҳӯрду Шар нигоҳ медошт,

⁶⁵ Рутаб – киноя аз лаб.

⁶⁶ Ангубин – сухани ширин.

⁶⁷ Ҷуволгӯша – кулбор.

⁶⁸ Хайр – нек, нағз, хуб.

⁶⁹ Шар – бад, зишт.

⁷⁰ Дархвар – мувофиқ.

Ин ғалла медуруд⁷¹, он мекошт.
 То расиданд ҳар ду дӯшодӯш⁷²,
 Дар биёбоне аз бухор⁷³ ба чӯш.
 Кӯрае чун танӯри оташ гарм,
 К-оҳан аз вай чу мум гаштӣ нарм!
 Гармселию хушксории бум⁷⁴,
 Карда боди шимолро⁷⁵ чу самум⁷⁶.
 Хайр фориғ, ки об дар роҳ аст,
 Беҳабар, к-об нест, он чоҳ аст.
 Шар хабар дошт к-он замини хароб,
 Дурие дораду надорад об.
 Машке аз об карда пинҳон пур,
 Дар харита⁷⁷ нигоҳ дошт чу дур.
 Дар биёбону гарму роҳи дароз,
 Ҳар ду метохтанд бо такутоз.
 Чун ба гармӣ шуданд рӯзе ҳафт,
 Оби Шар монду оби Хайр бирафт.
 Шар, ки он обро зи Хайр нуҳуфт⁷⁸,
 Бар вай аз хайру шар ҳадис⁷⁹ нагуфт.
 Хайр чун дид ӯ зи гавҳари бад⁸⁰,
 Дорад обе дар обгинаи⁸¹ худ.
 Вақт-вақт он рафиқ пинҳонӣ,
 Мехӯрад чун раҳиқи райҳонӣ⁸².
 Гарчи дар тоби ташнагӣ месӯхт,
 Лаб ба дандон зи лоба⁸³ бармедӯхт

⁷¹ **Медуруд** – дарав мекард.

⁷² **Дӯшодӯш** – дӯш ба дӯш, паҳлу ба паҳлу.

⁷³ **Бухор**– буғ.

⁷⁴ **Бум** – замин.

⁷⁵ **Боди шимол** – боди тарафи шимол, ки салқин аст.

⁷⁶ **Самум** – боди гарми бемориовар.

⁷⁷ **Харита** – халта.

⁷⁸ **Нуҳуфт** – пинҳон дошт.

⁷⁹ **Ҳадис** – суҳан, гап.

⁸⁰ **Тавҳари бад** – маҷозан бадтинат.

⁸¹ **Обгина** – зарфи обгирӣ.

⁸² **Раҳиқи райҳонӣ** – май хушбӯӣ, соф.

⁸³ **Лоба** – зорӣ, мазмуни байт: дандон ба дандон монда аз илти-
чову зорӣ худдорӣ мекард.

Ташна дар оби ӯ назар мекард,
 Оби дандон аз чигар мекард⁸⁴.
 То ба ҳадде, ки хушк шуд чигараш,
 Боз монд аз кушодагӣ назараш⁸⁵.
 Дошт бо худ ду лаъли оташранг,
 Обдоранда в-обашон бар санг.
 Ҳоли⁸⁶ он лаъл обдор⁸⁷ кушод,
 Пеши он санги обдор⁸⁸ ниҳод.
 Гуфт: «Мурдам за ташнагӣ, дарёб!
 Оташамро бикиш ба қатраи об⁸⁹!
 Шарбате об аз он зулоли⁹⁰ чу нӯш,
 Ё ба ҳиммат бибахш, ё бифурӯш!
 Ин ду гавҳар дар оби хеш андоз,
 Гавҳарамро⁹¹ ба оби худ бинвоз!»
 Шар, ки хашми худой бод бар ӯ,
 Номи худро варақ кушод бар ӯ!
 Гуфт: «Аз санг чашмае матарош,
 Фориғам з-ин фиреб, фориғ бош!
 Медиҳӣ гавҳарам ба вайронӣ,
 То ба ободбум бистонӣ?!⁹²
 Чӣ ҳарифам, ки ин фиреб хӯрам?
 Ман зи деводамӣ⁹³ фиребтарам!...
 Нагузорам, ки оби ман бихӯрӣ,
 Чун ба шаҳр оӣ, оби ман⁹⁴ бибарӣ!
 Он гуҳар чун ситонам аз ту ба роз,

⁸⁴ **Оби дандон аз чигар мекард** – яъне хуни чигар мехӯрд

⁸⁵ **Бозмонд аз кушодагӣ назараш** – пеши чашмонаш тира шуд, чашмаш сиёҳ зад.

⁸⁶ **Ҳоли** – ҳамон замон, зуд.

⁸⁷ **Лаъли обдор** – лаъли асил, тоза, пурқимат.

⁸⁸ **Санги обдор** – киноя аз Шари баддил, ки бо худ об дошт.

⁸⁹ **Оташамро бикиш ба қатраи об** – яъне об дех, то ташнагӣ бишканад, ки мемирад.

⁹⁰ **Зулоли чу нӯш** – оби чун асал ширин.

⁹¹ **Тавҳар** – ҷавҳар, ин ҷо мачозан ҷон, ҷону тан.

⁹² **Бистонӣ** – ситонидан, боз гирифтган.

⁹³ **Деводамӣ** – навъе аз ҳайвон, яъне одами шарир ва муфсид.

⁹⁴ **Оби ман** – обрӯи ман.

К-аз манаш оқибат ситонӣ боз?
Гавҳаре боядам, ки натвонӣ,
К-аз манаш ҳеч гуна бистонӣ!»
Гуфт Хайр: «Он чӣ гавҳар аст? – Бигӯй,
То супорам ба дасти гавҳарчӯй!»
Гуфт Шар: «Он ду гавҳари басар аст,
Кин аз он, он аз ин азизтар аст!
Чашмҳоро ба ман фуруш ба об
Варна зи ин обхӯрд⁹⁵ рӯй битоб!»
Хайр гуфт: «Аз худо надорӣ шарм,
К-оби сардам диҳӣ ба оташи гарм?
Чашма гӯям, ки хушгговор⁹⁶ бувад,
Чашм кандан бигӯ, чӣ кор бувад?!
Чу ман аз чашми худ шавам дарвеш⁹⁷,
Чашма гар сар шавад, чӣ суд аз пеш?
Лаъл бистону он чӣ дорам чиз,
Бидиҳам хат ба он чӣ дорам низ.
Чашм бигзор бар ман, эй сарамард,
Сардмехрӣ макун ба оби сард!»
Гуфт Шар: «Ин сухан фасона бувад,
Ташнаро з-ин басте баҳона бувад!
Чашм бояд, гуҳар надорад суд,
К-ин гуҳар беш аз ин тавонад буд!»
Хайр дар кори хеш хира бимонд⁹⁸,
Оби чашме бар оби чашма фишонд.
Дид, к-аз ташнагӣ бихоҳад мурд,
Ҷон аз ин ҷойгаҳ нахоҳад бурд⁹⁹.
Дили гармаш ба оби сард фирефт,
Ташнае кай зи оби сард шигифт¹⁰⁰.
Гуфт: «Бархезу теғу дашна¹⁰¹ биёр,

⁹⁵ **Обхӯрд** – обхӯрӣ.

⁹⁶ **Хушгговор** – хуштаъм,

⁹⁷ **Дарвеш шудан** – бечашм мондан.

⁹⁸ **Хира монд** – хайрон монд.

⁹⁹ **Ҷон аз ин ҷойгаҳ нахоҳад бурд** – саломат наместонад.

¹⁰⁰ **Шигифт** – худдорӣ кард.

¹⁰¹ **Дашна** – ханчар.

Шарбати об сӯи ташна биёр!
 Дидаи оташини ман баркаш,
 Оташи ман бикуш ба оби хваш!»
 Занн¹⁰² чунон бурд, к-аз чунон таслим,
 Ёбад умедворӣ аз сари бим.
 Шар, ки он дид, дашна бозкушод,
 Пеши он хоки ташна рафт чу бод.
 Дар чароғи ду чашми ӯ зад теғ,
 Н-омадаш куштани чароғ дарег!
 Наргисашро¹⁰³ ба теғ гулгун кард,
 Гавҳарашро зи тоҷ берун кард!
 Чашми ташна чу карда буд табоҳ,
 Об нодода, кард Ҳиммати роҳ¹⁰⁴.
 Чомаю рахту гавҳараш бардошт,
 Марди бедилро тихӣ бигузошт.
 Хайр чун рафта дид Шар зи бараш,
 Нашуд огоҳие, зи хайру шараш¹⁰⁵.
 Бар сари хору хок меғалтид,
 Бех, ки чашмаш набуд, ки худро дид!
 Ҳоли худ гар ба чашми худ дидӣ,
 Мурдӣ аз ғам, чунон битарсидӣ!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матро хонед ва гӯед, ки ду ҳамсафар аз чихати хулку хӯ чӣ фарқ доранд?
2. Бигӯед, ки Хайр чӣ касесту Шар кист?
3. Хайр аз Шар чӣ мехост биталабад?
4. Шар чӣ посух дод? Оё Шар пеши Хайр бо посухаш сирати бади худро бозгӯ накард? Сари ҷавоби ӯ фикр кунед.
5. Оқибати кори Хайру Шар ба чӣ анҷом ёфт?
6. Ибораи маҷозии «гавҳар аз тоҷ берун кард»-ро шарҳ диҳед.
7. Порчаеро аз ёд кунед.

¹⁰² Занн – гумон.

¹⁰³ Наргис – чашм.

¹⁰⁴ «Ҳиммати роҳ кардан – ба роҳи хуб рафтан.

¹⁰⁵ Хайру шараш – неку бадаш.

Иттифокан дар он дашт курди бадавии молдоре бо ҳамроҳии аҳли хонаводааш галлаи чорпоёни худро мечаронд...

Буд курде¹⁰⁶ зи меҳтарони¹⁰⁷ бузург,
Галлае дур дошт з-офати гург.
Чорпоёни хуб низ базе,
К-он чунон чорво надид касе...
Курди сахронишину кӯҳнавард,
Чун биёбониёни сахрогард.
Аз барои алаф ба сахро гашт,
Галларо мечаронд дашт ба дашт.
Ҳар кучо об ёфтию гиёҳ,
Кардӣ он чо ду ҳафта манзилгоҳ.
Чун алаф хӯрда, чойро мемонд,
Галла бар чониби дигар меронд.
Аз қазо¹⁰⁸ андар он ду рӯз¹⁰⁹, на дер,
Панча он чо кушода буд чу шер.
Курдро буд духтаре баҷамол,
Луъбате¹¹⁰ туркчашму ҳиндухол¹¹¹.
Сарве об аз раҳи чигар хӯрда,
Нозанине, ба ноз парварда!
Расани¹¹² зулфи тобдораш пеш,
Карда махро расан ба гардани хеш.
Он хироманда моҳи хиргоҳӣ¹¹³,
Шаб талабгори об чун моҳӣ.
Қонибе об буд дур аз роҳ,

¹⁰⁶ **Курд** – номи халқе, ки дар Озарбойҷону Эрон ва Ироқ зиндагӣ мекунанд.

¹⁰⁷ **Меҳтар** – сардор.

¹⁰⁸ **Аз қазо** – иттифокан, тасодуфан.

¹⁰⁹ «**Дурузина** – ду рӯз пеш.

¹¹⁰ **Луъбат** – лӯхтак, ин чо ба маънии соҳибҷамол.

¹¹¹ **Ҳиндухол** – яъне холаш зебову муносиб буд.

¹¹² **Расан** – ресмон.

¹¹³ **Моҳи хиргоҳӣ** – моҳи ҳоладор, моҳи хирманкарда, моҳи пурра, ки дар гирдаш доираи равшане пайдо шудааст, киноя аз духтари курд.

Буд аз он чонибе, ки буд огоҳ.
 Кӯза пур карда з-оби он хонӣ¹¹⁴,
 То барад сӯи хона пинҳонӣ.
 Ногаҳон нолае шунид аз дур,
 К-омад аз захмхӯрдаи ранчур.
 Бар пайи нола шуд, чу нола шунид,
 Хуфта бар хоку хун ҷавоне дид.
 Дасту пое ба дард меафшонд,
 Бо тазаррӯъ¹¹⁵ худойро мехонд¹¹⁶.
 Нозаниро зи сар бурун шуд ноз,
 Пеши он захмхӯрда рафта фароз¹¹⁷.
 Гуфт: «Вайҳақ¹¹⁸, чӣ кас тавонӣ буд?
 Инчунин хоксору¹¹⁹ хунолуд?
 Ин ситам бар ҷавонии ту кӣ кард?
 В-ин чунин зинҳор бар ту кӣ хӯрд?»¹²⁰
 Хайр гуфт: «Эй фариштаи фалакӣ,
 Гар маликзодаи в-агар малакӣ!
 Кори ман турфа¹²¹ бозие дорад,
 Қиссаи ман дарозие дорад!
 Мурдам аз ташнагию беобӣ,
 Ташнаро ҷаҳд кун, ки дарёбӣ!
 Об агар нест, рав, ки ман мурдам,
 В-ар яке қатра ҳаст, ҷон бурдам!»
 Сокии нӯшлаб, калиди начот,
 Додаш обе ба лутф¹²²оби ҳаёт!¹²³
 Ташнаи гармдил зи оби сард,
 Хӯрд бар қадри он, ки шояд хӯрд.

¹¹⁴ **Хонӣ** – ҳавзча.

¹¹⁵ **Тазаррӯъ** – илтимоси очизона.

¹¹⁶ **Хондан** – ҷеғ задан.

¹¹⁷ **«Фароз рафтан** – наздик шудан.

¹¹⁸ **Вайҳак** – эй вой! Вой дарег!

¹¹⁹ **Хоксор** – монанди хок, залил ва хор.

¹²⁰ **Зинҳор хӯрдан** – аҳду паймон шикастан, мазмуни мисраъ:

инчунин зулмуро дар ҳақи ту кӣ раво дид?

¹²¹ **Турфа** – аҷоиб, ғалатӣ.

¹²² **Ба лутф** – ба нармӣ, бо меҳрубонӣ.

¹²³ **Оби ҳаёт** – оби зиндагонӣ.

Зинда шуд чони пажмурдаи ӯ,
Шод шуд он чароғи дидаи ӯ.
Дидаеро, ки канда буд зи чой,
Дарҳам афканду бурд номи Худой...
Пийҳ¹²⁴ дар чашми ӯ ниҳода бибаст,
Аз сари мардумӣ¹²⁵ гирифташ даст.
Кард аҳди тамом, то бархост,
Қоидаш гашту бурд бар раҳи рост.
То ба-д-он чо, ки буд бунгаҳи ӯ,
Марди бедида буд ҳамраҳи ӯ.
Чокареро, к-аз аҳли хона шумурд,
Дасти ӯро ба дасти ӯ биспурд.
Гуфт: «Оҳиста, то наранҷонӣ,
Бар дари мо бараш ба осонӣ.»
Курд омад шабонгаҳ аз саҳро,
То хӯрад он чӣ бишканад сафро¹²⁶.
Беҳуше дид маст афтода,
Чун касе захмхӯрда, ҷондода.
Гуфт: «Ин шахси нотавон зи кучост?
Инчунин нотавону хаста чарост?»
Онҷӣ бар вай гузашта буд зи нахуст,
Кас надонист шарҳи он ба дуруст.
Қиссаи чашм канданаш гуфтанд,
Ки ба алмос чазъро¹²⁷ суфтанд.
Курд чун дид, к-он чигархаста,
Шуда бедидаю назарбаста.
Гуфт: «Аз шоҳи он дарахти баланд,
Боз боист канд барге чанд.
Кӯфтан баргу об аз ӯ сутудан¹²⁸,
Судан¹²⁹ он чою назди ӯ бурдан.

¹²⁴ **Пийҳ** – чарбу.

¹²⁵ **Сари мардумӣ** – мурувват ва риоят.

¹²⁶ **Сафро шикастаи** – дафъи гуруснагӣ кардан.

¹²⁷ **Чазъ** – як навъи санги зебо; чазъро суфтан – сангро сӯроҳ кардан.

¹²⁸ **Сутудан** – ситонидан, гирифтанд.

¹²⁹ **Судан** – кӯфта хока кардан.

Гар чунин мархаме гирифтӣ¹³⁰ соз,
Ёфтӣ дида рӯшноӣ боз.
Рахнаи¹³¹ дида гарчи бошад сахт,
Бех шавад з-оби он ду барги дарахт.»
Пас нишон дод, к-он дарахт кучост,
Гуфт: «Аз об обхӯр¹³², ки водии мост,
Ҳаст рафта куҳан дарахте нағз,
К-аз насимаш кушода гардад мағз¹³³.
Пояш аз бех баркашида ду шох,
Дуриё дар миёни он ду фарох.
Барги як шох аз он чу ҳуллаи¹³⁴ хур,
Дидаи рафтаре дарорад нур.
Барги шохи дигар чу оби ҳаёт,
Саръиёро диҳад зи саръ¹³⁵ наҷот.»
Чун зи курд он шунид духтари курд,
Дил ба тадбири он илоҷ супурд.
Лобаҳо карду аз падар дар хост,
То кунад барги бенавоӣ рост¹³⁶.
Курд чун дид лоба кардани сахт,
Роҳ бардошт¹³⁷, рафт сӯи дарахт.
Боз канд аз дарахт чанде барг,
Нӯшдоруи¹³⁸ хастагон аз марг.
Омад, овард, нозанин бардошт,
Кӯфт чанде, ки мағз боз гузошт.
Кард софӣ чунон ки дурд¹³⁹ намонд,
Дар назаргоҳи дардманд фишонд.

¹³⁰ Тирифтани ин ҷо таъсир кардан.

¹³¹ **Рахна** – маҷозан ҷароҳат, захм.

¹³² **Обхӯр** – чашма.

¹³³ **Мағз** – мағзи сар, майна, ақл, мазмуни мисраъ: аз насимаш ақл кушода мешавад.

¹³⁴ **Ҳулла** – киноя аз шуоъ ва равшаниӣ офтоб.

¹³⁵ **Саръ** – як навъ бемории асаб.

¹³⁶ **Рост** – илоҷи ин корро кунад.

¹³⁷ **Роҳ бардоштан** – роҳ пеш гирифтани.

¹³⁸ **Нӯшдору** – доруи шифобахш.

¹³⁹ **Дурд** – таҳшин.

Дорую дидаро бо ҳам дар баст,
Хаста чун дид, соате биншаст.
Буд то панҷ рӯз баста сараш,
В-он тилоя¹⁴⁰ ниҳода бар басараш.
Рӯзи панҷум халос додандаш,
Дору аз дида баркушодандаш.
Чашми аз даст рафта гашт дуруст,
Шуд биайнеҳ¹⁴¹ чунон ки буд нахуст.
Марди бедида баркушод назар,
Чун ду нарғис, ки бишкуфад ба сахар.
Аҳли хона зи ранҷу ӯ растанд,
Дил кушоданду рӯй барбастанд¹⁴².
Аз басо ранҷо, ки бар вай бурд,
Меҳрубон гашта буд духтари курд.
Чун ду нарғис кушод сарви¹⁴³ баланд,
Дурчи¹⁴⁴ гавҳар кушода гашт зи банд.
Меҳрубонтар шуд он паризода,
Бар чамоли чавони озода¹⁴⁵.
Хайр низ аз латафрасонии¹⁴⁶ ӯ,
Меҳрубон шуд зи меҳрубонии ӯ.
Ғарчи рӯяш надида буд тамом,
Дида будаш ба вақти хезу хиром.
Лафзи ширини ӯ шунида базе,
Лутфи дасташ ба-д-ӯ расида базе.
Дил бар ӯ баста буд он дилбанд,
Ҳам дар ӯ баста дил, зиҳй пайванд!

¹⁴⁰ **Тилоя** – дору, марҳами молиданӣ.

¹⁴¹ **Биайнеҳ** – айнан.

¹⁴² **Рӯй барбастанд** – рӯй пӯшиданд.

¹⁴³ **Сарв** – дарахти рост ва мавзун, киноя аз одами хушқомат.

¹⁴⁴ **Дурч** – сандуқчаи чавохирот, ин ҷо киноя аз чашм боз

кардан.

¹⁴⁵ **Озода** – соҳиби сифатҳои хуб.

¹⁴⁶ **Латафрасонӣ** – дилчӯй, ғамхорӣ, меҳрубонӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Порчаро хонда гӯед, ки курд кӣ буду чӣ шугле дошт?
2. Курд барои табобати Хайр чӣ тадбир андешид?
3. Чудо кунед он байтҳоеро, ки дар тавсифи духтари курд гуфта шудаанд.
4. Духтар Хайрро дида нисбати ӯ чӣ муносибат кард?
5. Чӣ шуд, ки Хайру духтари курд ба ҳам унс гирифтанд?
6. Ибораи «чароғи дида»-ро шарҳ диҳед.

Хайр бо курди пир ҳар саҳаре,
Бастӣ аз роҳи чокарӣ камаре¹⁴⁷.
Ба шутурдорию галадорӣ,
Кардӣ оҳистагию дилдорӣ.
Аз гала дур кард офати гург,
Доштӣ пос¹⁴⁸ чумла хурду бузург.
Курди саҳрораву биёбонӣ,
Чун аз ӯ ёфт он таносой¹⁴⁹.
Ба таваллои¹⁵⁰ худ азизаш кард,
Ҳокими хонумону чизаш кард.
Хайр чун шуд ба хонадон густох,
Курд аз ӯ кард ҷустуҷӯи фарох¹⁵¹.
Боз ҷустанд холи дидаи ӯ,
К-аз кӣ буд он ситам расидаи ӯ.
Хайр аз эшон ҳадиси Шар нанҳуфт¹⁵²,
Ҳарчӣ будаш зи хайру шар ҳама гуфт.
Қиссаи гавҳару харидани об,
Коташи ташнагиш кард кабоб.
В-он ки аз дида гавҳараш барканд,
Ба дигар гавҳараш расонд газанд.

¹⁴⁷ **Камар бастан** – ба хизмат тайёр шудан.

¹⁴⁸ **Пос доштан** – ҳурмат кардан.

¹⁴⁹ **Таносой** – осудаҳолӣ.

¹⁵⁰ **Тавалло** – дӯстдориву дилчӯйӣ.

¹⁵¹ **Фарох** – васеъ, мазмуни мисраъ: аҳволи ӯро ҳаматарафа бозпурс кард.

¹⁵² **Нанҳуфт** – пинҳон надошт.

Ин гуҳар суфту он гуҳар бардошт,
В-об нодода ташнаро бигзошт.
Курд, к-он достон шунид зи Хайр,
Рӯй бар хок зад чу роҳиби дайр¹⁵³.
К-он чунон шод шуд, ки бадгуҳаре¹⁵⁴,
Нарасонд ин шукуфаро зараре...
Доштандаш чунонки бояд дошт,
Нозанин хизматаш ба кас нагзошт.
Хайр якбора дил ба ӯ биспурд,
Аз вай он чон, ки бозёфт, набурд.
Кард бар ёди он гиромӣ дур¹⁵⁵
Хидмати гову гӯспанду шутур.
Гуфт: «Мумкин нашуд, ки ин дилбанд
Бо чу ман муфлисе¹⁵⁶ кунад пайванд.
Духтареро ба-д-ин чамолу камол¹⁵⁷,
Натавон ёфт бе хазиною мол.
Ман, ки ноншон хӯрам ба дарвешӣ,
Кай ниҳам чашми¹⁵⁸ хеш бар хешӣ?
Беҳ аз он нест, к-аз чунон хатаре,
Зиракона бароварам сафаре¹⁵⁹.»
Чун бар ин қисса ҳафтае бигзашт,
Шомгоҳӣ ба хона рафт зи дашт.
Дил зи тимори¹⁶⁰ он арӯс ба ранҷ,
Чун гадое нишаста бар сари ганҷ.
Ташнаю дар баробар оби зулол,
Ташнатар з-он ки буд аввали ҳол.
Он шаб аз рахнае, ки дошт дилаш,
З-оби дида шукуфта кард гилаш.

¹⁵³ Роҳиби дайр – шайхи ибодатхонаи тарсоён /ғайри мусулмонҳо/.

¹⁵⁴ Бадгуҳар – бадтинат, бадтабиат, баддил, яъне Шар.

¹⁵⁵ Дур – марворид, ин чо киноя аз духтари курд.

¹⁵⁶ Муфлис – камбағал.

¹⁵⁷ Чамолу камол – ҳусну зебой ва болиғӣ.

¹⁵⁸ Чашм ниҳодан – умедвор будан.

¹⁵⁹ Бароварам сафаре – берун равам, халос шавам.

¹⁶⁰ Тимор – ғамхорӣ.

Гуфт бо курд, к «эй ғарибнавоз,
 Аз ғарибон базе кашидӣ ноз!
 Нури чашмам бино ниҳодаи туст,
 Дилу чон ҳар ду боздодаи туст.
 Чун ба нонрезаи ту парвардам,
 Неъмат аз хони ту базе хвардам.
 Беш аз ин меҳмон нашоюд буд,
 Намаке бар чигар нашоюд суд¹⁶¹.
 Бар қиёси наволахории¹⁶² ту,
 Н-ояд аз ман сипосдорӣ¹⁶³ ту.
 Гарчӣ темор ёбам аз дурӣ,
 Хоҳам аз хидмати ту дастурӣ¹⁶⁴.
 Дергоҳ аст, к-аз вилояти хеш,
 Дурам аз қору аз кифояти¹⁶⁵ хеш.
 Азм дорам, ки бомдоди пагоҳ
 Сӯи хона кунам азимати роҳ.
 Гар ба сурат ҷудо шавам зи барат,
 Набурад ғимматам зи хоки дарат.
 Чашм дорам ба чун ту чашмаи нур,
 Ки зи дурӣ дилам надорӣ дур.
 Ғимматамро кушодабол кунӣ,
 В-он чӣ хӯрдам, маро ҳалол кунӣ.»
 Чун сухангӯ сухан ба охир бурд,
 Дарзад оташ ба хайли¹⁶⁶ хонаи курд.
 Гирияи қурдӣ аз миён бархост,
 Ҳой-ҳойе фитод аз чапу рост.
 Курд гириёну курдзода батар,
 Мағзҳо хушку дидаҳо шуд тар.
 Аз паси гирия сар фуру бурданд,
 Гӯйи обе буданд, афсурданд.

¹⁶¹ **Намак бар чигар судан** – азоб додан.

¹⁶² **Наволахорӣ** – насиба хӯрдан.

¹⁶³ **Сипосдорӣ** – поси хотир доштан.

¹⁶⁴ **Дастурӣ** – рухсат.

¹⁶⁵ **Кифоят** – даромад.

¹⁶⁶ **Хайл** – гуруҳ, ҷамоат.

Сар баровард курди равшанрой¹⁶⁷,
Кард холї зи пешкорон¹⁶⁸ ҷой.
Гуфт бар Хайр, к «эй чавони баҳуш,
Зираку хубу меҳрубону хамуш...
Неъмату нозу комгорї ҳаст,
Бар ҳама неку бад ту дорї даст.
Некмардон ба бад инон' надиханд,
Дӯстонро ба душманон надиханд.
Ҷуз яке духтари азиз маро
Несту беш ҳаст чиз маро.
Духтари меҳрубони хидматдӯст,
Зишт бошад, ки гӯямаш на накӯст.
Гарчї дар нофа¹⁶⁹ аст мушк ниҳон,
Ошкорост бӯи ӯ ба ҷаҳон.
Гар ниҳї дил ба мою духтари мо,
Ҳастї аз чон азизтар бари мо¹⁷⁰.
Бар чунин духтаре ба озодї¹⁷¹
Ихтиёрат кунам¹⁷² ба домодї.
В-он чї дорам зи гӯсфанду шутур
Дихамат, то зи моя гардї пур.
Ман миёни шумо ба неъмату ноз
Мезиям, то расад раҳил фароз.»
Хайр, к-ин хушдилї шунид зи курд,
Сачдае ончунон ки шояд, бурд¹⁷³.
Чун ба-д-ин хуррамї сухан гуфтанд,
Аз сари нозу дилхушї хуфтанд...
Курд хушдил зи хобғаҳ бархост,
Кард кори нигоҳ кардан рост...
Духтари хешро супурд ба Хайр...
Шодмон зистанд ҳар ду ба ҳам,

¹⁶⁷ **Равшанрой** – хушфикр, доно, оқил.

¹⁶⁸ **Пешкор** – хидматгор.

¹⁶⁹ **Нофа** – мушкдон.

¹⁷⁰ **Бари мо** – барои мо, дар назари мо.

¹⁷¹ **Ба озодї** – яъне ба розигии худ.

¹⁷² **Ихтиёр кардан** – лоиқ доништан, муносиб дидан.

¹⁷³ **Сачда бурдан** – таъзим кардан.

З-он чӣ бояд, набуд чизе кам.
Аҳди пешина ёд мекарданд
В-он чишон буд, шод мех/ в /арданд...
Чун аз ин марғзору обу дарахт
Баргирифтанд сӯи сахро рахт¹⁷⁴.
Хайр сӯи дарахти сандалбӯй¹⁷⁵,
Ки аз ӯ халқ буд дармончӯй.
На зи як шох, аз сутуни ду шох
Чид бисёр барғҳои фарох.
Кард аз он барғҳо ду анбон¹⁷⁶ пур,
Таъбия¹⁷⁷ дар миёни бори шутур.
Он яке бар илочи саръу зуком,
В-он дигар худ давои дида тамом.
Ба кас аҳволи барг боз нагуфт,
Он даворо зи дида дошт нухуфт...

Хайр бо давое, ки курд ба вай нишон дода буд, беморони мӯхтоҷи бисёре ёри расонд. Ин буд, ки:

Аз некӯию аз латофату¹⁷⁸ рой¹⁷⁹,
Дар дили халқ шуд мар-ӯро чой.
То чунон шуд, ки некӯии бахт
Бирасондаш ба подшоҳию тахт...
...Аз қазо сӯи боғ шуд рӯзе,
То қунад айш бо дилафрӯзе.
Шар, ки ҳамроҳ буд дар сафараш,
Гашт сирри дилаш қазои сараш.
Гуфт, к«Ин шахсро ба вақти фароғ
Аз паси ман биёваред ба боғ.»
Хайр дар боғ рафту хуш биншаст,
Курд пешаш нишаст теғ ба даст.

¹⁷⁴ **Рахт баргирифтанд** – сафар кардан.

¹⁷⁵ **Сандалбӯй** – хушбӯй.

¹⁷⁶ **Анбон** – халта.

¹⁷⁷ **Таъбия** – чой додан.

¹⁷⁸ **Латофат** – покдилӣ ва хушмуомилағӣ.

¹⁷⁹ **Рой** – ақл.

Шар даромад фарох карда чабин,
Фориғ аз Хайр бўса дод замин.
Гуфт Хайраш: «Бигӯ, ки номи ту чист?
Эй, ки хоҳад сари ту бар ту гирист!»
Гуфт: «Номам Мубашшири сафарӣ,
Дар ҳама корномаи ҳунари.»
Хайр гуфто, ки: «Номи хеш бигӯй,
Рӯи худро ба хуни хеш машӯй¹⁸⁰.»
Гуфт: «Берун аз ин надорам ном,
Хоҳ теғам намою хоҳӣ чом.»
Гуфт Хайр: «Эй ҳаромзодаи хас,
Ҳаст хунат ҳалол бар ҳама кас!
Шаррхулкӣ¹⁸¹, ки номи Шар дорӣ,
Сират¹⁸² аз номи худ батар дорӣ.
Ту на онӣ, ки бо ҳазор азоб
Чашми он ташна кандӣ аз пайи об?
В-он батар шуд, ки дар чунин тобе,
Бурдӣ обу надодияш обе.
Гавҳари чашму гавҳари камараш
Ҳар ду бурдию сӯхтӣ чигараш.
Манам он ташнаи гуҳарбурда,
Бахти ман зинда, бахти ту мурда!»
Шар, ки дар рӯи Хайр дид, шинохт,
Хештан зуд бар замин андохт.
Гуфт: «Зинҳор, агарчи бад кардам,
Дар бади ман мабин, ки х/в /ад кардам.
Гар ман он бо ту кардаам зи нахуст,
К-ояд аз номи чун мане ба дуруст.
Бо ман он кун, ту дар чунон хатаре,
К-ояд аз номи чун ту номваре.»¹⁸³
Хайр, к-он нукта рафт бар ёдаш,
Кард ҳолӣ зи куштан озодаш.

¹⁸⁰ Рӯи худро ба хуни хеш машӯй – яъне худро ба куштан мадеҳ.

¹⁸¹ Шаррхулқ – бадхулқ, бадкирдор.

¹⁸² Сират – табиат, феълу хӯ.

¹⁸³ Номвар – номдор, машхур.

Шар чу аз теғ ёфт озодӣ,
Мешуду¹⁸⁴ мепарид аз шодӣ.
Курди хунхор рафт бар асараш,
Теғ зад ва аз қафо, бурид сараш.
Гуфт: «Агар Хайр ҳаст хайрандеш,
Ту Шарӣ, чуз шарат наёяд пеш.»
Дар танаш чусту ёфт он ду гуҳар,
Таъбия карда дар миёни камар.
Омад, овард пеши Хайр фароз,
Гуфт: «Гавҳар ба гавҳар омад боз.»
Хайр бӯсиду пеши курд андохт,
Гавҳариро¹⁸⁵ ба гавҳаре бинавохт.
Даст бар чашми худ ниҳоду бигуфт:
«Аз ту дорам ман ин ду гавҳари чуфт!
Ин ду гавҳар ба-д-он шуд арзонӣ,
Ин гуҳарҳо турост, худ донӣ!»
Чунки шуд корҳои Хайр ба ком,
Халқ аз ӯ дид хайрҳои тамом.
Чун саодат ба-д-ӯ супурд сарир¹⁸⁶,
Оҳанаш зар шуду палос ҳарир.
Аддро устуворкорӣ дод,
Мулкро бар худ устуворӣ дод.
Баргҳоро, к-аз он дарахт овард,
Роҳати ранҷҳои саҳт овард.
Вақт-вақт аз барои дафъи газанд,
Тохтӣ сӯи он дарахти баланд.
Омадӣ зери он дарахт фуруд,
Додӣ он бумро салому дуруд...

¹⁸⁴ **Мешуд** – мерафт.

¹⁸⁵ **Гавҳарӣ** – одами асил, хушзист, пуркимат, киноя аз курд.

¹⁸⁶ **Сарир** – тахт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Пораро бодикқат хонед ва лаҳзаи ба назди Хайр омадани Шарро нақл кунед.
2. Байни Хайр ва Шар чӣ гуфтугӯ шуд?
3. Барои чӣ Хайр аз гуноҳи Шар гузашт? Ба ин гуна амали Хайр чӣ гуна баҳо медиҳед?
4. Аз чониби курд кушта шудани Шарро чӣ тавр шарҳ медиҳед?
5. Бигӯед, ки Хайр ва Шар мувофиқи рафторашон оё подоши худро гирифтанд?
6. Образҳои достонро мушоҳида карда, рафтори ҳар як қаҳрамонро алоҳида шарҳу тафсир намоед. Монандӣ ва фарқияти рафтору кирдори онҳоро муайян кунед.
7. Луғатҳои қиссаро пурра аз ёд карда ҳангоми навиштани иншо истифода баред.
8. Қиссаро мухтасаран бо услуби худ мустақилона аз нав бозгӯ кунед.

СУЛТОН САНЧАР ВА ПИРАЗАН

/ аз «Махзан-ул-асрор»/

Пиразанеро ситаме даргирифт,
Даст заду домани Санчар¹⁸⁷ гирифт.
К «эй малик, озарми¹⁸⁸ ту кам дидаам,
В-аз ту ҳамасола ситам дидаам.
Шаҳнаи¹⁸⁹ маст омада дар кӯи ман,
Зад лагаде чанд фарорӯи ман.
Бегунаҳ аз хона ба рӯям кашид,
Мӯйкашон бар сари кӯям кашид.
Дар ситамобод забонам ниҳод,
Мӯҳри ситам, бар дари хонам ниҳод.
Гуфт: «Фалон нимшаб, эй кӯзпушт,
Бар сари кӯи ту фалонро кӣ кушт?!»
Хонаи ман ҷуст, ки хунӣ кучост,

¹⁸⁷ Санчар – номи шох

¹⁸⁸ Озарми ту кам дидаам – меҳрубонии ту кам дидаам

¹⁸⁹ Шаҳна – кутвол, ниғаҳбони шаҳр.

Эй шах, аз ин беш забунӣ кучост?
Шаҳна бувад маст, ки он хун кунад,
Арбада¹⁹⁰ бар пиразане чун кунад?
Ратлзанон¹⁹¹ дахли¹⁹² вилоят баранд,
Пиразанонро ба чинойт баранд.
Он ки дар ин зулм назар доштаст,
Ситри ману адли ту бардоштаст.
Кӯфта шуд синаи мачрӯҳи ман,
Ҳеч намонд аз ману аз рӯҳи ман.
Гар надихӣ доди ман, эй шаҳриёр,
Бо ту равад рӯзи шумор ин шумор.
Доварию дод намебинамат,
В-аз ситам озод намебинамат.
Аз маликон куввату ёрӣ расад,
Аз ту ба мо бин, ки чӣ хорӣ расад.
Моли ятимон ситудан кор нест,
Бигзор, к-ин одати аҳро¹⁹³ нест.
Бар палаи пиразанон раҳ мазан,
Шарм бидор аз палаи пиразан¹⁹⁴.
Бандаиву даъвии шоҳӣ кунӣ,
Шоҳ най, чунки табоҳӣ кунӣ.
Шоҳ, ки тартиби вилоят кунад,
Ҳукми раият ба риоят кунад.
То ҳама сар бар хати фармон ниҳанд,
Дӯстияш дар дилу дар ҷон ниҳанд.
Оламеро зеру забар кардай,
То туй, охир чӣ хунар кардай?
Давлати туркон, ки баландӣ гирифт,
Мамлакат аз дод писандӣ гирифт.
Чунки ту бедодгарӣ парварӣ,
Турк най, ҳиндуи ғоратгарӣ!

¹⁹⁰ **Арбада** – чангчӯй.

¹⁹¹ **Ратлзанон** – шаробнӯшон, яъне маст шуда.

¹⁹² **Дахл** – даромад.

¹⁹³ **Аҳроп** – озодагон.

¹⁹⁴ **Палаи пиразан** – аз дастдарозӣ кардан ба молу мулки пиразан шарм дор.

Маскани шаҳрӣ зи ту вайрона шуд,
Хирмани деҳқон зи ту бедона шуд.
З-омадани марг шуморе бикун,
Мерасадат даст, ҳисоре бикун.
Адли ту қандили шабафрӯзи туст,
Мӯниси фардои ту имрӯзи туст.
Пиразанонро ба сухан шод дор,
В-ин сухан аз пиразане ёд дор.
Даст бидор аз сари бечорагон,
То нахӯрӣ ёсичи¹⁹⁵ ғамхорагон.
Чанд занӣ тир ба ҳар гӯшае,
Ғофилӣ аз тӯшаи бетӯшае,
Фатҳи чаҳонро ту калид омадӣ,
Н-аз пайи бедод падида омадӣ.
Расми заифон ба ту нозиш бувад,
Расми ту бояд, ки навозиш бувад.
Гӯш ба дарюзаи анфос¹⁹⁶ дор,
Гӯшанишине ду серо пос дор.
Санҷар, к-икдими Хуросон гирифт,
Қард зиён, к-ин сухан осон гирифт.
Дод дар ин давр барандохтаст,
Дар пари Симури¹⁹⁷ ватан сохтаст.
Шарм дар ин торами азрак¹⁹⁸ намонд,
Об дар ин хоки муаллақ намонд.
Хез, Низомӣ, зи ҳад афзунгарӣ,
Бар дили хунобшуда хунгириӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Мувофиқи суханони пиразан Санҷар чӣ хел шоҳ будааст?
3. Золимии шоҳро баён карда метавонед?
4. Пиразан шоҳро чӣ насихат мекунад.?
5. Чор байти аввалро аз ёд кунед.

¹⁹⁵ Ёсич – тири пайкондор.

¹⁹⁶ Анфос – чамъи нафс, яъне нафаре, шахсе.

¹⁹⁷ Симури – мурғи афсонавӣ.

¹⁹⁸ Торами азрак – хонаи кабудранг, киноя аз дунё.

«Насихат-ул-мулук» аз тарғиби гояҳои шоҳи одил, ғамхорӣ нисбат ба раият, таъми-ни сулҳу амонӣ ва пешгирӣ аз ҷангу ҷидолҳои ҳаробиовар иборат аст».

(Аз «Энциклопедияи Советии Тоҷик», ҷ.8).

МУҲАММАД ҒАЗОЛӢ

Абуҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад – олими фикҳдон ва суфии тоҷику форс соли 1058 дар Туси Эрон таваллуд шуда соли 1111 дар зодгоҳаш фавтида-аст. Абуҳомид Ғазолӣ аз хурдсолӣ ба омӯзиши илмҳои замонаш машғул гардида дар шаҳри Гургон ва мадрасаи «Низомия»-и Нишопур таҳсил кардааст. Солҳои 1091 – 1095 мударриси мадрасаи «Низомия»-и Бағдод буд. Байни солҳои 1095 – 1106 якқатор мамлакатҳои арабро сайр мекунад.

Мероси илмию адаби пураарзиши ӯ, ки то замони мо маълуманд, асосан аз «Мақосид-ул-фалосифа», «Таҳофутул-фалосифа» (ба забони арабӣ), «Кимийи саодат» (ба забони тоҷикӣ-форсӣ), «Эҳё-улум-ад-дин» (ба забони арабӣ) ва «Насихат-ул-мулук» (ба забони тоҷикӣ-форсӣ) иборат мебошанд.

«Насихат-ул-мулук»-и Абуҳомид Ғазолӣ асари муҳиму арзишмандест дар бораи ахлоқ, сиёсату назарияи давлатдорӣ ва ҳуқуқ.

Абуҳомид Ғазолӣ дар ин китобаш оид ба ҳукуматдорӣ хирадмандона, ахлоқи ҳокимон ва дигар мансабдорони давлатӣ, ҳамчунин дар хусуси адолатпарварӣ ва соир масъалаҳои иҷтимоӣ фикрҳои ҷолиб ва пурманфиате баён намудааст, ки дар замони мо низ ғоидаовар мебошанд.

ҲИКОЯТҲО АЗ «НАСИХАТ -УЛ – МУЛУК» НӢШЕРВОН ВА ОБОДИИ МУЛК

Чунин гӯянд, ки Нӯшервони Одил дар айёми подшоҳии ҳеш ҳештанро бемор сохт ва устуворон¹⁹⁹ ва аминон-

¹⁹⁹ **Устуворон** – рутбаи ҳарбӣ миёни гурӯҳбон ва афсарёр

ро²⁰⁰ бифармуд, то гирди подшоҳии ӯ бигарданд ва аз вайронаҳо хиште кӯҳна биоваранд, то бемории ӯро ба-д-он илоҷ кунанд. Ва ба мардумон чунон намуд, ки пизишк-он дармони ӯ ба-д-он фармудаанд. Пас бигаштанд ва боз омаданд. Гуфтанд: «Дар вилояти малик ҳеч ҷое вайрон наёфтем ва на хишти куҳан».

Нӯшервон шодмон шуд ва шукр кард ва гуфт: «Ман ин ба озмоиш кардам, то бидонам, ки дар мамлакати ман ҷое вайрона мондааст ё на. Акнун, ки намондааст, подшоҳӣ батамом ва камол шуд».

Ва бидон, ки кӯшиши он подшоҳони қадим ба ободон доштани ин ҷаҳон буд аз баҳри он, ки донистанд, ки ҳарчанд ободонӣ бештар, вилояти эшон бештар ва раият баанбӯҳтар бувад. Ва низ донистанд, ки ҳокимони ҷаҳон рост гуфтаанд, ки дин ба подшоҳӣ ва подшоҳӣ ба сипоҳ ва сипоҳ ба хоста ва хоста ба ободонӣ ва ободонӣ ба адл устувор аст ва ба ҷабру ситам кардан ҳамдостон набудандӣ ва аз касони хеш бедод кардан раво надоштандӣ, ки мардумон бо ҷабру ситам пой надоранд ва шаҳрхову ҷойҳо вайрон шаваду мардумон бигурезанд ва ба вилояти дигарон шаванд, то ободон вайрон гардаду подшоҳӣ ба нуқсон афтад ва дахл кам шаваду ганҷ тижӣ шавад ва айш бар мардумон талху бемаза гардад ва раият подшоҳи ҷобирро дӯст надораду ҳамеша бар вай дуои бад кунанд, то худои таоло эшонро бархурдорӣ надихад ва зуд ҳалок шаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Матро хонед.**
- 2. Нӯшервон чӣ тадбир андешид ва ҳадаф аз он чӣ буд?**
- 3. Нӯшервон кадом вақт аз худ қаноатманд гардид?**
- 4. Асоси ободонӣ чӣ аст? Кӯшиши подшоҳони қадим дар ин самт аз чӣ иборат буд?**

²⁰⁰ Аминон – амалдори давлатӣ

МОҲИГИР ВА ЧАВОНИ СИТАМКОР

Андар банӣ Исроил марде буд сайёд, моҳӣ гирифтӣ ва иёлро ба-д-он доштӣ (яъне аҳли хонаводаро мехӯронд). Пас рӯзе моҳӣ мегирифт, як моҳии бузург ба дом андар афтод, шод шуд. Гуфт: Инро бибарам, бифрӯшам ва ба вачхе харҷ кунам.

Моҳӣ баргирифт ва ба бозор мебурд, чавоне пеш омадаш ва гуфт: «Ин моҳӣ мефурӯшӣ?» Сайёд бо хештан гуфт: «Агар гӯям фурӯшам, нек нахарад».

Гуфт: «Намефурӯшам».

Чавонро хашм омад, чӯбе бар пушти ӯ зад ва моҳӣ аз ӯ бисутуд ва баҳо надод. Сайёд дуои бад кард ва гуфт: «Бор худоё, маро заиф²⁰¹ офаридӣ ва ӯро қавӣ²⁰². Доди ман ба-д-ин ҷаҳон бидех, ки маро то ба-д-он ҷаҳон сабр нест».

Пас он чавон моҳӣ ба хона бурд ва занро гуфт:

«Инро бирён кун.» Зан моҳӣ бирён кард ва бар хон ниҳод ва пеши мард овард. Мард даст фароз кард, то бихӯрад. Моҳӣ даҳон боз кард ва ангушти мард бигазад. Мард беқарор шуд ва сӯи пизишк омад.

Пизишк гуфт: «Ангушт бибояд буридан, ки даст ҳама бигирад».

Ангушти ӯро бибурид. Дасташ ба дард омад ва беқарор гашт. Пизишк²⁰³ гуфт: «Даст аз панча дар бибояд буридан, ки ҳама бозу бигирад». Дастӣ ӯро бибурид ва бозу ба дард омад ва беқарор бибуд. Пизишк гуфт: «Бозу бибояд буридан.» Бозу бибуридан, китф ба дард омад ва беқарор шуд. Бархост ва рӯй ба биёбон дарниҳод фарёд хамакард. Дарахте дид ва дар зери дарахт бинишаст ва хоб бар вай афтод ва бихуфт. Ба хоб дид, ки: «Эй мискин! То кай дасти хештан бурӣ? Бирав, хасмро²⁰⁴ хушнуд бикун».

Аз хоб бедор шуд ва андеша кард, ёд омадаш. Гуфт: «Ман он моҳиро ба ситам сутудам ва маро моҳӣ газидааст».

²⁰¹ Заиф – нотавон, очиз.

²⁰² Қавӣ – зӯр, бақувват.

²⁰³ Пизишк – табиб.

²⁰⁴ Хасм – душман, ракиб.

Бархост ва ба шаҳр боз омад ва он мардро биёфт. Ба дасту пойи мард андар афтод ва зорӣ карду тавба ба фарёд хост ва чизе, ки дошт, ҳама ба-д-ӯ дод. Ва сайёд хушнуд шуд. Дарҳол дард биоромид ва шаб бар тавба ва нијати неку бихуфт. Рӯзи дигар худой бар вай раҳмат кард, дасташ ҳамчунон шуд, ки буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Оё кирдори чавон дуруст буд? Шарҳ диҳед.
3. Чаро чавон ба чазо гирифта шуд?
4. Ба ҳамин ҳикоя монанд воқеа ва ҳодисаеро агар до-нед ё шунидаед, нақл кунед.

САВОР ВА МАРДИ НОБИНО

Мусо (салавотуллоҳи алайҳ) ба Тури Сино²⁰⁵ бо Худой муноҷот ҳамекард. Гуфт: «Бор Худоё, маро адлу доди хеш бинамой». Гуфт: «Ё Мусо, ту марде тунду тезӣ, сабр натавонӣ кардан.» Гуфт: «Ба тавфиқи ту тавонам.» Гуфт: «Акнун наздики фалон чашмаи об шав ва баробари ӯ пинҳон бинишин ва назораи қудрат ва илм-ул-ғайби мо кун».

Мусо бирафт ва бар сари тале²⁰⁶ баробари чашма би-нишаст. Саворе даррасид, фурӯ омаду дасту рӯй бишуст ва об бихӯрду намоз бикард ва ҳамёне пур аз хазор динор зар аз миён бикӯшод ва он ҷо биниҳод ва фаромӯш карду бирафт. Пас аз ӯ кӯдаке биомаду аз чашма об хӯрд ва он ҳамёни пур аз динор биргирифт бирафт. Пас аз ӯ марде пири нобино биомаду об хӯрд ва таҳорат карду ба намоз истод. Саворро ҳамён ёд омад, аз роҳ бозгашт ва ба сари чашма омад. Нобиноро бигирифт гуфт: «Ман ҳамёне пур аз динор ин ҷо фаромӯш кардам ва ин ҷо ба ҷуз ту

²⁰⁵ **Тури Сино** – номи кӯҳе дар нимчазираи Сино (Миср), ки ҳазрати Мусо Дар он ҷо бо Худованд мулоқот мекардааст

²⁰⁶ **Тал** – пушта, теппа

хеч каси дигар наомад дар ин соат.» Гуфт: «Эй савор, ман марде нобиноям, зару ҳамени ту чӣ гуна дидам?»

Савор дар хашм шуду шамшер баровард ва нобиноро бикӯшту зару ҳамён бичуст, наёфт. Бирафт. Мусо гуфт: «Бор Худоё сабрам намонд ва ту одилӣ, маълум кун, ки ин аҳвол чӣ гуна аст?»

Ҷабраил омад ва гуфт: «Худой мегӯяд, ки ман олимп-уласрорам²⁰⁷. Он донам, ки ту надонӣ. Бидону огоҳ бош, ки он кӯдак, ки он ҳамён бардошт ҳақу мулки ӯ буд. Падари ин кӯдак муздури ин савор буд ва ҳам чандон музд бар ӯ гирд омада, ки андар он ҳамён буд. Акнун он кӯдак ба ҳақи хеш боз расид. Ва аммо он пирамарди но-бино пеш аз он, ки нобино гашта буд, падари ин савор-ро кушта буд ва қасоси хеш боз хост. Ва ҳақ ба ҳақдор боз расид ва доду адли мо чунин борик аст, ки мебинӣ.» Мусо он бидид ва истиғфор²⁰⁸ кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Мукофоти амал чист ва он дар ҳикояи мазкур чӣ тавр ифода гардидааст?
3. Ифодаи «ҳақ ба ҳақдор боз расид»ро шарҳ диҳед.

МУТАДОРИК

Маънои калимаи мутадорик – дарёфттан, дарак додан ва пайвастан буда он яке аз баҳрҳои аслии (солими) арӯз аст. Ҳамчунин дар илми бадеи классикӣ яке аз навъҳои қофияро низ мутадорик меноманд.

Ин баҳрро барои он мутадорик – ёфтшуда мегӯянд, ки чузви сабаби онро баъдтар ёфта ба рукҳои дигар ҳамроҳ намудаанд. Мутадорикро забоншинос ва арӯзидони машҳури араб Абулҳасан Аҳфаши Балхӣ баъди арӯзидон Халил ибни Аҳмад аз доираи панҷуми арӯзи арабӣ дар шакли мусаммани солим ҷудо кардааст. Аз рукни солими

²⁰⁷ **Олимп-ул-асрор** – донандаи асрор, сир.

²⁰⁸ **Истиғфор** – тавба ва афв.

Мутадорик се навъи он: мусаммани солим, мусаддаси солим ва мураббаъи солим ба вучуд меоянд.

Мисолҳо: Мутадорики мусаммани солим:

Шуд хазон рушди мо, шуд камон пушти мо,
Хуни дил мечакад аз сарангушти мо.

(Лоҳутӣ)

фоилун / фоилун / фоилун / фоилун
- v - - v - - v - - v -

Хусну лутфи туро банда шуд меҳру мах,
Хатту холи туро мушки Чин хоки раҳ.

фоилун / фоилун / фоилун / фоилун

Хус-ну лут/фи-ту-ро/ бан-да-шуд/меҳ-ру-мах,
Хат-ту-хо/ли-ту-ро/муш-ки-Чин/хоки-рах.

Мутадорики мусаддаси солим:

Ёр дилро садо мекунад,
Дил маро чун раҳо мекунад.

(Лоҳутӣ)

фоилун / фоилун / фоилун
- v - - v - - v -

Мутадорики мураббаъи солим:

Бонги мурғи саҳар,
Мерасонад хабар.

(Фарҳат)

/ фоилун / фоилун /
- v - - v -

Боғбонро бигӯ
Чист ин гуфтугӯ.

Беҳудаву абас

Ин ҳама гуфтугӯ.

/ фоилун / фоилун /

Бо-гу-бон / ро-би-гӯ
Чис-ту-ин / гуф-ту-гӯ.
Бе-ху-да / ву-а-бас
Ин-ха-ма / гуф-ту-гӯ
- v - / - v -

Мутадорики мусаммани музол:

Мо ба ҳам тохтем дар раҳи инқилоб,
Мо зафар ёфтем, босмаҷӣ шуд хароб.
(Айнӣ)

фоилун / фоилун / фоилун / фоилон
- v - - v - - v - - v -

Мутадорики мусаммани махбун:

Чу рухат набувад гули боғи Ирам,
Чу қадат набувад қади сарви чаман.
(Салмони Соваҷӣ)

фаилун / фаилун / фаилун / фаилун
- v - - v - - v - - v -

Мутадорики мусаммани мактӯъ:

То кай моро дар ғам дорӣ,
То кай орей бар ман хорӣ.
(Ҷомӣ)

фаълун / фаълун / фаълун / фаълун
- - / - - / - - / - -

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «мутадорик» чӣ маънӣ дорад?
2. Ин вазни шеър аз тарафи кӣ кашф гардидааст?
3. Байти зеринро аввал ба порчаҳои тараннумӣ ва баъд ба ҳиҷоҳо қисмат намуда, вазни онро муайян намоед:

Бевафой макун, дилрабой макун,
То кай охир азобам намой, макун.

САЙФИ ФАРҶОНӢ

Сайфуддин Муҳаммад, машҳур ба Сайфи Фарғонӣ аз шоирони маъруфи тоҷику форс буда, тақрибан соли 1232 дар Фарғона таваллуд шуда, байни солҳои 1307-1310 дар Оксаройи Рум (Туркияи ҳозира) фавтидааст.

Аз муосирон ва дӯстони Саъдии Шерозист. Дар зодгоҳаш таҳсили илм карда аз зулму таъкиби муғулҳо аввал ба Табреш ва сипас ба Арабистон фирор карда, баъди бозгашт то охири умр дар Оксарой монда эҷод кардааст.

Аз Сайфи Фарғонӣ девоне дар 10221 байт ба мерос монда, ки аз 573 ғазал, 116 қасида, 4 китъа ва 23 рубой иборат мебошад. Дар девони ашъори Сайфи Фарғонӣ ба ғайри тараннуми ишқу муҳаббат, шӯру шавқи ҷавонӣ, инчунин мавзӯҳои ахлоқ, ҳасби ҳол, шикоят аз замона, танқиду мазаммати муғулони истилогар низ ба мушоҳида мерасанд:

*Бенавое, ки варо дар ҷигар обе набувад,
Ҷаҳд кун, гар надиҳӣ, то наситонӣ нонаш.*

АЗ ҚАСИДАҶО

АНДАР ИН ДАВРОН МАЧУ РОҶАТ, КИ КАС ОСУДА НЕСТ.

Андар ин даврон маҷӯ роҳат, ки кас осуда нест,
Табъи шодичӯй аз ғам як нафас осуда нест.
Дар замони нокасон осуда ҳам нокас бувад,
Нокасе натвон шудан гарчанд кас осуда нест.
Ҷар чӣ дар дунё вучуде дорад, ар худ зарра аст,
Аз хилофи зидди худ ӯ низ бас осуда нест.
Гарчи хокаш дар паноҳи хештан гирад чу об,
З-оташ ар эмин бувад, аз бод хас осуда нест.
Андар ин давлат, ки халқе поймоли меҳнатанд,
Гар касе дорад ба неъмат дастрас, осуда нест.
Одамии талхайш аз золимони туршрӯй,
Ҷамчу ширинӣ зи иброми²⁰⁹ магас осуда нест...

²⁰⁹ **Ибром** – хирағӣ

Аз барои он, ки мардум андар ӯ шар мекунанд,
Шаб зи бими рӯз чун дузд аз асас²¹⁰ осуда нест.
Мурғ, к-ӯро ҷой андар боғ бошад чун дарахт,
Гар бигирию бидорӣ дар қафас, осуда нест.
Аз пайи таҳсили осоиш мабар бисёр ранҷ,
Ҳар кӣ ӯ дорад ба осоиш хавас, осуда нест.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран дар барои ҳасби ҳол ва мероси адабии Сайфи Фарғонӣ нақл кунед.
2. Қасидаро бурро ва ифоданок хонед. Мазмуни байтҳои алоҳидаро баён кунед.
3. Аз қасида дар бораи вазъияти замони шоир чӣ фаҳмидед?

АЙ САБО, БО ДАМИ МАН КУН НАФАСЕ ҲАМРОҲӢ

Ай сабо, бо дами ман кун нафасе ҳамроҳӣ,
Ба сӯи шоҳ бар аз ман хабаре, гар хоҳӣ...
Гӯй дар ин Миср, ки Фиръавн дар ӯ сад беш аст,
Нон азиз аст, ки шуд Юсуфи гандум чоҳӣ.
Шер чун гурба дар ин мулк кунад муш шикор,
Баҳри нон гар накунад назди сагон рӯбоҳӣ.
Амн²¹¹ аз ин хок чунон рафта, ки гар ёбад боз,
Хавфи он аст, ки аз об битарсад моҳӣ.
Фитна аз ҳар тарафе пеш ниҳад пой дароз,
Гар нагирад пас аз ин дасти ситам кӯтоҳӣ.
Туркмони ҳашарӣ ҳар нафас аз ҳар тарафе
Бар вилоят бизанад чун аҷали ногоҳӣ.
Хонаҳо лонаи рӯбоҳ шуд аз вайронӣ,
Шаҳрҳо хонаи шатранҷ шуд аз бешоҳӣ.
Ҳокимон ҳар дам аз ӯ кубчуру²¹² тамғо²¹³ хоҳанд,

²¹⁰ **Асас** – шаҳнаи шаб, миршаб, касе, ки барои ҳифзи шаҳр шабона мегардад.

²¹¹ **Амн** – амонӣ, осудагӣ, оромӣ.

²¹² **Кубчур** – навъе аз андоз.

²¹³ **Тамғо** – навъе аз андоз, ки муғулҳо қорӣ карда буданд.

Анкабут ар бинихад корғаҳи чӯлоҳӣ²¹⁴.
Хирмани сӯхта шуд мулку бар эшон ба чаве
Аспи шатранч кучо ғам хӯрад аз бекоҳӣ?!
Бими он аст, ки абдол²¹⁵ Хизирро гӯянд:
Гар сӯи Рум равӣ, мурдани худ мехоҳӣ.
Мамлакат чумла пур аз мункару²¹⁶ маъруфе не,
Ки ба Хайр амр кунад ё бувад аз Шар ноҳӣ²¹⁷.
Халқ бим аст, ки чун зарра пароканда шаванд,
Гар ба эшон нарасад сояи зилиллоҳӣ²¹⁸.
Гар наёӣ, биравад ин рамақе низ, ки ҳаст,
Гар биёӣ, кунадат бахту зафар ҳамроҳӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қасидаро шевою бурро хонед ва мазмуни байтҳои алоҳидани онро нақл кунед.

2. Вазъияти нобасомони мулк бештар дар кадом мисраъҳо ва байтҳо ифода гардидааст?

3. Шоир дар кадом мисраъҳо ва байтҳо ифодаҳои истехзоомезро (тамасхурнамо) ба қор бурдааст, мисли «Аспи шатранч кучо ғам хӯрад аз бекоҳӣ.» Онҳоро ёфта шарҳ диҳед.

МУҲАММАД АВФИИ БУХОРОӢ

Шоир, нависанда ва адабиётшиноси тоҷик Нуриддин Муҳаммад ибни Тоҳир ибни Усмони Бухороӣ машҳур ба Муҳаммад Авфии Бухороӣ байни солҳои 1172-1176 дар Бухоро таваллуд шудааст.

Давраи бачагии Муҳаммад Авфӣ дар Бухоро гузашта, илмҳои замонаш – таърих, адабиёт, фикр, санъати ҳаттотӣ, фалсафа, риёзиёт ва амсоли инҳоро хуб аз худ намуда, дар

²¹⁴ **Чӯлоҳӣ** – бофандагӣ.

²¹⁵ **Абдол** – наздикони Худо, хосони Худо, ки шумораи онҳо 70 нафар будааст.

²¹⁶ **Мункар** – инкор, бад, зишт, қабех.

²¹⁷ **Ноҳӣ** – манъкунанда, боздоранда.

²¹⁸ **Зилиллоҳ** – сояи худо.

андак муддат машхур мегардад ва ба шаҳрҳои Самарқанд, Марв, Хоразм, Ҳирот, Нисо, Систон, Нишопур, Қазвин, Ғазнин сафар карда бо олимон, шоирон ва донишмандони ин шаҳрҳо ҳамсӯҳбат шудааст. Дар охири соли 1221 баъди ба Мовароуннаҳр ҳучум кардани муғулҳо Муҳаммад Авфии Бухорӣ ба Ҳиндустон муҳоҷират карда аввалҳо дар вилояти Синд, сипас дар шаҳри Канбойт зиндагӣ карда аз соли 1228 сокини Дехлӣ буд. Дар бораи зиндагии минбаъдааш маълумот нест. Муҳимтарин ва арзишмандтарин асарҳои Муҳаммад Авфӣ «Лубоб-ул-албоб» ва «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» мебошанд. Бахусус «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» аз 4 қисм (ҳар қисми он аз 25 боб) иборат буда, ҳикоятҳои хурд-хурди воқеаҳои таърихӣ ва адабиरो дар бар гирифта бо забони сода, оммафаҳм ва лутфи сухани хос бозгӯ шудаанд.

ҲИКОЯТҲО АЗ «ҶОМЕЪ-УЛ-ҲИКОЁТ»

ҲИКОЯТ

Рӯзе подшоҳе бо шоҳзодае ба шикор рафт. Вақте ки ҳаво гарм шуд, подшоҳ ва шоҳзода ҷомаҳои худро дар пушти масҳарабози худ ниҳоданд. Подшоҳ табассум кард ва гуфт:

– Эй масҳарабоз, дар пушти ту як бори хар ҳаст?

Масҳарабоз гуфт:

– Не, бори ду хар

ҲИКОЯТ

Шаҳсе назди табиб рафт ва гуфт:

– Шиками ман дард мекунад, даво кун.

Табиб пурсид:

– Имрӯз чӣ хӯрдаӣ?

Гуфт:

– Нони сӯхта.

Табиб давое дар чашми ӯ кардан хост. Он шахс гуфт:

– Эй табиб, дарди шикамавро бо чашм чӣ муносибат?

Ҳақим гуфт:

– Аввал туро давои чашм мебояд кард, зеро агар чашмат дуруст мебуд, нони сӯхта намехӯрдӣ.

ҲИКОЯТ

Рӯзе дарвеше гуноҳе бузурге кард. Пеши ҳабашии кӯтвол²¹⁹ бурданд. Кӯтвол ҳукм кард, ки рӯи дарвеш сияҳ кунед ва дар тамоми шаҳр бигардонед. Дарвеш гуфт:

– Эй кӯтвол, нисфи рӯи ман сияҳ кун, вагарна ҳамаи мардумони шаҳр гумон мекунанд, ки ман ҳабашии кӯтвол ҳастам.

Кӯтвол аз ин сухан хандид ва гуноҳи дарवेशро бахшид.

ҲИКОЯТ

Шахсе бо бахиле дӯстӣ дошт. Рӯзе бахилро гуфт:

– Ҳоло ба сафар меравам, ангуштарини худ ба ман деҳ, онро бо худ хоҳам дошт, ҳар гоҳ онро хоҳам дид, туро ёд хоҳам кард.

Ҷавоб дод, ки:

– Агар маро ёд доштан мехоҳӣ, ҳар гоҳ ангушти худ холи бинӣ, маро ёд кун, ки ангуштарӣ аз фалон хоста будам, надод.

ҲИКОЯТ

Дар замони Баҳроми Гӯр ҳокиме буд, ки дар фазлу ҳикмат ягона буд ва дар ҳунару дониш ангуштнамой.

Чун борҳо аҳволи ӯ ба Баҳром бигуфтанд, Баҳром ӯро бихонд ва аз анвои улум имтиҳон кард. Ва чун дар ҳама ҷавоби савоб дод, Баҳром бо худ гуфт: «Вазорат ба вай тафвиз²²⁰ кунам, аммо бош, то ӯро дар ҳиммату адаб биезмоям».

Пас, ӯро бо худ дар хон²²¹ нишонд ва ҳамкоса гардонид ва мурғе бирён карда, дар пеши вай ниҳод.

Ҳақим мурғро пора кард ва ба шараҳе²²² тамом бихӯрд ва дигарро ҳамчунон ба кор бурд.

²¹⁹ **Кӯтвол** – соҳиби қалъа.

²²⁰ **Тафвиз** – ба ӯҳда гузоштан.

²²¹ **Хон** – дастархон.

²²² **Шараҳе** -ҳарисӣ, тамаъ, рағбат.

Баҳром гуфт: «Ин мард ҳиммат надорад, дар пеши ман мурғ чунин мехӯрад, мол дар ғайбати ман чӣ гуна хӯрад?!»

Пас, ўро ташриф²²³ дод ва боз гардонид ва ба-д-он тарки адаб ва дунҳимматӣ²²⁴ аз вазорат маҳрум монд.

ҲИКОЯТ

Аз Ҳотоми Той саволи гарон²²⁵ карданд, ки аз худ каримтар²²⁶ дидаӣ?

Гуфт:

– Бале.

Гуфтанд:

– Кучо дидаӣ?

Гуфт:

– Дар бодия²²⁷ мерафтам, ногоҳ дар мавзее расидам, ду хона дидам кӯҳна ва бузаке паси хайма баста. Чун бирасидам, зол²²⁸ пеши ман давид ва маро хидмат кард ва инони²²⁹ ман биғирифт, то фуру омадам. Чун замоне баромад, писари ў бирасид, ба башорате²³⁰ ҳар чӣ тамомтар маро пурсид. Пас Зол ўро гуфт, ки: «Эй писар, масолехи²³¹ меҳмон қиём²³² намоӣ ва он бузакро бисмил²³³ кун, то тамоме бисозем».

Писар гуфт: «Нахуст биравам ва ҳезум биёварам». Зол гуфт: «То ту сахро равӣ, ки ҳезум орӣ, дер шавад ва меҳмонро гурусна доштан аз мурувват²³⁴ нест».

²²³ **Ташриф додан** – чома ахшидан, чома пӯшондан.

²²⁴ **Дунҳимматӣ** – пастҳимматӣ, хасис

²²⁵ **Гарон** – вазнин.

²²⁶ **Каримтар** – босаховаттар, чавонмардтар.

²²⁷ **Бодия** – биёбон

²²⁸ **Зол** – пир, мӯйсафед

²²⁹ **Инон** – лаҷом, чилав

²³⁰ **Башорат** – мужда

²³¹ **Масолех** – чизҳои даркорӣ.

²³² **Қиём** – машғул шудан, рост истодан. Ин чо ба маънои машғул шудан омадааст.

²³³ **Бисмил кун** – яъне бикӯш.

²³⁴ **Мурувват** – мардумӣ ва мардӣ

Пас ду найза дошт, ҳар ду бишикаст ва бузакро бикушт ва дарҳол таоме сохт ва пеши ман овард.

Чун тафаҳхус²³⁵ кардам, аз моли дунё чуз аз он / бузак / ҳеч дигар надошт ва онро дар роҳи меҳмон ниҳод. Пас он золро гуфтам: «Маро мешиносӣ?» Гуфт: «Не».

Гуфтам: «Ман Ҳотами Той, бояд ки дар қабилаи ман ой, то дар ҳақи шумо такаллуфе²³⁶ кунам ва ҳақи он би-гузорам».

Зол гуфт: «Мо аз меҳмон музд наситонем». Ва аз ман ҳеч қабул накарданд.

Ман дониستم, ки эшон²³⁷ аз ман қаримтаранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран дар бораи тарҷумани ҳол ва мероси адабии Муҳаммад Авфии Бухорӣ нақл кунед.

2. «Чавомеъ-ул-ҳикоят»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ чӣ гуна асар аст?

3. Ҳикоятро бурро ва хоно кироат кунед.

4. Дар ҳикояти аввал дар чавоби масҳарабоз ифодаи «бори ду хар»-ро шарҳ диҳед.

5. Дар ҳикояти сеюм ба гуфтаҳои дарвеш диққат диҳед. Чӣ дарвешро аз ҷазо эмин дошт?

6. Дар ҳикояти дигар аз бахилӣ сухан меравад. Барои чӣ бахил ба дӯсташ ангуштаринашро надод? Чӣ ӯро аз додан боз дошт? Дӯст пеш ё ангуштарин?

7. Ҳотами Той тимсоли саховатмандӣ ва чавонмардист.

Оё аз ӯ сахитар одам ҳам будааст? Ҳикоятро хонда мазмунашро баён кунед.

²³⁵ Тафтиш кардан, пурсуков кардан.

²³⁶ Чизро аз худ намудан, сазӣ, кӯшиш, заҳмет.

²³⁷ Эшон – онҳо

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки дар рӯзгори Нӯшервони Одил²³⁸ ду мард биёмаданд ва бар дари боргоҳи ӯ биистодаанд, яке бо овози баланд гуфт:

– Бад макуну бад маяндеш, то бадат н-ояд пеш.

Ва яке гуфт:

– Некӣ неку нек андеш, то некӣ бинӣ беш.

Нӯшервон фармуд, то марди аввалро ҳазор диноар оварданд ва бидоданд ва марди дуввумро ду ҳазор диноар доданд. Хавосу²³⁹ надимони²⁴⁰ он ҳазрат суол карданд, ки ҳар ду калимаро як маънӣ бувад, сила²⁴¹ ва инъом эшонро тавофут аз чӣ афтод?

Гуфт:

– Ин ҳама зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеч некӣ бехтар аз дӯстии некон нест ва ҳеч бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест.

ҲИКОЯТ

Як киса²⁴² динори шахсе дар хона гум шуд. Ӯ ба қозӣ хабар дод. Қозӣ ҳамаи мардумони хонаро талабид ва ба ҳар кас як чӯб дод, ки ҳамаи он дар дарозӣ баробар буд ва гуфт: «Ҳар кӣ дузд бошад, чӯби ӯ ба қадри як ангушт дароз хоҳад шуд».

Чун ҳамаро рухсат кард, шахсе, ки кисаро дузда буд, тарсид ва чӯби худро ба қадри як ангушт бурид.

Рӯзи дигар чун қозӣ ҳамаро талабид ва чӯбхоро дид, маълум шуд, ки дузд кист. Кисаи динор аз ӯ гирифт ва ба вай сиёсат²⁴³ кард.

²³⁸ **Нуршервони Одил** – писари Қудоб, аз сулоли Сосониён, ки солҳои 531-579 милодӣ ҳукмронӣ карда дар адлу шухратманд будааст.

²³⁹ **Хавос** – одамони соҳибмартаба.

²⁴⁰ **Надимон** – ҳамнишинон.

²⁴¹ **Сила** – бахшиш, мукофот.

²⁴² **Киса** – халтача.

²⁴³ **Сиёсат кард** – ҷазо дод.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки Бузурчмехрро²⁴⁴ савол карданд, ки мардумонро чӣ беҳтар аст?

Гуфт: «Хиради модарзод.» Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Фарҳанги²⁴⁵ омӯхтанӣ, ки адаби вайро рост кунад.» Гуфтанд: «Агар набувад?» Гуфт: «Хостае²⁴⁶, ки ҳамаи айбҳоро пӯшад.» Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Ҳилм²⁴⁷ ва мадоро, ки хилм мардумро биорояд.» Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Марг беҳ аз зидагонӣ, то роҳат ёбад аз худ ва халқ аз вай....».

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт, ки хурд буд, вайро таълим кардӣ ва чӯби бисёр задӣ. Ва амир гуфтӣ, ки ҳар гоҳ ба султонӣ расам, сазои²⁴⁸ вай бикунам.

Шабе тафаккури²⁴⁹ айёми гузашта мекард, муаллимашро ёд омад, ҳама шаб дар андешаи интиқоми ӯ буд.

Ходимро бифармуд, ки аз бӯстон даҳ чӯби обӣ²⁵⁰ биёрад ва якеро гуфт:

– Муаллимиро ҳозир кун! Ходим рафт, то муаллимиро ҳозир гардонад. Муаллим пурсид: – Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард?

Гуфт: – Ғуломеро фармуд, ки биравад аз бӯстон даҳ чӯби обӣ биёварад ва маро гуфт, муаллимиро ҳозир кун.

Ҷуро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст. Дар роҳ, ки меомад, ба дари дукони мевафурӯше расид ва дурусте²⁵¹ бидод ва аз он обии хуб харид ва дар остин кард.

²⁴⁴ **Бузурчмехр** – вазири Анӯшервон

²⁴⁵ **Фарҳанг** – илм

²⁴⁶ **Хоста** – бойгарӣ, сарват

²⁴⁷ **Ҳилм** – ҳалимӣ, нармдилӣ

²⁴⁸ **Сазо** – адаб, сазои вай бикунам – адабашро бидихам

²⁴⁹ **Тафаккур** – фикр

²⁵⁰ **Чӯби обӣ** – чӯби бихӣ, ки саҳт бошад

²⁵¹ **Дуруст** – сиккаи тилло

Чун пеши Наср омад, амир чӯберо баргирифт ва гуфт:
Дар ин чӣ мегӯӣ? Гуфт: – Саҳл²⁵² аст.

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт:
– Зиндагии подшоҳ дароз бодо, калимае дорам.

Гуфт: – Бигӯӣ!

Гуфт: – Ин мевае ба-д-ин латифӣ зодаи он чӯб аст.

Султон чун бишунид, бағоят писандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

ҲИКОЯТ

Афлотунро²⁵³ гуфтанд:

– Чӣ гӯӣ, ки ҳаргиз ғамгин набошӣ?

Гуфт:

– Дил дар чизе набандам, ки дасти ман биравад.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки Шаҳиди шоир рӯзе нишаста буд ва китобе мехонд. Қоҳиле ба назди ӯ даромад ва салом карду гуфт:

– Хоча, танҳо нишастай?

Гуфт:

– Танҳо акнун гаштам, ки ту омадӣ, аз он ки ба сабаби ту аз мутолиаи китоб боз мондам.

Ва шоир чунин гуфтааст:

Сӯҳбати аблаҳон чу деги тижист²⁵⁴,

Андарун холиву бурун сияҳист.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки саъвае бар лаби дарёе бар сари дарахте ошённе дошт ва пиле будӣ, ки ҳар рӯз биёмедӣ ва худро дар дарахт молидӣ ва бачагони ӯро зери пой андохтӣ. Саъва ба қон дармондӣ ва бо худ гуфтӣ, душмане азим

²⁵² Саҳл – осон, раво.

²⁵³ Афлотун – донишманди юнонӣ, Платон.

²⁵⁴ Тижӣ – холӣ.

аст ва ўро чуз ба ҳикмат ҳалок натавон кард. Пас ба наздики пашша рафт ва гуфт: «Агарчи пеш аз ин дар боби ту аз ҷониби ман қасд будааст, валекин омадаам, то имрӯз узр бихоҳам ва умеди он медорам, ки маро ҳоҷате наздики ту овардааст ва тамаъ дорам, ки маро ноумед боз нагардонӣ».

Гуфт: «Чист?»

Гуфт: «Ҳоҷати ман он аст, ки ин пил маро заҳмат медиҳад ва бачагони маро таарруз²⁵⁵ мерасонад, аз ту мехоҳам, то чашми пил бо неши худ реш кунӣ, ки дили ман аз тундии ӯ реш шудааст».

Пашша қабул кард ва фавче²⁵⁶ аз пашшагон биёмаданд ва чашми ӯ бо неши худ реш карданд.

Пас, саъва ба наздики магас рафт ва гуфт: «Ҳоҷате бардоштаам ба пашша ва ӯ онро раво кардааст, валекин мақсуди ман ба саъйи²⁵⁷ ту тамом хоҳад шуд, пашша бар чашми пил неш фуру бурдааст ва онро реш кардааст.

Мехоҳем, ки ту ҳадас²⁵⁸ бар он кунӣ, то ҷароҳати ўро кирм дарафтад ва чашми ӯ тамом нобино шавад».

Пас магас меомад ва бар он ҷароҳати ӯ саргин²⁵⁹ меандохтӣ, то дар он кирм афтод ва чашми ӯ тамом нобино шуд ва аз фоидаи дидан маҳрум монд. Ва пил чун роҳ намедид, дар паси он дарахт бимонд ва ба ҷаро наметавонист рафт.

Саъва гуфт: «Агарчи ба ҳилат ўро кўр кардам ва аз ӯ интиқоми худ кашидам, аммо бояд, ки акнун ўро ҳалок кунам».

Пас, ба наздики ғук рафт ва гуфт: «Ба инояти²⁶⁰ пашша ва магас коре баромадааст ва ҳасме, ки маро буд, мақхур²⁶¹ гаштааст, валекин ба як мадади ту агарчи душмани қавӣ аст, ҳалок хоҳад шуд».

²⁵⁵ **Таарруз** – зўрӣ, дастдарозӣ.

²⁵⁶ **Фавч** – даста, гурӯҳ.

²⁵⁷ **Саъй** – кӯшиш.

²⁵⁸ **Ҳадас** – ифлосӣ, начосат.

²⁵⁹ **Саргин** – ахлот.

²⁶⁰ **Иноят** – мадад, ёрӣ.

²⁶¹ **Мақхур** – очиз, нотавон.

Ғук гуфт: «Он кадом хидмат аст, ки бар дасти ман хоҳад омад, то дар итмоми он камари хидмат бандам?»

Саъва гуфт: «Мебояд, ки аз дарё мавзее²⁶², ки амиқтар бошад, мақом сози ва бонг кунӣ, то овози ту ба самъи ӯ расад ва дар ақиби овози ту дар об ояд ва чандон, ки пой бар об ниҳад, ғарқ шавад ва аз шари²⁶³ ӯ боз раҳам».

Пас, ғук бирафт ва мавзее, ки қаъри он падида набуд, он ҷо мақом кард ва бонг мекард. То он гаҳ, ки пил ташна шуд ва ба ғояти аташ²⁶⁴ расид, ба овози ӯ бирафт, чандон ки бар лаби об расид, қадам дар об ниҳод, ҳамон буд ва ғарқ шуд ва саъва ба-д-он ҳилати латиф аз шари ӯ халос ёфт.

Ва ин ҳикоят намудорест мар арбоби²⁶⁵ хирадро, то хасмони²⁶⁶ заифро хор надоранд, ки шамшер агарчи сари шеронро рабояд, аз он чӣ сӯзан кунад, очиз ояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятхоро бурро ва равон хонед.

2. Бигӯед, ки чаро Анӯшервони Одил ба ду марди ба дарбораш омада баробар инъом надод? Фазилати некгӯиро дарк кардед?

3. Дар ҳикояти дигар қозӣ чӣ тадбир кард, ки дузд ба осонӣ фош шуд?

4. Дар ҳикояти «Наср Аҳмади Сомонӣ ва муаллим» адиб аз муносибати муаллиму шогирд ҳарф мезанад. Бигӯед, ки ҳашми амиро боис чӣ буд?

5. Муаллим чӣ тадбир андешид, ки натанҳо ҳашми амир фуру нишаст, балки ҳатто соҳиби инъом ҳам гардид?

6. Чаро фил бо чунин бузургчуссагӣ аз дасти як парандаи хурдак ба ҳалокат расид?

²⁶² Мавзеъ – ҷой, макон.

²⁶³ Шар – бадӣ, зиштӣ.

²⁶⁴ Аташ – ташнагӣ.

²⁶⁵ Арбоб – оқилон, фозилон.

²⁶⁶ Хасмон – душманон.

*Нахшабӣ, аз ҳунар машав гофил,
Ҳуш касе, к-ин нукуди (нақд) ӯ бошад.
Ҳар кӣ ӯ ёфт аз ҳунар иззат,
Бар азизон ҷамуди (ҷамд) ӯ бошад.*

ЗИЁУДДИНИ НАХШАБӢ

Нависандаи маъруф ва шоири боистеъдоди тоҷик Зиёуддин Нахшабӣ, ки бо таҳаллуҷҳои Нахшабӣ ва Зиёи Нахшабӣ машҳур аст, тақрибан дар чоряки охири асри XIII дар Нахшаб (Насаф ё Қаршии имрӯза) ба дунё омадааст. Маълумоти ибтидоиро дар зодгоҳаш гирифта, баъди ба камол расидан ватани худро тарк мекунад ва ба нимҷазираи Ҳиндустон меравад, ки он замон дар он ҷо Алоуддини Хилҷӣ салтанат меронд ва забони расмии давлатӣ забони тоҷикӣ буд. Ҳангоми дар Бадоун ном шаҳри Ҳиндустон зиндагӣ карданиш забони ҳиндӣ ва адабиёту фалсафаи Ҳиндро меомӯзад ва «Кукошостро» («Дастуруламали Куко») ном рисолаеро аз ҳиндӣ ба тоҷикӣ бармегардонад.

Зиёуддини Нахшабӣ дар соли 1350 милодӣ дар Бадоун аз олам гузаштааст.

Муаллифони бисёр маъхазҳо асарҳои «Тӯтинома», «Гулрез», «Ҷузвӣёт ва куллиёт», «Силк-ус-сулук», «Шарҳи сураи «Забур», «Лаззат-ун-нисо», «Насоих ва мавоиз» ва «Ашираи мубашира»-ро ба қалами ӯ мансуб медонанд.

Номи асли «Тӯтинома», ки таълифаш дар соли 1329 милодӣ анҷом ёфтааст, «Ҳикоёт-уд-диёрот» мебошад. Аммо дар маъхазҳо, феҳристҳо ва тадқиқот ин китоб бо унвони «Тӯтинома» зикр гардида, дар миёни мардум ҳам бо ҳамин ном шӯҳрат ёфтааст. «Тӯтинома» ҳанӯз дар замони зиндагии муаллиф хеле шӯҳрат ёфта буд. Таҳти таъсири ҳикоятҳои «Тӯтинома» чандин ривоятҳои халқии афсонаҳои тӯтӣ ба вучуд омадаанд.

ҲИКОЯТҲО АЗ «ТУТИНОМА» АМИР ВА МОРИ СИЁҲ

Рӯзе амире ба шикор рафт. Ногоҳ море тарсон пеш ӯ расид ва гуфт:

«Эй амир, маро чой бидех, ки пинҳон шавам».

Амир гуфт:

«Чаро тарсон ҳастӣ?»

Мор гуфт, ки душман барои куштани ман чӯбе гирифта, дунболи ман меояд.

Амир бар мор раҳм намуд ва дар остини худ ӯро чой дод. Мор дар остини амир пинҳон шуд. Баъди як лаҳза марде бо чӯб ба он ҷо расид, гуфт, ки мори сиёҳ аз пеши ман гурехта омадааст, ин ҷо касе ӯро дидааст?

Амир гуфт:

«Не».

Он мард бар чап ва рост назар кард, морро надид, роҳи худ пеш гирифт.

Амир гуфт:

«Эй мор, душмани ту рафт, акнун ту низ роҳи худ пеш гир».

Мор гуфт, ки туро хоҳам газид ва хоҳам кушт, баъд аз он хоҳам рафт. Намедонӣ, ки ман душмани туам. Ту саҳт аҳмақ ҳастӣ, ки бар ман эътимод кардӣ ва раҳм намудӣ, маро ба остини худ чой додӣ.

Амир гуфт:

«Эй мор, ба ту некӣ кардаам, чаро бо ман бадӣ кардан мехоҳӣ?»

Мор гуфт:

«Хирадмандон гуфтаанд, ки бо ҳар кас некӣ кардан хуб нест».

Амир дар дили худ тарсид ва пушаймон гардид ва дар дили худ андешид, ки алҳол чӣ гуна аз дасти ӯ ҷон бадар барам ва инро аз остин берун кунам? Чустӣ ба кор бурд ва морро гуфт:

«Эй мор, море дигар меояд. Ману ту ин сухан пеши ин мор изҳор кунем. Агар ин сухани ту писанд кунад, пас ҳар чӣ хоҳӣ, бо ман бикун».

Мор чун рӯи худ гардонид ва ба тарафи мори дигар дид, филҳол амир фурсат ёфта, санге ба сараш зад ва онро кушт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи шарҳи холи Зиёуддини Нахшабӣ маълумот диҳед.
2. Муколамаи амир бо мори сиёҳ дар чӣ хусус буд?
3. Чаро амир морро дар остини худ ҷой дод?
4. Мори аз душман халосшуда ба амир чӣ гуна «миннатдорӣ» баён кард?
5. Амир барои халосӣ чӣ тадбир андешид?
6. Подоши некӣ чист? Ҳикоятро ба нақшо қисмат кунед. Байти зеринро маънидод кунед:

*Бо бадон бад бошу бо некон накӯ,
Ҷои гул гул бошу ҷои хор хор.*

Рубоии зерини устод Рӯдакиро низ аз ёд кунед ва бо ҳикоят муқоиса намоед.

*Морро ҳарчанд беҳтар парварӣ,
Чун яке хаши оварад, кайфар барӣ.
Сифлатабъӣ мор дорад беҳилоф,
Чаҳд кун то рӯи сифла нангарӣ.*

ЗАН ВА ШЕР

Дар шаҳре марде буд. Зане дошт ниҳоят бадхислату забондароз.

Рӯзе мард барои тақсире²⁶⁷ ўро тозиёна зад. Зан бо ду тифли худ роҳи биёбон гирифт. Игтифоқан шереро дид. Зан тарсид ва бо худ гуфт, бисёр бад кардам, ки бе хукми шӯй берун омадам. Агар аз ин шер ҳеҷ офат ба ман нарасад, боз ба хона рафта, фармонбардории ӯ бикунам.

Алқисса, зан ҳила оғоз карда, бо шер гуфт, ки: «Эй шер, назди ман ой ва сухани маро бишунав».

²⁶⁷ **Тақсир** – кӯтоҳӣ кардан дар коре, гунохе.

Шер мутааччиб²⁶⁸ шуд ва пурсид, ки: «Кадом сухан аст? Бигӯ».

Зан гуфт, ки дар ин биёбон шерест бузург, ҳамаи мардумон ва чорпоён аз вай метарсанд. Подшоҳ ҳар рӯз се-чаҳор мардумонро барои хӯроки ӯ мефиристад. Имрӯз навбати ман ва ин ду тифл аст. Агар мехоҳӣ, аз ман тифлакониро бигиру бихӯр ва аз ин дашт бигурез. Ман низ мучарраду танҳо шавам ва бигурезам.

Шер гуфт:

«Хуб, чун ту ҳамаи аҳволи худ ба ман гуфтӣ, маро маслиҳат нест, ки туро бихӯрам ё тифлони туро. Зеро ки маро ҷои гурехтан нест».

Алқисса, шер тарафи дигар рафт ва зан роҳи шаҳри худ пеш гирифт ва боқии умр дар фармонбардории шавҳари худ сипарӣ сохт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Ҳикоятро бурро ва ифоданок хонед.**
- 2. Мазмуни ҳикоятро бо суханҳоятон нақл кунед.**
- 3. Мақсади нависанда аз нақли ин ҳикоят чист?**
- 4. Ҳикоятҳоеро, ки дар он ҳайвонот мисли инсон сӯҳбат мекунанд чӣ меноманд?**
- 5. Чаро ҳикоятҳои тамсилӣ дар замони пешин бисёр вомехӯранд? Бо мадади муаллим ба ин савол ҷавоб омода кунед.**

²⁶⁸ Мутааччиб шуд – дар тааччуб шуд, хайрон шуд.

ИБНИ ЯМИНИ ФАРИЮМАДИ

Амир Фахруддин Маҳмуд ибии Яминуддин маъруф ва мутахаллис ба Ибни Ямин соли 1286 дар деҳаи Фарюмади вилояти Хуросон аз оилаи шоир Амир Яминуддин, ки вази фаи муставфии²⁶⁹ вазири Хуросонро ба ўхда дошт, ба дунё омадааст. Ибни Ямин дар зодгоҳаш таҳсила илм карда аз хурдсолӣ бо ташвиқи падар ба шеърғӯй пардохтааст:

Падар, ки раҳмати ҳақ бар равони покаш бод,
Зи ман дарег намедошт панди пирона.

Пас аз вафот кардани падараш (1322) Ибни Ямин маҷбур мешавад барои эҳтиёҷоти моддӣ ба хизмати Хоҷа Алоуддин дарояд. Соли 1337 зодгоҳашро тарк карда ба шаҳри Гургон рафта дар дарбори ҳокими он ҷо – Тағой Темурхон кор мекунад. Соли 1341 ба зодгоҳаш баргашта дар муборизаҳои Сарбадорон ба муқобили муғулон иштирок мекунад. Дар яке аз ҷангҳо асир меафтад ва ўро ба Ҳирот бурда кор мефармоянд. Баъди халосӣ аз асорат ба зодгоҳаш баргашта охириҳои умрашро дар ғўшанишинӣ мегузаронад.

Ибни Ямин соли 1368 дар зодгоҳаш вафот кардааст. Мероси адабии Ибни Ямин аз рӯи девонҳо ва куллиёташ, ки то замони мо расидаанд, 13000 байтро ташкил дода аз қитъа, қасида, ғазал, рубой, тарҷеъбанд ва маснавӣ иборат мебошад.

Мазмуну мундариҷаи ашъорашро танкиди нобаробарихои иҷтимоӣ, ҷавру ситами золимон, тарғиби ғояҳои инсондӯстӣ, хайру саховат ва ташвиқи илму маърифат ташкил медиҳанд. Меъёри ҳақиқии бузургии инсонро шоир чунин ифода мекунад:

²⁶⁹ Муставфии – сармухосиб, сардафтардор

БУЗУРГӢ ДАР ЧИСТ?

Набувад меҳтарӣ²⁷⁰ ба рӯзу ба шаб
Бодаи хушгӯвор нӯшидан,
Ё таоми лазизро хӯрдан,
Ё либос латиф²⁷¹ пӯшидан.
Ё ба-д-он кас, ки зердаст бувад
Ҳар замон бесабаб хурӯшидан.
Ман бигӯям, ки меҳтарӣ чӣ бувад,
Гар бихоҳӣ зи ман ниюшидан²⁷²?
Ҳамагонро зи ғам раҳонидан,
Дар раоёти халқ²⁷³ кӯшидан!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи ҳоли Ибни Яминро нақл кунед.
2. Шеърро бурро ва ифоданок хонда мазмунашро ҳикоя кунед.
3. Қитъаро аз ёд кунед.

ДӮСТЕ БА ДАСТ ОР

Ду дӯст бо ҳам агар якдиланд дар ҳама ҳол,
Ҳазор таънаи душман ба ними ҷав нахаранд.
В-ар иттифоқ намоянду азми ҷазм кунанд,
Сазад, ки пардаи афлокиён зи ҳам бидаранд.
Мисоли ин бинамоям туро зи мӯҳраи нард,
Ягон-ягон ба сӯи хона роҳ менабаранд.
Вале ду мӯҳра чу ҳампушти якдигар гарданд,
Дигар тапончаи душман ба ҳеч рӯ нах/ в /аранд.
Бикӯш, Ибни Ямин, дӯсте ба даст овар,
Ки душманон сӯи як тан ба сад кажӣ нигаранд.

²⁷⁰ Меҳтарӣ – бузургӣ.

²⁷¹ Латиф – покиза.

²⁷² Ниюшидан – шунидан.

²⁷³ Раоёти халқ – дар нигоҳ доштани халқ.

ПАНДНОМА

/ порча аз манзума /

Нахуст, он ки то рӯзу шабро мадор
Бувад аз ҳаводис²⁷⁴, шигифтӣ мадор.
Дигар он, ки зинда мадон хешро,
Чу марҳам наёбӣ дили хешро.
Дигар он, ки ҳақ гӯӣ бо ҳар касе,
В-агарчи ба талхӣ гиroyд²⁷⁵ бaсе.
Дигар он, ки риндони кeҳтарнавоz²⁷⁶,
Бeҳ аз порсоёни²⁷⁷ бо кибру ноз,
Дигар он, ки гар кeҳтаре мeҳ²⁷⁸ шавад,
Зи ҳамтои худ²⁷⁹ дар ҳунар бeҳ шавад.
Дигар он, ки мағруртар²⁸⁰ он кас аст,
Ки дод аз пайи нася нақде зи даст.
Дигар он, ки гар мард доно бувад.
Ба майдони дониш тавоно бувад.
Дигар гар нахоҳӣ ту, эй номчӯӣ,
Ки бад гӯядат кас, бади кас мағӯӣ.
Дигар он, ки саргашта монӣ ҳаме,
Ки нокардaro карда донӣ ҳаме.
Дигар он, ки чун пардаи кас дарӣ,
Кунад бо ту гетӣ²⁸¹ ҳамон доварӣ.
Дигар он, ки бе бим²⁸² бошад касе,
Ки озори мардум наҷӯяд бaсе.
Дигар он, ки кадри бузургон бидон,
Сухан пеши эшон ба андоза рон...

²⁷⁴ **Ҳаводис** – ҳодисаҳо.

²⁷⁵ **Гиroyд** – қабул кунад.

²⁷⁶ **Кеҳтар** – кӯчак, хурд, бечора, риндони кeҳтарнавоz – озо-
дандешони бечоранавоз.

²⁷⁷ **Порсоён** – диндорон, порсоёни бо кибру ноз – диндорони
боғуруру нозпарвар.

²⁷⁸ **Мeҳ** – бузург.

²⁷⁹ **Ҳамтои худ** – монанди худ.

²⁸⁰ **Мағрур** – худписанд.

²⁸¹ **Гетӣ** – дунё.

²⁸² **Бим** – тарс.

Кунун эй хирадманди бисёрхуш,
Суханҳои ҳикмат расидат ба гуш.
Гарат ҳаст шоистаю дилпазир,
Аз ин дoston як ба як ёд гир.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Шеъри «Дӯсте ба даст ор»-ро ифоданок хонед.**
- 2. Мазмуни ҳар байтро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед.**
- 3. Қувваи дӯстӣ дар чист? Бо чумлаи худатон нақл кунед.**
- 4. Порай манзумаро бурро хонед ва ҳар байтро маънидод кунед.**

*Баъд аз вафот турбати мо дар замин мачӯй,
Дар синаҳои мардуми ориф мазори мо.*

(Ҳофиз)

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Агар Абулқосим Фирдавсӣ бо шоҳасари безаволи худ «Шоҳнома» умри ҷовидона ёфта бошад, Ҳофиз Шерозиро ғазалҳои дилошӯб, ҷаззоб ва шӯрангезаш шӯҳраи офоқ гардониданд.

Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ соли 1321 дар шаҳри Шероз таваллуд ёфта, дар ҳамин ҷо соҳиби илму дониш гаштааст.

Ба қавли худаш Ҳоча Ҳофиз чил сол ба таҳсили илм машғул шудааст. Таҳсили дурудароз шояд аз он сабаб бошад, ки падараш ҳангоми тифл будани ӯ аз олам гузаштааст ва ӯ имконият пайдо накард, ки таҳсилро мунтазам давом диҳад.

Номи Ҳофиз ҳамчун эҷодгари ғазалҳои дилошӯб ханӯз дар замони зиндагии шоир машҳур гардида буд. Ғазалҳои Ҳофиз ба зудӣ вирди забони мардум мегаштанд ва дар базму шабнишиниҳо сароида мешуданд.

*Зи шеъри Ҳофиз Шероз мехонанду мерақсанд,
Сиёҳчашмони кашмирию туркони самарқандӣ.*

Ё ин ки:

*Шаккаршикан шаванд ҳама тӯтиёни Ҳинд,
З-ин қандӣ порсӣ, ки ба Бангола меравад.*

ё

*Ғазал гуфтию дур суфтӣ, биёву хуш бихон Ҳофиз,
Ки бар назми ту афшонад фалак икди Сурайёро.*

Ҳофиз ба ҳеч ҷой сафар накард. То охири умр дар Шероз монд ва соли 1389 дар Шероз чашм аз олам пӯшидааст.

Мавзӯҳои ашъори Ҳофизи Шерозӣ гуногунанд: тараннуми ишқу муҳаббат, дӯстиву рафоқат, ростқавлию поктинатӣ, манзараҳои табиати дилангез, ғанимат донистани умр ва амсоли инҳо.

КИШТИНИШАСТАГОНЕМ

Дил меравад зи дастам, соҳибдилон Худоро,
Дардо, ки рози пинҳон хоҳад шуд ошқоро.
Киштинишастагонем, эй боди шӯрта²⁸³, барҳез.
Бошад, ки боз бинем, дидори ошноро.
Даҳруза меҳри гардун²⁸⁴ афсона асту афсун²⁸⁵,
Некӣ ба чои ёрон фурсат шумор, ёро...
Эй соҳиби каромат, шукронаи саломат,
Рӯзе тафаккуде²⁸⁶ кун дарवेशи бенаворо.
Осоиши ду гетӣ тафсири²⁸⁷ ин ду ҳарф аст:
Бо дӯстон мурувват, ба душманон мадоро.
Ҳангоми тангдастӣ дар айш кӯшу мастӣ,
К-ин кимиёи ҳастӣ Қорун²⁸⁸ кунад гадоро...
Хубони порсигӯ бахшандағони умранд,
Соқӣ, бидеҳ башорат риндони порсоро.
Ҳофиз ба худ бипӯшид ин хирқай²⁸⁹ майолуд,
Эй шайхи покдоман, маъзур дор моро.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тарҷуман ҳоли Ҳофизи Шерозиро нақл кунед.
2. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед.
3. Шарҳи калимаҳои номафҳумро аз зерлуғат пайдо кунед.
4. Барои чӣ шоир ба боди шурта мурочиат мекунад?
5. Миёни ифодаҳои «хирқай майолуд» ва «шайхи покдоман» чӣ нисбатест? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
6. Ғазалро аз ёд кунед.

²⁸³ Боди шӯрта – боди мурод, боди мувофиқ.

²⁸⁴ Гардун – фалак.

²⁸⁵ Афсун – чашмбандӣ, фиреб.

²⁸⁶ Тафаккуд – меҳрубонӣ, пазирой, навозиш кардан.

²⁸⁷ Тафсир – маънидод, шарҳ.

²⁸⁸ Қорун – шахси афсонавӣ, ки хеле давлатманд будааст.

²⁸⁹ Хирқа – порчаи матоъ, матои дарида, пора-пора шуда.

ПАЙҒОМИ ДҶҶСТ

Мархабо, эй пайки²⁹⁰ муштоқон, бидех пайғоми дҷҶст,
То кунад чон аз сари рағбат фидои номи дҷҶст.
Волаву шайдост доим ҳамчу булбул дар қафас,
Тўтии табъам зи ишқи шаккару бодоми дҷҶст.
Зулфи ў дом асту холаш донаи он дому ман
Бар умеди донae афтодаам дар доми дҷҶст!
Сар зи мастӣ барнагирад то ба субҳи рўзи ҳашр²⁹¹,
Ҳар кӣ чун ман дар азал як чуръа хўрд аз чоми дҷҶст.
Бас нағўям шаммае аз шарҳи шавқи худ аз он-к
Дарди сар бошад намудан беш аз ин иброми²⁹² дҷҶст.
Гар диҳад дастам, кашам дар дида ҳамчун тўтиё,
Хоки роҳе, к-он мушарраф гардад аз иқдоми дҷҶст.
Майли ман сўи висолу қасди ў сўи фирок,
Тарки номи худ гирифтам, то барояд коми дҷҶст.
Ҳофиз, андар дарди ў месўзу бедармон бисоз,
3-он, ки дармонe надорад дарди беороми дҷҶст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазал дар кадом мавзў нависти шудааст?
2. Шоир дҷҶстро чӣ гуна тасвир намудааст?
3. Даркушода додани хилқати дҷҶст кадом калима ва ифодаҳо истифода шудаанд?
4. Шеърро ифоданок хонед ва чор байти аввалро аз ёд кунед.

ЗИ ДАСТИ КЎТАҲИ ХУД ЗЕРИ БОРАМ

Зи дасти кўтаҳи худ зери борам,
Ки аз болобаландон²⁹³ шармсорам.
Магар занчири мўе гирадам даст,
В-агарна сар ба шайдой²⁹⁴ барорам.
Зи чашми ман бипурс авзои гардун,
Ки шаб то рўз ахтар²⁹⁵ мешуморам...

²⁹⁰ **Пайк** – қосид, мухбир, хабар, паём.

²⁹¹ **Ҳашр** – қиёмат.

²⁹² **Ибром** – исрор, истодагарӣ.

²⁹³ **Болобаландон** – дилбарон.

²⁹⁴ **Шайдой** – ошуфтагӣ, девонагӣ.

²⁹⁵ **Ахтар** – ситора.

Ман аз бозуи худ дорам бaсе шукр,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам.
Агар гуфтам дуои майфурӯшон,
Чӣ бошад, ҳақи неъмат мегузорам.
Ту аз хокам нахоҳӣ баргирифтан,
Ба ҷои ашк агар гавҳар биборам.
Саре дорам чу Ҳофиз маст, лекин
Ба лутфи он сари умедворам.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед.
2. Дасткӯтаҳӣ чӣ маънӣ дорад?
3. Шоир аз чӣ ва аз кӣ шукру сипосгузорӣ мекунад?

Чаро?

4. Ғазалро хонда байт ба байт маънидод кунед.
5. Ғазалро аз ёд кунед.

ДОНӢ, КИ ЧИСТ ДАВЛАТ?

Донӣ, ки чист давлат? – Дидори ёр дидан,
Дар кӯи ӯ гадоӣ бар хусравӣ расидан.
Аз ҷон тамаъ буридан осон бувад, валекин
Аз дӯстони ҷонӣ мушқил тавон буридан.
Хоҳам шудан ба бӯстон чун ғунча бо дили танг,
В-он ҷо ба некномӣ пирӯҳане даридан.
Гаҳ чун насим бо гул рози нуҳуфта²⁹⁶ гуфтан,
Гаҳ сирри ишқбозӣ аз булбулон шунидан...
Фурсат шумор сӯҳбат, к-аз ин дуруҳа манзил,
Чун бигзарем, дигар натвон ба ҳам расидан.
Гӯй бирафт Ҳофиз аз ёди шоҳ Яҳё,
Ё раб, ба ёдаш овар, дарвеш парваридан²⁹⁷!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалро ифоданок хонед.
2. Ба фикри шоир давлат чист?
3. Шоир дар бораи дӯстони ҷонӣ чӣ андеша дорад?
4. Ғазалро аз ёд кунед.

²⁹⁶ Нуҳуфта – пинҳон, пӯшида.

²⁹⁷ Дарвеш парваридан – ба бечорагон мададгор будан.

ҒАМ МАХӢР

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам махӢр,
Кулбаи эҳзон²⁹⁸ шавад рӯзе гулистон, ғам махӢр!
Эй дили ғамдида, ҳолат беҳ шавад, дил бад макун
В-ин сари шӯрида боз ояд ба сомон²⁹⁹, ғам махӢр!
Гар бахори умр бошад, боз бар тарфи чаман
Чатри гул дар сар кашӣ, эй мурғи хушхон, ғам махӢр!
Даври гардун гар ду рӯзе бар муроди мо нарафт,
Доиман яксон намонад ҳоли даврон, ғам махӢр!
Ҳон, машав навмед, чун воқиф най аз сирри ғайб³⁰⁰,
Бошад андар парда бозиҳои пинҳон, ғам махӢр!
Гарчи манзил бас хатарнок асту мақсад бас баид³⁰¹,
Ҳеч роҳе нест, к-онро нест поён, ғам махӢр!
Ҳофизо, дар кунчи фақру хилвати шабҳои тор,
То бувад вирдат дуову дарси Қуръон, ғам махӢр!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалро ифоданок хонед.
2. Шоир касро ба чӣ умедвор мекунад? Сари ҳар байт мулоҳиза кунед. Аз чӣ набояд ғам хӯрд?
3. Андешаи «рӯҳафтода нашудан»-ро вобаста ба абёти ҷудоғонаи ғазал шарҳ диҳед.
4. Ғазалро аз ёд кунед.

ХУШ НАБОШАД

Гул бе руҳи ёр хуш набошад,
Бе бода баҳор хуш набошад.
Тарфи³⁰² чаману тавофи³⁰³ бўстон
Бе лолаузор хуш набошад.
Рақсидани сарву ҳолати гул
Бе савти ҳазор хуш набошад...
Ҳар накш, ки дасти ақл бандад,

²⁹⁸ Эҳзон – ҳузн, ғам, андӯх.

²⁹⁹ Сомон – тартиб, саранҷомӣ.

³⁰⁰ Сирри ғайб – ҳар чизи нопадидо ва пинҳон, сирри илоҳӣ.

³⁰¹ Баид – дур, нопадид.

³⁰² Тарф – гӯшаю канор.

³⁰³ Тавоф – гардидан гирди чизе.

Ќуз нақши нигор³⁰⁴ хуш набошад.
Ќон нақди муҳаққир³⁰⁵ аст, Ҳофиз,
Аз баҳри нисор хуш набошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалро бурро қироат кунед.

2. Шеърро аз ёд кунед.

ЁД БОД

Рӯзи васли дӯстдорон ёд бод,
Ёд бод он рӯзгорон, ёд бод!
Ин замон бар кас вафодорӣ намонд,
Он вафодорону ёрон ёд бод!
Комам аз талхии ғам чун заҳр гашт,
Бонги нӯши бодахорон ёд бод!
Гарчи ёрон фориғанд аз ёди ман,
Аз ман эшонро ҳазорон ёд бод!
Мубтало гаштам дар ин банду бало,
Кӯшиши он ҳақгузoron ёд бод!
Гарчи сад рӯд аст дар чашмам мудом,
Зиндарӯди боғкорон ёд бод!
Рози Ҳофиз баъд аз ин ноғуфта монд,
Эй дареге, роздорон ёд бод!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок хонед.

2. Аз ғазал калимаҳои «дӯстдорон», «вафодорон», «ҳақгузoron», «боғкорон» ва «роздорон»-ро бо ёрии муаллим шарҳ дода, ба маънии байтҳо чӣ тобише додаанд, фаҳмонед.

3. Шоир аз чӣ афсӯс мехӯрад ва кихоро ёдовар мешавад?

4. Ғазалро аз ёд кунед.

³⁰⁴ Нақши нигор – тасвири маҳбуба, сурати дилбар.

³⁰⁵ Нақди муҳаққир – ҳақир, камарзиш, ночиз, хурд.

*Носир, Хуросонро дигар бо Миср набвад ҳоҷате,
К-аз хомаи чун найшакар шақкар фаровон кардаӣ.*

НОСИРИ БУХОРОӢ

Шоири машхури хушсаликаи тоҷик Носири Бухороӣ, ки бо таҳаллуси Шоҳдарвеш ё Дарвеш Носир ҳам маъруф аст, дар Бухоро таваллуд шудааст, вале соли мавлудаш дақиқан маълум нест. Айёми ҷавонӣ ва таҳсилоташ дар Бухоро гузашта ба сабаби фақирию нодорӣ ба Хуросон, Озарбойҷон ва Ироқ сафар кардааст. Таърихи вафоти шоир низ маълум нест, вале таҳқиқгарон соли реҳлати шоирро байни солҳои 1379–1388 тахмин карданд.

Аз шоир то замони мо куллиёти мукаммали ӯ ба мерос мондааст, ки 7000 байт дорад ва дар он ғайр аз қасидаю ғазалиёт як маснавии орифонаи «Ҳидоятнома» низ ҷой дода шудааст.

Дар ғазалиёташ мавзӯҳои иҷтимоӣ, танқиди ҳукмронони золим ва рӯҳониёну шайхони мардумфиреб дида мешаванд.

РАФТЕМ АЗ ДИЁРИ ТУ БО ДИДАИ ПУРОБ

Рафтем аз диёри ту бо дидаи пуроб,
Чун зулфи ту мушаввашу³⁰⁶ чун ҷисми ту хароб.
Маҳмил³⁰⁷ мабанд бар шутур, эй сорбон, ки мо
Маҳмил бар оби дида бибастем чун хубоб.
Ашкам дар остин шуду мегирадам инон³⁰⁸,
Корам ба ӯ фитоду гарон мекунад рикоб.
Эй дида, дарди сар мадеҳу оби мо марез,
Ҳичрон на оташест, ки сокин шавад ба об.
Эмин наям зи фитнаи чашмат, ки мекунад,
Як инқилоби чашми ту садгуна инқилоб.
То захри фурқати ту чашидам ба ҷойи май,
Сӯзест дар дилам, ки ҷигар мешавад кабоб.

³⁰⁶ **Мушавваш** – парешон.

³⁰⁷ **Маҳмил** – қачова, ки бар шутур банданд.

³⁰⁸ **Инон** – лигом, ин ҷо ихтиёр.

Чун рӯзи хачр³⁰⁹ ёди фироки ту мекунам,
Гӯё, ки дидаем магар давлате ба хоб.
Носир, дуои хаста магар дар ту кора кард,
Ҳаргиз мабод даъвати бадхоҳ мустачоб³¹⁰.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран оид ба шарҳи ҳоли шоири тоҷик Носири Бухорой нақл кунед.
2. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед.
3. Шеър дар кадом мавзӯё эҷод шудааст?
4. Байтҳои алоҳидаро бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.

БИГЗАР ЭЙ ОҚИЛУ БИГЗОР МАРО ЛОЯЪҚИЛ

Бигзар эй оқилу бигзор маро лояъқил³¹¹,
Ба сари кӯи бутон пой ба гил, даст ба дил.
Дидаро давлати дидор бувад, гар набувад
Пардаи дида миёни дилу дилбар ҳойил³¹².
Ашк борон шуду то чашм задам соил³¹³ буд,
Натавон баст дари хона ба рӯи соил³¹⁴.
Бигзар, эй мах, ба саодат ба сарам ҳар моҳе,
Ки дар офоқ набошад беҳ аз ин сарманзил.
Ҳиндуи холи муборак ба гулистони рухат,
Гашт мақбул, ки ӯ ҳаст сиёҳи муқбил³¹⁵,
Маҳ агар рӯй бипӯшад зи ту медорам шарм,
Гул агар сурх барояд, зи рухи туст хичил.
Соқие, ҳосили умрам майи ноб аст, биёр,
Зи дили пок бишӯям ҳаваси беҳосил.

³⁰⁹ **Ҳачр** – чудой кардан.

³¹⁰ **Мустачоб** – қабулкардашуда, ин ҷо қабул нашавад, қабул мабод.

³¹¹ **Лояъқил** – беақл.

³¹² **Ҳойил** – монешаванда миёни ду чиз, боздоранда.

³¹³ **Соил** – равон, чорӣ.

³¹⁴ **Соил** – гадо.

³¹⁵ **Муқбил** – қабулқунанда.

Оқилонро чу барад ғули³¹⁶ ғами даҳр зи роҳ,
Ғайри девона дар ин давр надидем оқил.
Носир, аз ваъдаи ӯ бӯи вафое маталаб,
Сарви озода ба ҳар бод нагардад моил.

ОМАД БАҲОРУ МАВСИМИ ГУЛҲО РАСИДААСТ

Омад баҳору мавсими гулҳо расидааст,
Лола алам³¹⁷ ба кӯху ба саҳро кашидааст.
Булбул суруд гуфта, сарандоз гашта сарв,
Ғунча зи шавқ чуббаи хазро³¹⁸ даридааст.
Дар чашми шӯхи наргиси ту ҳеч шарм нест,
Кӯр аст он ду наргиси раъно надидааст.
Сабза синон³¹⁹ кашида ҳамегӯяд обро,
Нодида мағзаред, ки гулҳо дамидааст.
Доғе, ки ҳаҷр кард маро дӯш бар чигар,
Ҳар наърае задам, ки сурайё³²⁰ шунидааст.
Бар боми чарх рафт дилу зери бори ӯ,
Пушти дутои гунбади мино³²¹ хамидааст.
Дил гуфт тарки Носиру омехт бо ғамаш,
Ӯ катра буду чониби дарё давидааст.

ГУЛ АСТ ОН, КИ ЗИ ҲУСНАШ ЧАҲОН ГУЛИСТОН АСТ

Гул аст он, ки зи ҳуснаш чаҳон гулистон аст,
Аз ӯ ба ҳар чамане сад ҳазор дастон аст.
Чу ғунча гар даҳани ӯ ба ханда пайдо шуд,
Ҳанӯз зери лабаш хандаҳои пинҳон аст.
Дили санавбари беғунчаро сабо бирабуд,
Ки сарв ба сари гул ҳамчу беда ларзон аст.

³¹⁶ Ғул – дев.

³¹⁷ Алам – байрақ.

³¹⁸ Хазро – сабза ва гиёҳи сабз.

³¹⁹ Синон – найза.

³²⁰ Сурайё – ситораи Парвин.

³²¹ Мино – фалак, гунбади мино – гунбади фалак.

Бирез хуни суроҳӣ³²², ки хунбаҳо³²³, соқӣ
Ҳазор чони гиromӣ² диҳему арзон аст.
Маро ту умрӣ, агар аҳд бишканӣ, чӣ аҷаб,
Ки аҳди умр ба мо саҳт сустпаймон аст.
Дуост рӯи туро сурае, ки бар варақ аст,
Шифост шаҳди туро ояте, ки дармон аст.
Чу боди субҳ дам³²⁴ аз зулфи ӯ мазан, Носир,
Дар ин ҳадис³²⁵, ки печидаву парешон аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Ғазалҳоро ифоданок ва бурро хонед.**
- 2. Ғазали «Омад баҳору мавсими гулҳо расидааст»-ро байт ба байт шарҳ диҳед. Чор байти аввали ғазалро аз ёд кунед.**
- 3. Луғатҳоро хифз кунед.**

³²² **Хуни суроҳӣ** – киноя аз май.

³²³ **Хунбаҳо** – баҳо хун.

³²⁴ **Чони гиromӣ** – чони азиз.

³²⁵ **Дам** – суҳан.

ЗАЙНУДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ

Шоир, нависанда, котиб ва таърихнигори тоҷик Зайнуддин Маҳмуд ибни Абдучалил соли 1485 дар Ҳирот таваллуд ёфта, байни солҳои 1551–1556 дар Тошканд вафот кардааст. Восифӣ қобилияти хуб ва зехни тез дошта илмҳои замонашро дар хурдсолӣ аз худ кардааст.

Дар синни 12–13 солагиаш шеър навишта муаммо мекушодааст. Ӯ дар ёддоштҳои худ фазилатҳои ҷузъии ҳешро аз забони Амир Муҳаммад ном ҳамзамони худ ба тарзи зерин нақл мекунад (мазмунан):

«... Амир Муҳаммад гуфт: Восифӣ дар чанд қор ягонаи замон ва бемонанд аст: яқум, ӯ қувваи сарпанҷае дорад, ки дар Хуросон ҳеҷ забардасте бар вай зафар наёфта ва панҷаи ӯро натофта; дуввум, қувваи рафтор ва равандагии³²⁶ ӯ ба дараҷаест, ки аз Машҳад то Ҳирот, ки 65 фарсанг (520 километр) буда, роҳест дар камоли саҳтӣ ва дуруштӣ, дар ду рӯз (пиёда) тай кардааст; саввум, шиновар (оббозе) аст, ки як бор дар Боғи Зоғон (Боғи Зоғони Ҳирот) Фаридун Ҳусайнмирзо фармуд то ду дасти ӯро ба ду пояш баста (кулӯла қард) дар ҳавз андохтанд. Ӯ дар ин ҳол аз вақти намози пешин то намози аср дар он ҳавз оббозӣ қард; чорум, ӯ ҳофизи хушовозу хушхон аст, ки ҳеҷ ҳофиз баробари ӯ хонда наметавонад; панҷум, ӯ дар ваъз (нотикӣ) шогирди Мавлоно Ҳусайн Воиз аст. Мавлонои мазкур дар ҳақи ӯ гуфтаанд, ки «миёни ману ӯ ҳамин қадар фарқ ҳаст, ки ман хушовоз нестам ва ӯ овози хуш дорад»; шашум, чунон муқаллидест³²⁷, ки ҳаракати ҳар касро айнан иҷро мекунад; ҳафтум, дар муаммошикофӣ ба мартабаест, ки ҳар муаммор³²⁸, ки бошад, ном ногуфта мекушояд; нуҳум, тезнавис аст, ки дар як рӯз «Қофия», «Шофия» ва «Шамсия»-ро (ҳамаи инҳо дар якҷо аз шаш ҷузъи чопӣ, аз 96 саҳифа зиёдтаранд) чунон менависад, ки асло дар онҳо хатое роҳ намеёбад;

³²⁶ **Раванда** – нағз роҳгарданда, тезрав.

³²⁷ **Муқаллид** – тақлидкунанда.

³²⁸ **Муаммо** – сухани сарбаста.

Қозии Систонро писаре буд зариф ва хуштабъ ва ӯ қасидаи мазкури Мавлоно Нахвиरो ҷавоб гуфта буд ва як байти он қасидаи ҷавобӣ ин аст:

*Гар айби хоки поки Систон кунад касе,
Дарё палид менашавад³³⁴ аз даҳони сағ.*

Вақте қасида ба Мир Алишер расид, гуфт, ки писари қозии Систон фозили комил будааст, аҷаб аст, ки то ҳол бо вай маърифате надорем.

Чун ин меҳрубонии Мирро баъзе дӯстдорони ӯ ба вай расониданд, ба нияти ба ҳузури Мир Алишер расидан, аз Систон ба Ҷирот омад.

Вақте ки Қозизода ба сӯҳбати Мир Алишер расид, баъд аз пурсупос Мир ба ӯ гуфт:

– Шумо қасидаи Мавлоно Нахвиरो ҷавоб гуфтаед, худ гӯед, ки Шумо беҳтар гуфтаед ё Мавлоно Нахвӣ?

– Ман беҳтар гуфтам, – гуфт Қозизода дар ҷавоб.

Мир Алишер ин ҷавобро шунида дар андеша афтод, ки:

– «Ин маврид мавриди шикасти нафс ва хоксорӣ буд, бояд ӯ мегуфт, ки «Мавлоно Нахвӣ беҳтар гуфтаанд.» Аз Қозизода, ки ба хуштабъӣ ва толибилмӣ³³⁵ машҳур аст, ин гуна худситой ва худписандӣ бисёр ачиб аст!»

Мир бо ин мулоҳиза боз аз вай пурсиданд:

– Бо кадом далел Шумо беҳтар гуфтаед?

– Мавлоно Нахвӣ, – гуфт Қозизода дар ҷавоб, – ҳар чизе дар ҳақи систониёни мо гуфтаанд, ҳамагӣ рост ва ҳақиқат аст ва ҳар чизе, ки ман дар мадҳи³³⁶ он сарзамин гуфтаам, тамоман дурӯғ аст.

Чун гузаштагон гуфтаанд, ки «дурӯғтарини шеър беҳтарини вай аст», шеъри ман, ки дурӯғтар аст, беҳтар аст.

Мирро ин ҷавоби Қозизода бисёр хуш омад ва ӯ дар хуштабъӣ ва ҳозирҷавобӣ аз он дараҷае, ки шунида буд, ба назар беҳтар ва болотар ҷилва кард ва ба ӯ аз ҳад зиёд инъом ва илтифот намуд.

³³⁴ **Менашавад** – намешавад.

³³⁵ **Толибилмӣ** – толиби илм (ҷўянда, орзуманд).

³³⁶ **Мадҳ** – ситоиш, таъриф, тавсиф.

Мир Алишер ҳамон рӯз ба мулозамати³³⁷ Мавлоно Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ расид ва дар вақти сӯҳбат таассуротеро, ки аз сӯҳбати Қозизода гирифта буд, ба Мавлоно ҳикоят кард.

Ҷомиро аз ин ҳикоят ҳаваси сӯҳбати Қозизодаи мазкур пайдо шуд ва ба Алишер гуфт:

– Мо агар манзили Қозизодаро медонистем, ба мулозиматашон мерасидем.

Вақте ки Мир Алишер ба хонаи худ бозгашта омад, ба мулозимони худ фармуд, ки Қозизодаро ёфта бинанд ва ўро бо ин илтифоти³³⁸ Мавлоно Ҷомӣ табрик намоянд ва ба ў гӯянд, ки зудтар ба хизмати ҳазрати Мавлоно равад.

Вақте ки Қозизода аз меҳрубони Ҷомӣ хабардор шуд, зуд ба хонаи ў рафт, то ки ўро зиёрат кунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шиносоии Мир Алишерро бо писари Қозизодаи Систонӣ батафсил нақл кунед.

2. Чаро ҷавоби Қозизода ба Мир Алишер хуш омад?

3. Тафсилоти воқеаро Мир Алишер ба кӣ гуфт?

4. Барои чӣ Ҷомӣ иштиёқманди дидани Қозизода шуд?

ЗИЁРАТИ ҶОМӢ

Қозизода аз он пеш ба Ҳирот наёмада буд ва аз ҷумла Ҷомиро низ намешинохт. Дар ҳаёли ў Ҷомӣ монанди уламои бузурги он замон дар зери чомаҳои пурқимат ва дастори бузург ҷилва менамуд.

Аммо Ҷомӣ дар тобистон ва зимистон ҷомаи одии пахтадор мепӯшид ва бар сар тоқияи убайдӣ (як хел каллапӯши сафед, ки пештар дар Самарқанд медӯхтанд) ниҳода, ба вай ду-се печ дасторчаи хурде мепечонд. Миёни худро бо фӯтаи ҳаммомиён мебаст ва ду нӯги фӯтаро аз пеш овезон мегузошт. Ба даст асои ҷавбеде мегирифт, ки аз қоматаш як вачаб баландтар буд.

Қозизода ба ҳавлии Ҷомӣ омада дар долони дарвоза ба болои суффачае нишаст, вале дар он ҷо касе дигар набуд.

³³⁷ **Мулозамат** – хизматгузорӣ, навкарӣ.

³³⁸ **Илтифот** – тавачҷух, эҳтиром, лутф.

Дар ҳамин вақт Қомӣ бо қиёфате, ки дар боло тасвир ёфт, асо дар даст аз хона баромад.

Қозизода гумон кард, ки ин мард бояд ошпаз, ё хезумкаш ва ё ягон хизматгори одии Мавлоно Қомӣ бошад. Бино бар ин аз ҷой барнахост, эҳтироме ҳам накард ва пурсид:

– Ҳазрати Мулло дар хона ҳастанд?

– То ин замон дар хона буданд, – гуфт Қомӣ дар ҷавоб ва табассуме кард.

Қозизода худ ба худ гуфт: «Субҳоналлоҳ, дар мулозмати ин гуна азизони бузург чӣ гуна мардум мебошанд ва ҷавоби нодуруст медиҳанд ва бесабаб механданд.» Баъд аз қадаре андеша карда истодан ӯ ба Қомӣ гуфт:

– Эй гаранг! Чӣ шавад, ки раӣ ва ба ҷониби Махдум арз кунӣ, ки писари қозии Систон омадааст, орзуи мулозамат дорад.

Агар марҳамат карда қадаме ранча намоянд, ниҳоят илтифот аст.

Қомӣ бо шунидани ин супориш хуДДорӣ карда натаво­ниста баландтар хандид. Қозизода бошад, рӯй турш карда ва оташин шуда гуфт:

– Ин хандаи шумо чӣ бало зебандааст!

Дар ҳамин вақт якчанд нафар аз калонон, олимон ва фозилони Ҳирот савора³³⁹ ба зиёрати Қомӣ омаданд. Чун аз сари кӯча диданд, ки Қомӣ ба асо така карда ба пеши дарвоза рост истодааст, дар ҳамон ҷо аз аспҳо фуroma­данд ва дастҳо пеш гирифта бо камоли таъзим ба Қомӣ наздик шуда, ӯро зиёрат намуда ба ӯ арзи эҳтиром карданд.

Қозизода бо дидани ин ҳол зиёдтар дар таачуб афтод ва дар дили худ мегуфт: «Субҳоналлоҳ, ҳазрати Махдумиро чӣ қадар азамат ва бузургворист, ки бузургони шаҳр бо пасттарин хизматгори ӯ ин ҳама арзи эҳтиром менамоянд».

³³⁹ **Савора** – хонаи Қомӣ дар Ҳирот, дар беруни шаҳр, дар сари Ҳиёбон буд, бинобар ин ҳар кас, ки ба он аз шаҳр ояд, савора меомад.

Хулоса, ҳама ба меҳмонхона даромаданд. Ҷомӣ, ҷунонки одати ӯ буд, аз ҳама поёнтар ва дар пеши дари дахлез нишаст ва дигарон ҳар кас ба кадри дараҷаи худ ба ҷои худҳо нишастанд. Ҷои Қозизода дар паҳлуи Амир Атоуллоҳ афтада буд ва оҳиста гӯшаки карда ба вай гуфт:

– Ҷаро ҳазрати Махдумиро касе хабардор намекунад, ки азизон ба зиёраташон омадаанд ва мунтазири мулоқотанд?

– Махдумо, магар шумо аз ин шаҳр нестед? Ҳазрати Махдумӣ онанд, ки дар кафшгоҳ нишастаанд – гуфт Амир Атоуллоҳ³⁴⁰ дар ҷавоб.

Қозизода бо шунидани ин ҷавоб фавран аз ҷой ҷаста берун давид ва Ҷомӣ ба мулозимон фармуд, ки:

– Қозизодаро нагузored, ки фирор кунад ва ӯро пеши мо оред! Вақте ки ӯро меоварданд, ӯ «Алғарибу қалаъмоғариб мисли кӯр аст. Худоро, маъзурам дored ва аз гуноҳи банда даргузаред» – гӯён фарёд мекард.

Ҷомӣ ӯро таъзим ва ба ӯ меҳрубонии бисёре карда гуфт:

– Мо дар умри худ аз мулоқоти ҳеҷ кас ин қадар хурсанд нашуда будем, ки аз мулоқоти шумо шудем.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед.

2. Қозизода, ки пеш аз ин ба Ҳирот боре ҳам наёмада буд, Ҷомиро чӣ хел тасаввур мекард?

3. Воҳӯрии Қозизода бо Ҷомӣ чӣ тавр сурат гирифт?

4. Ба гуфтугузори Қозизодаву Ҷомӣ диққат диҳед. Қозизодаро чӣ гуна дарёфтед?

5. Боз кӣҳо ба зиёрати Ҷомӣ омаданд?

6. Эшон бо ҳазрати Ҷомӣ чӣ гуна мулоқот анҷом доданд?

7. Вақте ки Қозизода аз ҳақиқати ҳол воқиф гашт, чӣ кор кард?

³⁴⁰ Амир Атоуллоҳ – яке аз мударрисони мадрасаи Мир Алишер буд.

РАССОМ БЕҲЗОД ВА СУРАТИ НАВОЙ

Восифӣ дар ёддошти худ дар муқаддимаи тасвири Мир Алишер мегӯяд: «Подшоҳон ҳамеша чамъе аз мусаввирони (рассомони) сеҳрофарин ва наққошони бадоеоинро³⁴¹ дар дарбори худ нигоҳ дошта, назари илтифот ба ҳоли эшон гумоштанд³⁴², чунки ин тоифаи тарабангез³⁴³ ва ин фирқаи латофатомез сабаби хурсандии оммаи аҳли оламанд. Бино бар ин, подшоҳи мабрур³⁴⁴ (Хусайн Бойқаро) аз миёни ҳунармандони ин санъат устод Беҳзоди наққошро баргузида³⁴⁵, ўро «Монии сонӣ» лақаб дода буд.

Ҳар гоҳ он подшоҳро ғаме аз оламе мерасид, устоди моҳир сурате бар меомехт ва пайкаре меангехт (карикатурае мекашид), ки ба мучарради³⁴⁶ ба вай нигоҳ кардан оинаи хотираш аз занги кудурат³⁴⁷ пок мешуд.

Устод Беҳзод ҳамеша суратҳои гуногун ва нақшҳои нав ба нав бо худ дошт. Ў аксар сурати Бобо Маҳмудро, ки аз ҷумлаи умарои бузург буд, ба вазъиятҳои гуногун мекашид.

Бобо Маҳмуди мазкур сурати ачиба ва ҳайати ғариба дошт ва ин китъа гӯё дар шаъни ў воқеъ шуда буд:

*Ҳама шахмиву³⁴⁸ лаҳм³⁴⁹, эй мири аъзам,
Хуш он, к-ӯ чун ту миरे баргузинад.
Агар асти ту ҳаргиз каҳ наёбад,
Зи зафъи лозарӣ кай ранҷ бинад?
Ту ҳар гоҳе, ки бар вай барнишинӣ,
Дусад ман гӯшт бар вай барнишинад.*

³⁴¹ **Бадоеоин** – бемисл, беназир.

³⁴² **Гумошта** – таъиншуда ба амал ва вазифа, ин ҷо тавачҷух ба касе.

³⁴³ **Тарабангез** – хурсандкунанда, шодкунанда.

³⁴⁴ **«Мабрур** – он ки дар ҳақи вай неқӣ карда шудааст.

³⁴⁵ **Баргузид** – писандид, интиҳоб намуд.

³⁴⁶ **Мучаррад** – танҳо, ин ҷо яъне ҳамин ки назар бар ў афтод.

³⁴⁷ **Кудурат** – тавоноӣ, зӯр, нерӯ.

³⁴⁸ **Шаҳм** – чарбу, равған.

³⁴⁹ **Лаҳм** – гӯшт.

«...Машхур аст, ки устод Беҳзод саҳифаи мусавваре ба маҷлиси фирдавсоини³⁵⁰ сипехртаъзини³⁵¹ амири кабир-Мир Алишер овард. Дар он сурати ҳол чунон тасвир ёфта буд, ки боғчае ораста бо дарахтони гуногун ва бар шохсори он дарахтон мурғони хушилҳони буқаламун³⁵² ва дар ҳар тараф ҷўйборҳои ҷорӣ ва гулҳои шукуфта ва ним-шукуфтаи сурху зарду зарнигорӣ. Сурати Мир Алишер чунон кашида шуда буд, ки дар он боғ дар асои худ така зада истодааст ва табақҳои пурзару сим пеши худ ниҳода муҳайёи инъом ва эҳсон кардан аст.

Чун ҳазрати Мир он суратро мушоҳида ва мулоҳиза намуд, он саҳифаи латиф боғчаи ботинашро бо гулҳои беҳчат ва сурур ва атрофи ҳавзаи хотирашро бо дарахтони фарҳат ва ҳузур биёрост ва аз андалеби табъаш бар шохсори шавқ ва завқ навои «Алҳасан, алҳасан!» (хуб-хуб) бархост ва гуфт:

*Наққош аҷаб сафҳа мунаққош кардӣ!
Эй вақти ту хуш, ки вақти мо хуш кардӣ!*

ва баъд аз он рӯй ба аҳли маҷлис оварда пурсид:

– Азизонро дар таъриф ва тавсифи ин саҳифаи шарифа ба хотир ҷӣ мерасад?

Мавлоно Фасеҳуддин, ки устод ва муаллими Мир буда, аз ҷумлаи олимони машҳури Хуросон буд, фармуд:

– Маҳдумо! Ман чун ин гулҳои шукуфта ро дидам, хостам, ки даст дароз кунам ва гуле аз гулбун ҷудо карда ба дастори худ халонам.

Мавлоно Соҳиби Доро, ки надим ва мусоҳиби Мир буд, гуфт:

– Маро низ ҳамин хоҳиш буд, аммо андешидам, ки мабодо даст дароз кунам, ин мурғон рамида аз сари дарахтон парвоз намоянд.

³⁵⁰ **Фирдавсоин** – боғи олій, бихишт барин.

³⁵¹ **«Сипехртаъзин** – сипехр – фалак ва татъин – зинат, оро додашуда.

³⁵² **Буқаламун** – рангоранг.

Мавлоно Бурҳон, ки саромади зарифони Хуросон буд ва доимо бо Мир зарофат ва шӯҳиҳо менамуд, гуфт:

– Ман мулоҳиза карда даст ва забон нигоҳ медорам ва дам задан намеҳоҳам, ки мабодо Мир ранҷида рӯй турш намуда, абрӯи ризоро дарҳам кашанд ва ин шукуфтарӯй, ки дар расм доранд, якбора барҳам хӯрад.

Мавлоно Маҳаммади Бадахшӣ, ки ӯ ҳам аз зарифони Хуросон буд ва Мир Алишер ба вай «латифатарош» лақаб дода буд, гуфт:

– Эй Мавлоно Бурҳон, агар беодобӣ ва густоҳӣ наместуд, ман ин асоро, ки дар расм дар дасти Мир аст, гирифта бар сари ту мезадам. Мир Алишер гуфт:

– Азизон суханони хуб гуфтанд. Агар Мавлоно Бурҳон он дуруштиро намекарданд, ба хотир расида буд, ки ин табақҳои пурзарро, ки дар саҳифа нақш ёфтаанд, бар сари ёрон нисор намоям.

Баъд аз он устод Беҳзодро асп ба зину лачом ва чомаи муносиб бахшида, ба ҳар кадом аҳли сӯҳбат низ либосҳои фохир³⁵³ инъом кард. »

Восифӣ дар охири ин ёддошти худ ин байтро қайд кардааст:

*Дарегу дард аз ин мардумон, ки хок шуданд,
Ба теги марг чигаррешу синачок шуданд.*

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Беҳзод чӣ гуна рассом буд ва сурати Бобо Махмудро чӣ хел тасвир кардааст? Муфассалан нақл кунед.

2. Беҳзод Мир Алишерро дар чӣ манзара кашида буд?

3. Аз рӯи матни ҳикоят дар бораи сурати манзаравии Беҳзод нақл кунед.

4. Аз рӯи гуфтаҳои аҳли маҷлис ба ҳунари расмкашии Беҳзод баҳо диҳед.

5. Байтеро, ки дар охири ин ҳикоят оварда шудааст, шарҳ диҳед ва аз ёд кунед.

6. Аз рӯи ягон мусаввараи манзаравӣ мувоҳиша ташкил намоед ва тасвири онро ба тариқи ҳикоя нависед.

³⁵³ **Фохир** – бошукӯҳ, пуркимат.

ПАҲЛАВОН АБУСАИД ВА ГУШТИНИ Ў БО ПАҲЛАВОН ДАРВЕШМУҲАММАД

Восифӣ дар бораи паҳлавон Муҳаммад Абусаид мегӯяд: «Бо вучуди ин ки дар гӯштингирӣ касе аз паҳлавонони он замон зонуи ўро ҳам карда наметавонист, дар ҷамеи илмҳо ва камолот, ки дар он замон ҷорӣ буд, таҳассуси тамои дошт».

Мир Алишер дар маҷлиси ҷоруми «Маҷолис-ун-нафоис» ном тазкираи худ паҳлавонро ба-д-ин тариқа тавсиф намулдааст:

«Паҳлавон Муҳаммад Абусаид ба бисёр фазилатҳо ораста аст. Бо вучуди ин ки гӯштингирӣ ҳақ ва милки хоси ўст ва дар ин пеша касе то ҳол монанди ў пайдо нашудааст, нисбат ба дигар камолоти ў ба пасттарин дараҷа меистад.

Ў дар мусиқӣ ва илми адвор (нотаи он замон) беназирӣ даврон аст ва дигар камолоти ў ҳам аз офтоб равшантар аст, ки ҳочат ба баён нест...».

Восифӣ аз Ҳоча Маҳмуди Тойбодӣ нақл карда мегӯяд: «Паҳлавон Муҳаммад Абусаидро хоҳарзодае буд, ки Дарвешмуҳаммад ном дошт. Ў дар ҳафтсолагӣ толибилми хуб шуда буд. Устои ў Шайх Ҳусайн мегуфт, ки: «Дарвешмуҳаммад бо ҳар касе, ки ба мунозира³⁵⁴ дарояд, моро ба роҳи он кас раҳм меояд. Зеро ки Дарвешмуҳаммад то он касро ба замин нашинонад ва мулзам³⁵⁵ накунад, даст аз вай боз надорад».

Аммо ҷунонки мегӯянд «дар ҳар чиз як офат бошад, дар илм офатҳост.» Дарвешмуҳаммадро офат расид: дар Ҳирот овозае пайдо шуд, ки Паҳлавони Рустой ном паҳлавонест, ки аз подшоҳон маншури³⁵⁶ зақӣ гирифта даъво карда, ки «ба Хуросон меравам, паҳлавон мири тақянишин³⁵⁷ (Муҳаммад Абусаид)-ро ҳалқа ба гӯш мекунам».

³⁵⁴ **Мунозира** – баҳс ва гуфтугӯ доир ба кашфи ҳақиқати ягон масъала.

³⁵⁵ **Мулзам** – мағлубшуда дар мубоҳиса.

³⁵⁶ **Маншур** – ярлик, роҳхат, фармон.

³⁵⁷ **Тақянишин** – чизе, ки бар он пушт мегузоранд.

Ба шунидани ин хабар паҳлавон Муҳаммад Абусаид хоҳарзодаи худ Дарвешмуҳаммадро аз таҳсили илм боз дошта ба варзиши гӯштингири даровард.

Ӯ даҳ нафар ҷавонони навхезро фармуд, ки ҳар рӯз бо Дарвешмуҳаммад ягон-ягон талош мекарданд. Ва ӯ ҳар кадоми онҳоро дар гӯштин меғалтонд.

Паҳлавон Абусаид баъд аз он ҳар бор ду касро ба муқобили Дарвешмуҳаммад монд, вақте ки ӯ иқтидори ба ду кас ғалаба карданро пайдо кард, се касро ва баъд аз он чор касро фармуд, ки ба Дарвешмуҳаммад гӯштин мегирифтанд ва ӯ ҳар чаҳори онҳоро ҳам болои ҳам ба хок меҳобонид ва забун³⁵⁸ мекард.

Баъд аз он паҳлавон фармуд, ки қанореро³⁵⁹ пур аз реги намнок карданд, ки ба санги Хуросон сад ман (таҳминан 12 пуд) меомад. Дарвеш якто дасти худро дар зери қанор мебаровард ва бо дасти дигараш аз гулӯгоҳ гирифта аз замин бардошта аз болои сари худ гузаронида ба қафо мепартофт. Кам-кам вазни реги ин қанорро ба дусад ман (24 пуд) бароварданд. Баъд аз он паҳлавон фармуд, ки ҷуволеро пур аз рег карда ба равзанаи³⁶⁰ хона овехта, ҷавонон банди вайро нигоҳ дошта меистоданд. Вақте ки Дарвешмуҳаммад дар зери ҷувол дар баробари равзана омада меистод, ҷавонон аз нигоҳдории он ҷувол даст боз медоштанд.

Ҷувол бо зарбаи пуршиддат ба китфи ӯ меомад ва ӯ ҷуволро бо дасти худ гирифта ба дур ҳаво меод.

Чун варзиши Дарвешмуҳаммад ба ин дараҷа расид, паҳлавон Абусаид ба ӯ гуфт:

Акнун дили мо як қадар чамъ шуд. Аммо ба ҳамин гуна варзишҳоро давом кардан лозим.

Баъд аз се сол, ки Дарвешмуҳаммад дар сар то сари ин муддат варзиш мекард, Паҳлавони Рустой ба Хуросон

³⁵⁸ **Забун** – нотавон, заиф, суст.

³⁵⁹ **Қанор** – ҷуволи қалон.

³⁶⁰ **Равзана** – сӯроҳест дар девор ё шифти хона барои баромадани дуди оташдон ва даромадани рӯшноӣ.

омад. Вақте ки паҳлавони мазкур ба деҳаи Хусӯ расид, паҳлавон Абусаид фармуд, ки гӯштингирони мӯътабари Ҳирот бо тӯҳфа ва ҳадяҳо ба пешвози ӯ баромада вайро бо иззату эҳтироми тамом ба Ҳирот дароварданд.

Паҳлавон Абусаид фармуд, ки гӯштингирони Ҳирот паҳлавони меҳмонро даҳ рӯз меҳмондорӣ кунанд ва дар ин муддат Дарвешмуҳаммад боз варзишҳои дурусттар намояд.

Султон Хусайнмирзо аз Паҳлавони олам, яъне Абусаид пурсид, дар бораи ин паҳлавон чӣ фикр дорад ва кадом паҳлавонро бо вай гӯштин мегиронад?

Паҳлавон гуфт: Ятимаке ҳаст, ки тақяро рӯфтуруб мекунад, ин корро ба вай ҳавола мекунам.

– Он ятимак кист? гуфта пурсид Султон.

– Дарвешмуҳаммад! гуфта ҷавоб дод Паҳлавони олам.

Султон дар ҳайрат ва таҳлукаву таачҷуб афтада гуфт:

– Вай хурдсол аст. Баногоҳ беномусие рӯй надихад?

Паҳлавон гуфт: – Умед аст, ки сабаби обрӯ ва номус гардад.

Султон фармуд ҳавзи Боғи Зоғоро хушконанд, даруни ҳавз майдони гӯштӣ муқаррар шуд, тамошобинон ба гирдогирди ҳавз ғун шуданд, шоҳзодагон, амалдорони бузург ба чортоқҳо³⁶¹ нишастанд.

Паҳлавонон бараҳна шуда, танҳо дар зери тунбони³⁶² гӯштингирӣ ба майдон даромада, бо ҳам рӯ ба рӯ шуда ба якдигар овехтанд.

Дарвешмуҳаммад Паҳлавони Рустоиро монанди тифле аз замин боло бардошта ва бар сари даст гирифта чархе зада бар замин зад, ки замини майдон ба ларза даромад ва аз сар то пошнои пой ӯ бар замин нақш бааст. Ғиревӣ³⁶³ таҳсин ва офарин аз халоиқ баромада ба фалак печид.

Паҳлавони Рустой аз ҷой бархоста дар гирия шуда ба подшоҳ гуфт:

³⁶¹ **Чортоқ** – айвон.

³⁶² **Тунбон** – шалвор.

³⁶³ **Тирев** – ғулғула, шӯру ғавғо.

- Шоҳо, ин ҷамоат сеҳр карданд ва маро бастанд, ки ёрои ҳеч ҳаракат намонд.

Султон гуфт: Ин гуна суханҳо бемаънӣ аст. Агар боз гӯшти гирифтаганд хоҳӣ, то се навбат ба ду дастур ва ихтиёр дода мешавад.

Паҳлавон гуфт: Агар ман одамӣ бошам, ҳамин як бор бас аст.

Султон бар аҳли дарбори худ гуфт: Ҳар кӣ сари маро дӯст дорад, ба Дарвешмуҳаммад инъом диҳад.

Чунин гӯянд, ки дар он маъракаи сад ҳазор танга ба Дарвешмуҳаммад инъом³⁶⁴ дод. Ӯ ҳамаи ин маблағхоро ба Паҳлавони Рустой дода гуфт:

Маро ҳамин обрӯ ва эътиборе, ки дар ин гӯшти ҳосил шуд, бас аст, шумо аз мамлақати худ умедвор ба ин диёр омадед, дасти тихӣ³⁶⁵ наравед».

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи машқи бадан кардани Дарвешмуҳаммад нақл кунед.
2. Майдондорию ду паҳлавонро қисса кунед.
3. Паҳлавони Рустой баъди мағлубият чӣ кард?
4. Дарвешмуҳаммад чӣ ҷавонмардӣ намуд?
5. Оё дар бораи чунин паҳлавонон чизе шунидаед ё хондаед?

³⁶⁴ **Инъом** – ҳадя, мукофот.

³⁶⁵ **Тихӣ** – холи.

ШАВКАТИ БУХОРОЙ

Муҳаммад Исҳоқ аз шоирони маъруфи тоҷик буда, дар Бухоро дар асри XVII ба дунё омадааст. Соли таваллу-даш маълум нест. Байни солҳои 1695-1699 дар Исфажон вафот кардааст. Шавкат баъди таҳсили илм дар Бухоро касби падараш – саррофиро давом дода ҳамчун шоир низ дар андак муддат шӯҳрат пайдо кардааст. Баъдтар тарки ватан карда ба Эрон Ҷиндустон ҳичрат намудааст.

Шавкати Бухороӣ соҳибдевор буда, дар сабки ҳиндӣ шеър мегуфт. Аз ӯ ба мо девони ашъоре ба мерос мон-да, ки қасида, ғазал, қитъа ва рубоӣҳои фаровоне дорад. Ашъори ӯ бештар дар мавзӯи носозиҳову беадолатиҳои замон, бефаҳмию ҷоҳилӣ, нотавонбиниву ҳасудӣ, мак-ру тазвири баъзе риёкорони дин, сабру қаноат, саховат, ахлоқи ҳамида, дӯстиву рафоқат, беозорӣ, ишқу ошиқӣ ва хушиҳои зиндагӣ суруда шудаанд. Ӯ ҳамчунин бо та-халлуси Нозук низ шеър эҷод кардааст.

ДИЛ ЗАБОНИ ШИКВА ПЕШИ МАН ЗИ САХТӢ БОЗ КАРД

Дил забони шиква пеши ман зи сахтӣ боз кард,
Шиша чун вақти шикастан шуд, маро овоз кард.
Аз фиғон гардид афзун тирабахтиҳои ман,
Кулбаамро тира дуди шӯълаи овоз кард.
Бе ту дурди май ба хотир шуд маро гарди малол,
Софи ӯ гардид ранг аз чехрааш парвоз кард.
Нағмаҳои он санам то субҳ меояд ба гӯш,
Гӯй имшаб мутриб аз зуннор тори соз кард.
Чун нигоҳе, к-ӯ зи чашми сурмадор ояд бурун,
Шавкат аз хоки Сифоҳон рӯ сӯи Шероз кард!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи ҳоли Шавкати Бухороиро нақл кунед.
2. Шоир бештар дар кадом мавзӯҳо шеър офарида-аст?
3. Ғазали «Дил забони шиква пеши ман зи сахтӣ боз кард»-ро бурро ва ифоданок хонед.
4. Ғазал ба кадом мавзӯ бахшида шудааст? Бо байтҳои алоҳида шарҳ диҳед.

КАВСАР ҲАРИФИ ЧАШМИ ТАРИ МАН НАМЕШАВАД

Кавсар ҳарифи чашми тари ман намешавад,
Дӯзах ғубори раҳгузари ман намешавад.
Инъоми халқ чист, ки асбоби коинот,
Сандал баҳои дарди сари ман намешавад.
Гирам, ки осмону замин офтоб шуд,
Оинахонаи назари ман намешавад.
Миннат зи офтоби қиёмат чаро кашам?!
Ин курс тӯшаи сафари ман намешавад!
Шавкат дилам зи шӯълаи идрок равшан аст,
Оташ муқобили шарари ман намешавад!

КАЙ ТАВОН АЗ ҲАРФИ САРДИ ДУШМАНОН ОСУДА ШУД

Кай тавон аз ҳарфи сарди душманон осуда шуд,
Барги гул натвонад аз боди хазон осуда шуд.
Баски имшаб дид гесӯи сиёҳи худ ба хоб,
Чашми масти ӯ зи нози сурмадон осуда шуд.
То ба шӯхе додаам дил, аз ғами дил фориғам,
Рафт чун гул аз гулистон, боғбон осуда шуд.
Роҳ оташхезу бори корвони мо сипанд,
Чун тавонад дил зи савдои ҷаҳон осуда шуд?!
Захмро аз марҳами кофур ояд лаб ба ҳам,
То ниҳодам мӯҳри хомӯшӣ, даҳон осуда шуд.
Шӯълаи овози моро барги гул доманзан аст,
Чун тавонад булбули мо аз фиғон осуда шуд?!
Ғунҷаи минқори мо то гашт ранги нағмарез,
Гӯши гулҳо аз фиғони булбулон осуда шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазали «Кавсар ҳарифи чашми тари ман намешавад» – ро бурро ва ифоданок хонед.
2. Байти аввали ғазалро бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
3. Ғазали «Кай тавон аз ҳарфи сарди душманон осуда шуд» – ро шево ва хушоҳанг хонед.
4. Шоир осудагиро дар кадом омилҳо мебинад?
5. Мазмуни ҳар байтро дар алоҳидагӣ бо ёрии муаллим маънидод намоед.

*Нозими машириқзаминам, нест гар бовар туро,
Мешавад маълум аз назми ҷаҳонорои ман.
Шарбати абрешими маънӣ мураккаб кардааст,
Баҳри дилҳои заифон килки анбарсои ман.*

Нозим

НОЗИМИ ҲИРОТӢ

Нозим Алӣ ибни Шохризо шоири машҳури тоҷик байни солҳои 1601–1605 дар Ҳирот дар оилаи хунарманди оҳангар таваллуд шуда, соли 1671 дар ҳамон ҷо вафот ёфтааст. Мувофиқи маълумоти маъхазҳо Нозим илмҳои замонашро хеле хуб омӯхта дар андак муддат дар байни мардум шӯҳрат пайдо кардааст. Дар баробари касби оҳангарӣ Нозим тор ва рубоб барин созиҳои мусиқиро низ ба дараҷаи ниҳоят аъло менавохтааст ва чун «Мутриби мизробдаст» маъруф будааст:

*Даро ба маҷлиси мову шукуфта шав, Нозим,
Гаҳе ба шеъри хуше, гаҳ ба наъмаи созе.*

Фаъолияти адабии Нозим дар Ҳирот сурат гирифтааст, вале ӯ чанд муддат дар мамолики Араб низ зиндагӣ кардааст. Аз Нозими Ҳиротӣ куллиёте боқӣ мондааст, ки 22 қасида, 935 ғазал, 4 китъа, 5 таркиббанду тарҷеъбанд, 128 рубой ва маснавии «Юсуф ва Зулайхо»-ро дар бар мегирад. Вале дар эҷодиёти Нозим ғазал мавқеи намоён дорад. Ғазалҳояш дар пайравии Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ офарида шудаанд. Дар ашъораш Нозим аз замон, аҳли ҷоҳ ва аҳволи бади худ шикваҳо карда ишқ, табиат ва ахлоқи инсонӣ некро ситоиш кардааст. Чунончи дар даврони пешин маъмулан аксари шахсони белаёқат ва ҷоҳпараст бо роҳи ришваю фасод ба мансабҳои давлатӣ соҳиб мешуданд. Нозим ин ҳолатро дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо» эҳтиёткорона чунин овардааст:

Сафехе³⁶⁶ қарз карду дод ришват,
Ки гирад аз шаҳаншоҳӣ вазорат.

³⁶⁶ Сафех – нодон, нолоик, камақл.

Басе шуд ҳалкаи дарҳои баста,
Басе истода пеши ҳар нишаста.
Чу додандаш, гирифт ойини дигар,
Ба давраш саф раият зад чу лашкар.
Ду рӯзе ҳукми чоҳаш буд маъмул,
Ба рӯзи сеюмаш карданд маъзул³⁶⁷.
Дарид айём маншури саботаш,
Қалам ангушту бинӣ шуд давоташ.
Намондаш бар дар аз хизматпаноҳон,
Касе чуз номулоим қарзхоҳон...

ҒАЗАЛҲО БОДЕМУ НАГИРЕМ ЗИ ХИРМАН ПАРИ КОҲЕ

Бодему нагирем зи хирман пари коҳе,
Барқему намоем қаноат ба гиёҳе.
Иззат натавон ёфт ба тақлиди азизон,
Юсуф нашавад ҳар кӣ дарафтод ба чоҳе,
Азбаски дилафсурдаам аз сафҳатирозӣ,
Дастам ба раҳе мераваду хома ба роҳе.
Чун мурғ, ки аз шох ба шохе кунад оҳанг,
Ҳар лаҳза шавам мунтақил³⁶⁸ аз оҳ ба оҳе.
Хоранд зи бас ҳалқи чаҳон дар назари ҳам
Аз ҳам биситонанд сареро ба кулоҳе.
Аз саъйи ту, Нозим, чӣ барояд ки дар ин дашт,
Дар сояи ҳар хорбун афтода сипоҳе.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи ҳоли Нозими Ҳиротиро хонда нақл кунед.
2. Дар бораи мероси адабии Нозим чиҳо медонед?
3. Қитъаи аз маснавии «Юсуф ва Зулайхо» овардашударо хонда мазмунашро гӯед.
4. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед ва мазмунашро бо ёрии муаллим нақл кунед.

³⁶⁷ Маъзул – сабуқдӯш шудан аз вазифа.

³⁶⁸ Мунтақил – интиқол додан аз ҷое ба ҷое.

САҲАРГОҲОН, КИ ОҲАМ ШҮЪЛА БАР АФЛОК МЕРЕЗАД

Саҳаргоҳон, ки оҳам шӯъла бар афлок мерезад,
Кавокибро чу авроқи хазон бар хок мерезад.
Дар он гулшан, ки ҳар хасро гулистонест дар доман,
Маро гулчини қисмат дар гиребон чок мерезад.
Зи махмурӣ гарам дар печутобу соқии маҷлис
Шароби тарбият дар соғари имсоқ мерезад.
Фалак ҳаққи касе бар зимаи худ кай ниғаҳ дорад,
Гар аз ман гул ситонад, бар сарам хошок мерезад.
Миёни оташу гӯгирд сӯхбат дарнамегирад,
Зибас дар синаҳо афсурдагӣ афлок мерезад.
Аз он дарёзамирон чун садаф пайваста хомӯшанд,
Ки бикшоянд агар лаб, гавҳари идрок мерезад.
Магар аз ғорати гулзор меояд, ки гулгунат
Баҳор аз чилва мепошад, гул аз фитрок мерезад.
Фасоди фитнаангезон бар ишон мешавад роҷеъ,
Кунад гар бод гарде бар сари худ, хок мерезад.
Ҳасад чун муми оташдида бигдозад ҳарифонро,
Ба ҳар ҷо шамъи назме Нозими ғамнок мерезад.

МАҶЛИС ОРОСТА ЧУН БАЗМИ БАҲОР АСТ ИМШАБ

Маҷлис ораста чун базми баҳор аст имшаб,
Ҳамчу соғар гули айшам ба канор аст имшаб.
Мечакад шабнами рангини нишот аз гули шамъ,
Боли парвона кафи дасти нигор аст имшаб.
Баски олам шуда рангин зи фурӯғи майи ноб,
Гули маҳтоб ба ранги гули нор аст имшаб.
Фитна дар синаи ғам чун накунад бар сар хок?
Айшро ҳалқаи ин базм ҳисор аст имшаб.
Дару девор ба ҳусни тараб орастаанд,
Чашм бар ҳар чӣ кушой, руҳи ёр аст имшаб.
Лашкари нашъа чу мавҷ аз пайи ҳам меоянд,
Бода сармасти шабехуни хумор аст имшаб.
Шамъи маҷлис шуда хуршеди саодат, Нозим,
Ку хумое, ки на парвонашиор аст имшаб.

БОЗ ИД ОМАД, КИ ОЛАМРО ПАРИПАЙКАР КУНАД

Боз ид омад, ки оламро парипайкар кунад,
Доғи дил чун чашми нозолуд шӯхӣ сар кунад.
Ҳар дахонеро чу гул гар сад забон бошад кам аст,
То муборакбоди ин моҳи баландахтар кунад.
Ишқ мебозад ба рӯи боданӯшон андалеб,
Шоҳиди гул беҳ, ки фикри ошиқи дигар кунад.
Ҷавҳарат дар ошиқӣ рӯзе шавад зоҳир, ки дӯст
Устухони синаатро дастаи ханҷар кунад.
Аз сафои вақт гӯй ғута дар гавҳар зада,
Гар кафи хоки мусибатдидае бар сар кунад.
Аз насими бод рӯҳи зиндагонӣ тоза шуд,
Хизр меояд, ки тавфи чашмаи соғар кунад.
Нест Нозимро назар бар соғари эҳсонӣ кас,
Ин қадар тавфиқ меҳоҳад, ки чашме тар кунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Ғазалҳоро ифоданок ва бурро хонед.**
- 2. Ба кадом мавзӯ бахшида шудани ғазалҳоро муайян кунед.**
- 3. Байтҳои алоҳидаи ҳасбиҳолиро аз ғазалҳо пайдо карда бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.**
- 4. Ғазали «Боз ид омад, ки оламро парипайкар кунад»-ро аз ёд кунед.**

АҲМАДИ ДОНИШ

Аҳмад Махдуми Дониш соли 1827 дар Бухоро дар оилаи Мулло Мир Носир таваллуд шудааст.

Аҳмади Дониш таҳсили ибтидоиро дар мактаби хусусии модараш мегирад ва пас аз он дар мадраса меҳонад.

Аҳмади Дониш тақрибан соли 1855 ҳамчун муҳандису меъмор дар дарбори Амир Насрулло ба кор оғоз мекунад. Ду бор ба Россия сафар кардааст. Баъдтар аз дарбор дур шуда байни солҳои 1875-1882 «Наводир-улвақоъ»-ро менависад.

Дар охири соли 1873 Амир Музаффар ба Петербург боз ҳайати нави сафорати худро мефиристад. Аҳмади Дониш ба сифати сармуншии сафорат ва машваратчиӣ элчӣ таъйин мегардад. Баъди бозгашт аз Россия Аҳмади Дониш дар бораи давлатдорӣ, ислоҳоти тағйироти тарзи ҳукуматдории аморат рисолае менависад ва онро ба амир пешниҳод мекунад, вале амир онро рад менамояд.

Дониш соли 1889 аз мадрасаи Мири Араб бо қарз як ҳучрае меҳарад, то дар танҳои қорҳои адабиву илмиашро сомон диҳад.

Ӯ соли 1897 дар Бухоро аз олам ҷашм мепӯшад.

Аҳмади Дониш аз худ мероси бой ва гаронмоия илмиву адабие боқӣ гузоштааст, чун «Манозир-ул-кавокиб»³⁶⁹, «Рисола фӣ аъмол-ил-кура»³⁷⁰ «Табудули хамсаи мутаҳаййира», «Меъёр-ут-тадайюн», «Наводир-ул-вақоъ»³⁷¹ «Рисолаи таърихӣ», ашъори пароканда дар баёзҳо, дафтарҳои мусаввада.

Пайдо шудану рушд қардани ҳаракати маорифпарварӣ дар охири асри XIX дар Бухоро ба номи Аҳмади Дониш мансуб аст.

³⁶⁹ «Манозир-ул-кавокиб» – манзараҳои ситораҳо.

³⁷⁰ «Рисола фӣ аъмол-ил-кура» – рисола дар бораи амалиёт бо кура.

³⁷¹ «Наводир-ул-вақоъ» – воқеаҳои нодир.

ПОРАҲО АЗ «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»
ҶАНГИ ТАНБАТАН
(ба таври мухтасар)

Мулло Холмуҳаммад ҳикоят кард, ки: «Дар айёми зимистон ва сардии ҳаво, ки кӯҳу дашт пур аз барф буд ва аз ғалабаи хунукии берун ва гармии дарун чехраи нури офтоб дар вақти субҳ равшанӣ меод, туфанг гирифта азми шикор намудам. Дар пой наълайни чӯбин³⁷² кардам, то ки ба барф фуру наравад. Дар нишебии кӯҳ, ки барф камтар буд, дар пушти санге се хирси азимчусса дидам, ки бо ҳайбати аҷибе рақс мекарданд ва гӯё айшу суруре доштанд. Яке чӯбдасте дар даст рост истода буд ба монанди ясавул³⁷³, дигаре аз нард ва шуаби³⁷⁴ ревоҷ³⁷⁵ дасторе ба сар тартиб дода ҳамчу хатибе³⁷⁶, дигаре аз барги ревоҷ даф ба даст гирифта нақрот мезад монанди шӯъбадабозе³⁷⁷.

Хирси чӯбакзан он ду хирси дигарро аз худ дур мекард, гӯё дар байн рақс мекард. Хирси дасторӣ³⁷⁸ бошад, монанди ҳар ҳангос мезад ва гӯё суруде мегуфт. Хирси дойразан бошад, рақс мекарду дойра мезад.

Ман ин хел маҷлиси аҷоиб ва сурудро на дида будаму на аз касе шунида. Аз ҳоли онҳо саҳт дар ҳайрат афтада будам ва соате ба гирудори онҳо нигоҳ кардам, онҳо аз ман ғофил буданд. Чун пустини хирси раққос тозатар дидам, туфанг бардошта ўро ба нишон гирифтам, дафу дойраи ўро бар занахаш³⁷⁹ бастам. Хирси дасторӣ дасторро аз сар бияндохт ва рӯй ба гурез ниҳод. Хирси ясавул бошад,

³⁷² **Наълайни чӯбин** – он чӣ мисли кафш аз чӯб сохта дар по кунанд.

³⁷³ **Ясавул** – хидматгори дарбор.

³⁷⁴ **Шуаб** – шӯъбаҳо, ин ҷо ба маънои шоҳаҳо.

³⁷⁵ **Ревоч** – номи гиёҳест бағоят нозук ва худрӯй, ки мардум онро мехӯранд.

³⁷⁶ **Хатиб** – касе, ки хутба мехонад.

³⁷⁷ **Шӯъбадабоз** – масҳарабоз.

³⁷⁸ **Хирси дасторӣ** – хирсе, ки дар сар дастор дошт.

³⁷⁹ **Занах** – манах.

ба ҳамон чӯбдаст ба тарафи ман давид. Фурсат надод, ки оташ аз туфанг сар бидиҳам. Ба ман расида сари туфангро маҳкам биғирифт ва ба ҷониби худ мекашид ва ман ба тарафи худ мекашидам. Дар охир ба зӯрӣ туфангро аз дастам гирифт ва бар кӯҳ чунон зад, ки туфанг реза-реза шуд. Пас ба ман чӯбдаст андохт, ман ҳам чӯбдаст ба осонӣ аз дасташ рабудам, чунки хирс ғафс ва танбал буд. Он гоҳ рост омада ба ман часпид.

Фавран аз ҳанҷарааш³⁸⁰ сахт гирифтам ва сарашро аз хамидан манъ намудам. Чунки дониستم, ки агар сараш ҳам нашавад, он қадар ман зарар намебинам. Ва мо ҳар ду мисли ду паҳлавони зӯровар бисе талош кардем ва роҳи зафар ба ҳар дуи мо мушкил буд, чунки бо ман асбоби чарроҳӣ³⁸¹ набуд, то занахдонашро бишкофам ва ӯ низ ҳарчанд зӯроварӣ кард, лекин даҳон ва дандонаш дар ҳаво гӯё бод мекашид. Оҳиста-оҳиста ман ӯро ба таҳти кӯҳ мекашидам, то ба кӯҳ наздик шудам.

Он гоҳ як даст ҳамчунин дар ҳанҷарааш ва бо дасти дигар аз соқаш маҳкам гирифта ба теғайи кӯҳ задам, ки миёнаш бишкаст. Садои устухонҳояш, ки қарс-қарс мекард, шунида шуд. Бе он ки нафас рост кунад, видои қолиб кард³⁸². Сараш бурида, пӯсташ баркандам, ба шаҳр оварда маблағи шаст танга фоида кардам...».

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Манзараи кӯҳ ва ҳолати хирсонро батафсил бо гуфтори худ қисса намоед.
3. Тафсилоти ҷанги танбатан бо хирсро нақл кунед.
4. Оё шумо ҳам дар бораи хирс қиссае шунидаед?

³⁸⁰ Ҳанҷара – ҳалк, гулӯ.

³⁸¹ Асбоби чарроҳӣ – корд.

³⁸² Видои қолиб кард – яъне мурд.

ШУКУРБЕК

Мулло Холмухаммад ҳикоят кард, ки: «Дар ҷавонӣ ман барои таҳсили илм ба Бухоро рафта дар мадрасае даромадам ва бисе қашшоқ ва бе чизу чораи маҳз будам, ки рӯзҳо ва шабҳо гурусна мегаштам. Паҳлу бар бӯрӣ ва сар бар санг ниҳода дарс мехондам. Соли умрам ба бисту се расида буд.

Дар он овон Шукурбек ном дузди шабрав дар Бухоро зиндагӣ мекард, ки мардум аз дасти ӯ ба фиғон омада буданд.

Бисе паҳлавон ва калончусса ва айёрпеша³⁸³, ки дар шаб бо сад нафар муқобилат мекард ва ба зарбати санги даст дарахтҳои азимро аз камар мешикаст.

Агар гулӯлаи³⁸⁴ дасташ ба шахсе расад, ҳамчун гунчишки туфангхӯрда хурд ва реза мешуд. Аз захми санги ӯ доим синаи онҳое, ки дар шаб мегаштанд, дарида буд. Рӯзона ӯро касе намедид, лекин шабона ҳамчун кӯршабпарак пайдо мегашт. Чандин баҳодурон садди роҳаш мегаштанд, аммо зӯрозмоӣ карда наметавонистанд.

Бо ин ҳама тавоноӣ ва мардумозорӣ карампеша, олиҳиммат буд, ки мол аз тавонгарони бахил ситонда ба одамони бечора медоду ба аҳли илм ва талабаҳои мадраса ёрӣ мерасонид».

Рӯзе яке аз намояндагони дарбор бо ҳукми султон нидо кард, ки касе Шукурбекро ба даст оварад, сад динор зари сурх медиҳад.

Мулло Хол мегӯяд: «Ман чун ин нидо шунидам, қувваи тамаъкориам ба ҳаракат омада ғалабаи камбағаливу нодорӣ маро ба-д-он дошт, ки худро ба мири асас³⁸⁵ нишон диҳам ва матлаби ӯро ба ҷо оварда, Шукурбекро гӯсфандвор баста ба дасташ супорам ва бой гардам.» Аввал ба назди мударрис даромада гуфтам:

Ман аз қашшоқӣ ва гуруснагӣ ба ҷон омадаам ва ин зиндагӣ, ки марост, ҳазор бор аз марг бадтар аст. Агар

³⁸³ **Айёрпеша** – ҷусту чолок. Маккор, шабрав.

³⁸⁴ **Гулӯла** – санги кулӯлае, ки гирифта мегашт.

³⁸⁵ **Асас** – мири шаб, миршаб.

ичозати шумо шавад, биравам ва ба асас маълум кунам, ки хасми ўро ба ў бирасонам ва аз ин бечорагӣ раҳой ёбам. Ва агар кушта шавам, ба он дунё равам, яъне мурда аз ин дунё халос хўрам.

Мударрис гуфт:

– Зинҳор, ин чуръат накунӣ, ки пои душманро нодида сар ба бод диҳӣ. Магар нашунидаӣ, ки «фил шикори гавазн нашавад ва шер аз рӯбоҳ мағлуб нагардад.» Пеш аз ту базе диловароне зўрманд дар ин роҳ сафари охират карданд.

Байт:

*Ҳар кӣ бо фӯлодбозу панҷа кард,
Соиди симини худро ранҷа кард.*

Гуфтам:

– Рустам бо ҳама зўрӣ ва қуввати зиёди худ дар чоҳи Шағод афтод ва Исфандиёр бо ҳама сахтгирӣ ва шавкаташ³⁸⁶ду дида бар хоки мазаллат³⁸⁷ ниҳод.

Байт:

*Сайёд на ҳар боре шикоре орад,
Бошад, ки яке рӯз палангаиш бидарад.*

...Шояд ки рӯзе фалак бар мурод ва мароми ман равад ва ба-д-ин баҳона мояи таҳсил³⁸⁸ ва вачҳи маоши ман шавад... Агар дар миёни ин чаҳор хишти ҳучра солҳо бинишинам, ҳеч вақте аз сақфи он нон ва гандум наборад...

Мударрис гуфт:

- Он чӣ ту гуфтӣ, рост аст, лекин:

*Гарчи кас бе аҷал нахоҳад мурд,
Ту марав дар даҳони аждарҳо.*

Аз он чо, ки азми дуруст овардаӣ ва чазми маҳкам кардаӣ, ба ту монез шудан мумкин нест. Бирав, ки Худо ёри ту бод, чунки ба матлабҳои ин дунё ва охират расидан ба азимат³⁸⁹ вобаста аст.

³⁸⁶ **Шавкат** – ҳашамат, эътибор.

³⁸⁷ **Мазаллат** – хорӣ.

³⁸⁸ **Мояи таҳсил** – харчи таҳсил, таҳсилпулӣ.

³⁸⁹ **«Азимат** – дилниҳодагӣ ва қасду оҳанг.

Он гоҳ фотиҳаи мударрисро гирифта ба хонаи шаҳна³⁹⁰ даромадам. Мири шахр (асас) маро яке аз аҳли дарбор гумон карда, суол кард:

– Ба чӣ кори муҳим омадаӣ?

Гуфтам:

– Шунидам, ки ту барои гирифтани ва бастании Шуқурбек мукофот гуфтай. Омадаам, ки он мукофот ё пулро аз ту биситонам ва матлаби туро ба дасти ту супорам.

Мири шаб аз вазъи ман бихандид, чунки ранги коҳида ва хунпарида доштам. Ва он даъвои маро шӯҳӣ пиндошта, назди ман обу нон фармуд. Ман гуфтам:

– Шуморо ба ҳайати³⁹¹ ман кор набошад ва ман чандинрӯза гуруснаам. Маро аз таом хуб сер кунед, он гоҳ хидмат фармоед...

Пас аз хӯрда шудан, асас ба ман панҷсад дирам дод ва гуфт:

– Агар Шуқурбек ба даст ораӣ, сад динори нақд бошад ва ин музди қадами ту бувад.

Ман ҳамроҳи ду-се нафар шабрав баромадам ва аз онҳо нишони душман талабидам. Гуфтанд:

– Ҳеч кас сурати Шуқурбекро надидааст, магар аз дур ғурриши санги ўро шунидаст. Ана, шахсе сафедчома меояд, ки чўбдаст дорад, дар камарбандаш корд овезон, санги гулўла дорад ва аз рӯи ғурриши гулўлааш маълум мегардад, ки Шуқурбек меояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матро хонед.

2. Мулло Холмуҳаммад ҳангоми таҳсил дар Бухоро дар чӣ вазъе қарор дошт?

3. Шуқурбек чӣ касе буд?

4. Чӣ Мулло Холмуҳаммадро мачбур мекард, ки ба муқобили Шуқурбек бархезад?

5. Байни Мулло Холмуҳаммад ва мударрис чӣ сўҳбате доир гашт?

Мулло Хол гуфт:

³⁹⁰ **Шаҳна** – посбони шахр.

³⁹¹ **Ҳайат** – ҳайбат, шакл, киёфа.

«Чун ҳамроҳи посбонони шаҳр ба Токи Мазори Хоча Муҳаммади Паррон, ба чорсӯи шаҳр расидам, овози санги ӯ аз растаи Бозори Кафш баромад, ки ба тарафи мо меомад. Шабравон гуфтанд: «Инак, Шукурбек омад» ва худ ҳамаи таблҳоро хобонида рӯй пинҳон карданд.

Ва ман аз ғояти аз ҳад зиёд ӯро имкон надода, мардона чӯбдаст ба даст хиромон мерафтам ва мегуфтам: «Вай ҳам мисли ман одамест, ки гӯшту равған дорад.» Бо ҳамин наздик шудем. Гуфт: «Ту кистӣ?» Гуфтам: «Ҳамин замон бишиносӣ.» Ва чунон аз ҳади шучоат чӯшида будам, ки заминро осмонро намедидам.

Ба худ андешидам, ки агар чӯбдаст бар сараш фуруд орам, мағзаш бирезад. Савоб он аст, ки аз пояш занам, то даст баста назди мири шаҳр орам.

Вақте ки даст бар ҳаво, чӯб бар осмон бардоштам, он Таҳамтан сабук барчаства ҳанҷараи маро гирифт. То ба худ омадам, бар замин ғалтонид ва бар синаам нишаст. Дуд аз димоғам баромад ва оҳи сард кашидам.

Вай ханҷарашро дар гулӯям ниҳод ва гуфт:

– Ту худро нашиносондӣ, инак, ворида ҷаҳаннам³⁹² шав!

Гуфтам:

– Марди ғарибам³⁹³ ва мусофир.

Гуфт:

– Туро чӣ шуда, ки чони худро дарег надошта худро ба дами теғ нишонидӣ?

Гуфтам:

– Ҳучуми қашшокию нодорӣ ва хирси³⁹⁴ зар маро бад-ин чода овард.

Гуфт:

– Аз кучо?

Гуфтам:

– Аз Бойсун.

Гуфт:

– Аз он чо баҳри чӣ омадай?

Гуфтам:

³⁹² **Ҷаҳаннам** – дӯзах.

³⁹³ **Ғариб** – бекас, каси мусофир.

³⁹⁴ **Хирс** – чашмгуруснағӣ.

– Ба таҳсили илми зарурӣ.

Гуфт:

– Туро кӣ ба муқобили ман барангехт?

Гуфтам:

– Мири асас овоза дода буд, ки ҳар кӣ туро дастгир кунад, сад динор зар бидиҳад. Ман аз чиҳати эҳтиёҷ ва бечорагӣ ба ин кор розӣ шудам, то туро ба даст орам.

Ман ин суханҳоро канда-канда мегуфтам. Чунки часади ӯ хеле вазнин буд, гӯй кӯҳи азиме. Раҳм овард, гуфт:

– Рост мегӯӣ, ман ин овозаи мири шабро шунидам ва ту марди мусофирӣ ва бегуноҳ ва дар ин амр, ки мутасаддӣ³⁹⁵ шудай, аз чиҳати бечорагӣ маҷбур шудай, ки худро бо шер бизанӣ. Ман ба ту умри дубора мебахшам, ба шарте ки ту аз ин шаҳр ба вилояти худ баргардӣ ва дигар бо ман рӯ ба рӯ нашавӣ.

Ман гирён хушомадгӯӣ намудам, ки: «Ҳар чӣ ту гӯӣ, чунон кунам ва ҳар чӣ ба-д-он ишора кунӣ, иқдом ба он намоям.» Он гоҳ аз болои ман бархост. Ва ларзон ва ҳаросон аз ақиби он мерафтам, то дар мадрасаи Кукалтош даромадем ва ба дари хучрае баромада овоз дод. Муллобачае саросема берун омада ба одоб дарун талабид. Даромадем ва бинишастем. Шамъҳо афрӯхтанд ва нуқлу наво ва май оварданд.

Шуқурбек пурсид:

– Аз пухтан ва хӯрданӣ чӣ дорӣ?

Гуфт:

– Миқдоре аз ин чизҳо ҳаст.

Фармуд, ки:

– Ин ашё ба ин меҳмони мо камӣ мекунад, бирав ва аз фалон қассоб гӯшт биёр ва таоме ба заҳмати зиёд бипаз, ки ман ҳам гуруснаам.

Он мард бирафт ва ба пухтупаз машғул шуд. Ман ба ваҳшат омада аз ҳар боб сухан мекардам, саргузаштавро накл кардам, аз часорату мардонагии худ сафсата мехондам.

³⁹⁵ Мутасадди- вазифадор.

Вақте ки ман дар бораи шучоатам, ки хар ва аспро бардоштам, нақл кардам, *ӯ* бовар намекард ва гуфт:

– Агар рост гӯӣ, бархез ва аз пушти ман даро ва маро ба худ каш ва аз ҷоям бичунбон.

Ман бархоста дар акибаш гузаштам ва ҳарчанд зӯр задам, ҳеҷ аз ҷои худ намечунбид, гӯӣ ҳама узваш аз оҳан ва фӯлод буд, то хар ду дасти ман аз кор монд ва хун аз димоғам фаввора зад.

Гуфт:

– Нагуфтам, ки ту дурӯғ мегӯӣ ва ҳеҷ зӯр ва қувват надорӣ ва ман туро дар роҳ, ки меомадӣ, дониста будам, ки овози пои ту дар замин зарб надошт. Овози пои мардон дар замин ҳамчун оҳан бошад. Пас, як мушт зари сурх ба каф ниҳод ва гуфт:

– Агар панҷа ва дасти чапи маро битобӣ, ин зар аз они туст.

Ҳирси тилло маро қарор нагузошт, панҷашро битофтам ва ҳарчанд зӯр намудам, фоидае набахшид. Дар ин кор хар тараф ҳаму рост мешудам. Лекин дасти *ӯ* чунон рост ва барқарор буд, ки гӯё меҳе бар девор зада бошанд. Ва охир дасти ман бигирифт ва панҷаам дар панҷааш ниҳода зӯр кард. Гумон кардам, ки ангуштонам реза-реза шуданд. Он гоҳ гуфт:

– Ба ин ҳол, ки дорӣ, дигар номи шучоат³⁹⁶ мабар ва беҳуда роҳи муқобили мардон машав, ки сар ба бод диҳӣ ва ҳасратҳо барӣ.

Он гоҳ ба об ва таом таклиф намуда, панҷсад дирам ба ман бидод ва маро васият кард, ки: «ин пули кироияи туст ва инро бардор ва дигар дар ин шаҳр наист, мабодо ки дигарбора туро бифиристанд ва ба муқобили ман барангезанд, он гоҳ амон наёбӣ».

Ман он нақдро³⁹⁷ бардошта, назди миришаб омада, он чӣ дида будам, ҳикоят кардам. Хилъатам³⁹⁸ дод ва рухсаттам фармуд.

³⁹⁶ **Шучоат** – далерӣ.

³⁹⁷ **Нақд** – пул, зар.

³⁹⁸ **Хилъат** – як навъ чома.

Ман дигар иқомати³⁹⁹ Бухороро ба худ ногувор дида ба вилояти худ омадам ва то ин муддати умр мисли вай зӯровар надида будам.

Самараи ин ҳикоят он аст, ки мард агар бақувват ва паҳлавон бошад ҳам, аз душмани худ бияндешад ва бо-вар ба зӯри бозуи худ накунад.

Байт:

*Худое, ки болову наст офарид,
Забардасти ҳар даст даст офарид.*

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки байни ду тан чӣ воқеа руй дод?
2. Кӣ ғолиб омад: Мулло Холмуҳаммад ё Шукурбек?
3. Шукурбек чӣ мардонагӣ кард?
4. Охири воқеа ба чӣ анҷом ёфт?
5. Хулосаи ин ҳикоят чӣ аст?
6. Байтҳо ва луғатҳоро аз ёд кунед.

ШАБЕ ДАР ПЕТЕРБУРГ ЗАБОН ДОНӢ – ҶАҶОН ДОНӢ (бо каме ихтисор)

Боре дар пойтахти императори рус будам... шабе аз хоб барҷастам, бино бар тараддуди мардум ба кӯча давидам. Ҳама рафиқон рафтаанд, сабаб пурсидам, гуфтанд:

– Маҳале оташ гирифта, ба тамошо бароманд.

Ман ҳам хоболуда... ба кӯча баромадам, дидам ароба бо ходимаш тайёр аст. Гуфтам:

– Агун паридуш⁴⁰⁰?

Агарчи ин лафз бетартиб аст, яъне «дар оташ меравед?», бо ин ишора фаҳмонидам, ки маро ба чое, ки оташ афтода, мебарӣ. Аробачӣ фавран маро ба ароба нишонидаро он маҳалла расонид, фуруд омадам, боз бо имову

³⁹⁹ Иқомат – истиқомат, зиндагӣ.

⁴⁰⁰ Агун паридуш – лафзи вайрони забони русӣ, агун-огонь, ба маънои оташ ва паридуш – поедешь, яъне меравӣ.

ишора бо лафзҳои ғалати бемаънӣ гуфтам, ки: «Ин ҷо бош, маро то манзил хоҳӣ бурд.» Қабул намуд.

Ман ба сайри иморатҳои сӯхта даромадам, дидам... ки бо асбоб ва фаввора об аз баҳр оварда оташро хомӯш мекунанд. Ман саргарми тамошо шуда аз рафиқон низ касеро наёфтам ва бо ман тарҷумон ҳам набуд. Баъд аз фурсатҳо баромадам, ки ҳаво абр шуда ва барфи шиддатнок меборид...

Омадам, ки асп ва аробаи худро ёбам, бисёр ҷустам. Дар охир аробаи ҳолӣ дидам, ки бачаи ходим⁴⁰¹ дорад. Савор шудам ва ишора кардам, ки суръат кун. Вай ҳам надоништа асп меронд. Вақти баргаштан ба воситаи тарокуми⁴⁰² барф ва талотуми ҳаво ҳеҷ самт маълум намешуд. Аммо роҳи омадагӣ шарқӣ буд, пас ҷанубӣ. Ин аробачӣ маро рост ба тарафи шимол мебурд ва ҳар чанд имову ишора мекардам, ки ба тарафи ғарбӣ равам, сухани маро сарфаҳм намерафт ва ҳар ҷо аспро нигоҳ дошта, ба ман сухане мегуфт, ки: «Ман туро кучо мебарам?» ба лафзи русӣ ҷавобе мегуфтам... Ў маро дашном меод ва ҳар соат таклиф ба фууромадан мекард, ман намефууромадам. Чунки агар фуруд оям, дигар ба аробааш бор намекунад ва агар пиёда монам, асас⁴⁰³ ҳабс мекунад. Миқдори панҷ соат дар болои ароба нишаста мондам ва дар ин шаб чандон барф меомад, ки ман чун куллае аз барф шуда саропо бо барф пӯшида шуда будам.

Нимаи шаб маро дар кӯча монда, худ ба ҳавлии дарунрафт ва бисёр дарро кӯфт. Садое набаромад, маро чандон воҳима гирифта буд, ки агар он дар боз шавад, албатта, маро ба дарун металабанд ва қатл мекунанд ва дар ҷоҳе меандозанд. Агар аз ароба фуруд оранд ва дар кӯча гузоранд, пулисҳо⁴⁰⁴ гӯл дар гардан ва занҷир дар поям кунанд...

⁴⁰¹ **Ходим** – нӯкар, аробачӣ.

⁴⁰² **Тарокум** – яъне бисёрии барф.

⁴⁰³ **Асас** – миршаб.

⁴⁰⁴ **Пулис** – политсия.

Аробачӣ аз боз нашудани дар маънос шуд, боз дар ароба нишаста асп меронд ва маро дашном медод, ман хомӯш мондам ва маҷоли гап задан наёфтам.

Аробачӣ маро назди миршаб овард ва шикоят кардан гирифт, ки марде ба ароба савор шудааст, забон намедонад ва ман низ аз фаҳми гуфтаи ӯ очизам, ҳеҷ чора намедонам, ки ӯро ба кучо барам, ки маро аз бори ӯ халосӣ рӯй диҳад. Миршаб омада, маро аз тағи барф бароварда, ба лафзи русӣ саволе кард, гуфтам:

– Моя паслоники чалавик, яъне ман ҳамроҳи элчиам⁴⁰⁵, ин бача куши⁴⁰⁶ маро гум кардааст ва маро ҳайрон намуздааст, маро агар ба растаи Балшуй Марсқуй барад, куши худро меёбам.

Миршаб аз ин сухани ман огоҳ шуда, бачаро дашном карда ва гуфт:

– Ин марди мусофир аст ва ҳамроҳи сафир омадааст. Ту ин мардро чаро дар ин паскӯчаҳо саргардон доштаӣ? Агар аз аввали шаб ба он ҷо мебурдӣ, ӯ ба куши худ мебрафт, ҳам ту халос будӣ ва ҳам ӯ. Ҳоло низ ӯро бурда дар растаи калон андоз.

Ходим пас аз ин гуфтугӯ маро ба растаи Балшуй Марсқуй овард, то дари дарвозаи сафоратхона маро оварда фуруд овард.

Музди савораи ароба ҳафт дирам дода аз он ҳалокат раҳой ёфтам.

Агар ман андак аз гуфтугӯи он хабардор мешудам, кори ман ин миқдор дар таҳлука анҷом намеёфт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунан нақл кунед.
2. Аҳмади Дониш ба кучо рафтагор шуд ва мӯчиби саргардонӣ ва ба таҳлука афтодани ӯ чӣ буд?
3. Забонро надонистан ба кас чӣ ногувориҳо меовардааст?
4. Аҳмади Дониш бо овардани ин ҳикоят моро чӣ хушдор медид?

⁴⁰⁵ Элчи – намояндаи як давлат дар давлати дигар, сафир.

⁴⁰⁶ Қуш – манзили муваққатӣ, бошишгоҳ.

АДОЛАТИ ШЕР

Яке аз дӯстон гуфт:

– Дар Бойсун мардеро дидам тануманд, осори мардӣ ва боқувватӣ аз зохири⁴⁰⁷ ҳолаш ҳувайдо буд, ки Холмуҳаммадаш мегуфтанд. Миёни ману ӯ бисёр мубоҳиса⁴⁰⁸ ва муколамаҳо мегузашт. Басе ҳикоятҳои чолиб нақл мекард, ки аз шуниданаш дар ҳайрат мемондӣ. Бо хирсу ҳук набард намуда, бо шер ва паланг ҷанг карда, аз ҷанголашон раҳой ёфта буд. Аз он ҷумла гуфт: «Рӯзе ба хонаи дӯстам, ки бояд тӯй барпо мешуд, ҳамроҳи дӯстонамон роҳакӣ шудем. Аз байни кӯху марғзор мегузаштем. Ман аз рафикон ҷудо шудам, муштоқи⁴⁰⁹ шикор гашта будам. Ба даруни дара даромадам, кабку оху шикор карда саргарм шуда монда, рӯзро бегоҳ кардам. Дилам майли хонаравӣ надошт. Ноилоҷ дар камари кӯх сатҳе ҷои сабззор ёфтам, ки дарахти азиме бо сояш он ҷойро зеб меод. Як ҷашмаи оби мусаффо аз паҳлуаш мегузашт. Аз аспи худ фаромада ба болои дарахт баромада, ҷое барои худ ва ҷое барои асп рост кардам, то ғуруб аспро ғунча баста, гӯсфандвор болои дарахт кашидам. Асп аз фаросате, ки дошт, он ҷӣ ман дар боби ӯ андешида будам, мефаҳмид. Ҳамчунон дасту побаста болои дарахт ба паҳлу орамид⁴¹⁰ ва намечунбид.

Ман таҳорате оварда ҳам ба болои дарахт нишаста намозе сар кардам ва туфанги ҷоншикор пеш гузошта Худоро ба ҳифзи худ мехондам.

Муҳаррири сутур (сатрҳо, яъне нависанда) гӯяд:

– Ман дар ин ҳикоят инкоре доштам, ки як мард, агар ҳама аз фӯлод бувад, аспро ба-д-ин ранг натавонад бардошт. Магар ки муболиға бошад. То дар «Унсур»-и Бедил дидам, ки Мирзо Қаландар, амаки Бедил аспи савории худро, ки монда ва кӯфта гашта буд, дар як муддат аз кӯҳистон бардошта гузарондааст. Он гоҳ эътиқод кардам, ки дар бадани инсон як қувваи зӯрварӣ ҳаст, ки на ҳар кас онро дошта метавонад.

⁴⁰⁷ **Зоҳир** – сурат.

⁴⁰⁸ **Мубоҳиса** – бо ҳам баҳс кардан.

⁴⁰⁹ **Муштоқ** – иштиёқманд, ҳавасманд.

⁴¹⁰ **Орамид** – бихуспид, хоб кард.

Мулло Хол гуфт:

– Шабхангом, пеш аз он ки сар ба хоб диҳам, ногоҳ овози шикастани сангпораҳо маро беқарор гардонид. Донистам, ки ҳайвоне ба тарафи мо меояд.

Шаб маҳтоб буд. Дидам шере хашмгину зӯрвар монанди гови калони шохзан ба самти мо меояд. Ва чашмҳо ҳамчу машъале медурахшиданд ва назди қадамаш сангҳои бузург ғалтон мешуд. Туфанг ба даст гирифтам ва оташ дар пилта додам ва рост кардам, то шер бубинад ва битарсад ва баргардад. Ӯ ҳамчунон ғуррон, бе ҳарф ва ҳарос тӯфон карда ба сӯи мо меомад. Дидам, ки ин шер бо як тир сард намешавад, ҳам марову аспамро нобуд мегардонад.

Азбаски майдон буд ва атроф нишеб, шер ҳарчанд хост, ки худро дар болои дарахт барчаҳонад, муяссар нашуд. Омада ба решаи дарахт даст зад. Гумон кардам, ки ҳамин замон дарахтро аз бун⁴¹¹ мебарорад. Натавонист ва як-ду зӯр овард, матлаб⁴¹² ба чанг наёмад ва дарахт ҳамчунон, ки дар рӯзи боди шадид биларзад, ба ҷунбиши саҳт гирифташ шуд. Ва аспи ман дар изтироб омада саҳт тарсид, ман худдорӣ карда ба мулоимат саре мечунбондам, ки: «Ман қасди ту надорам ва имшаб дар роҳ мондам, ин ҷо меҳмонам, аз сари саҳти ман даргузар.» Гоҳе таъзими ба сӯи шер мекардам ва шукуфон менигаристам, то аз вазъи ман эмин⁴¹³ бошад ва донад, ки ман ба ӯ муқобала надорам. Шер аз ин муомила сурати таслим муайян карда аз ғурриш ва ғазаб сокин⁴¹⁴ шуд. Вай аз дарахти ҳомили⁴¹⁵ ман даст бардошт ва сина бар замин ниҳода биншаст ва дум мечунбонид. Боз ман суруде, нағмае сар карда шерро ба мулоимат ва мурувват даъват мекардам. То субҳ дамид ва бо имо ва ишора маълум мекардам, ки: «Маро роҳ бидеҳ, то ба манзили худ муроҷиат кунам.» Вай низ ишорае мекард ва дасти худро рост мекард. Ман намедо-

⁴¹¹ **Бун** – бех.

⁴¹² **Матлаб** – мақсад.

⁴¹³ **Эмин** – беҳавф, беҳатар, дар амон.

⁴¹⁴ **Сокин** – ором.

⁴¹⁵ **Ҳомил** – бордор, ин ҷо ба маънои дарахте, ки мо дар болои он қарор доштем, омадааст.

нистам, ки чӣ мехоҳад. Камтар нон ва яхнӣ⁴¹⁶ пеш андохтам, бӯйида илтифот⁴¹⁷ накард ва боз ба дасти худ ишора мекард. Он гоҳ дониستم, ки туфанги⁴¹⁸ маро мехоҳад. Ноилоҷ онро ҳам назди шер андохтам. Бархост ва онро гирифта ва худ низ рост шуда бар атрофи он диққат мекард ва маҳали кундоқ ва оташхонаро медид. Пас туфанг хурд бишкаст ва ба ҳаво бияндохт, ки аз назарам нопадид шуд.

Ман он гоҳ дил бар марг ниҳодам, ки кори аҳмақӣ кардам ва сипари ҷон ба дасти душман супоридам. Он гоҳ изҳори хурсандӣ ва хуррамӣ намуда, нон ва яхнӣ бардошт ва ишора кард, ки фуруд ой ва бирав. Ва худ дуртар рафта боз бинишаст. Ман аспро фуруд оварда зин ва лаҷом ниҳода савор шудам. Ва шер низ ба ҳаракат даромада пеши роҳи ман фуромада ва имо мекард, ки «биё».

Ман оҳиста аз паси вай асп мерондам. То аз ду-се ағба ва сой бигзаштам ва роҳ аз кӯҳ ба пастӣ кашидам. Он гоҳ шер баргашт ва ба болои куллаи кӯҳ барнишаст ва дар мушоҳидаи аҳволи ман шуд, то аз назари ӯ ғоиб гаштам.

Ин рафтор аз он сабаб буд, то дарандағони дигар маро қурбон насозанд. Ва саломат ба хона омадам.

Мақсад аз ин ҳикоят дар он аст, ки агар дар азал мавҷуд мӯҳлат бувад, душман дӯст гардад ва заҳр тарёк⁴¹⁹ ва шери далер роҳбар ва дастгир бувад.

*Гар шавӣ дар даҳани шеру паланг,
Нахӯрандат магар ба рӯзи аҷал.*

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Ба фикри шумо чаро шикорчӣ бо шер муқобилат накард?
3. Чаро камони(милтиқ) Холмуҳаммадро шер шикаст?
4. Чаро унвони ҳикояро муаллиф «Адолати шер» гузоштааст?

⁴¹⁶ Яхнӣ – гӯшти пухтаи хунуккардашуда.

⁴¹⁷ Илтифот – лутф, ин ҷо ба маънои аҳамият надод, омадааст.

⁴¹⁸ Туфанг – камон.

⁴¹⁹ «Тарёк – давои зидди заҳр.

МУХТОР АВЕЗОВ

Нависандаи бузурги қазоқ лауреати мукофоти Лениний ва Давлатӣ, аъзои ҳақиқии А.И.Қазоқистон⁴²⁰ Мухтор Аvezов 28 сентябри соли 1897 дар ноҳияи ҳозираи Абай, вилояти Семей (собик Семипалатинск) таваллуд ёфтааст.

Авули Мухтор Аvezов ба авули шоир ва маорифпарвари бузурги халқи қазоқ Абай хеле наздик буд ва бобои нависанда Аvez бо Абай дӯсти қадрдон буд. Аvezбобо набераҳои худ ва фарзандаш Умархонро (падар Мухтор) маҷбур менамуд, ки шеърҳои Абайро аз ёд кунанд.

Мухтор Аvezов, ки аввал дар мактаби кӯҳна, баъд дар мадрасаи Семипалатинск таҳсил кард. Чанд муддат дар мактаби русии маҳаллӣ таҳсил намуда, забони русиро омӯхт. Баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр Мухтор Аvezов факултаи шарқшиносии Донишгоҳи давлати Петроградро (Ленинград) хатм карда, баъд дар Тошканд аспирантура-ро хонд. Дар университети Москва ҳамчун профессор дарс дод. Ӯ аз ҷавониаш сар карда, ҳамчун адиб ва олим шӯҳрат пайдо намуд.

Мухтор Аvezов, ки аввалин академики адабиётшинос дар Қазоқистон буд, ҳамчун ходими ҷамъияти дирӯз шӯҳрат ёфтааст. Асарҳои офаридаи ӯ, махсусан роман-эпопеяи «Роҳи Абай», ки нависанда барои ин асараш сазовори мукофоти Лениний гариддааст, дар таърихи адабиёти сермиллати советӣ мавқеи намоёнро касб намуд. Роман-эпопеяи «Роҳи-Абай» як навъ мактабест, ки аз он бисёр нависандагони советӣ ва ҳатто хориҷӣ дарси маҳорат омӯхтанд ва меомӯзанд.

Ба эҷодиёти ин марди бузург суҳанварони номдор Константин Федин, Всеволод Иванов, Чингиз Айтматов, Луи Арагон, Андрес Стил, Анна Зегерс, Мирзо Турсунзода баҳои баланд додаанд. Ҷалол Иқромӣ аз дастгирии адиби ҷавон Мухтор Аvezов ёд карда, ӯро дар қатори Садриддин Айнӣ устоди худ мешуморад ва бо муҳаббат менависад: Дари меҳру муҳаббатро ба сарзамини қазоқ ва мардуми ачибаш ба рӯи ман асарҳои М. Аvezов кушод. Ман баъди

⁴²⁰ Академияи илмҳои Қазоқистон.

мутолаи «Роҳи Абай» ин даштҳо ва мардуми онро бештар дӯст медоштагӣ шудам.

Мухтор Аvezов дӯсти адабиёти тоҷик буд, бо ин адабиёт шиносӣ дошт. Вай аз ҷумлаи нависандагони қазок аввалин шахсест, ки ба адабиёти классикии тоҷик баҳои баланд додааст.

БОЗГАШТ

Порча аз романи Абай

Бача ба хона мешитофт. Ё бисёр мехост, ки рӯзи сеюми сафар рӯзи охири сафар шавад. Тамоми рӯз ӯ аз хамроҳонаш ба масофаи тиррас пеш гузашта, аспашро метозонд. Байтас ба Ҷумабойи пир ин бетоқатии ӯро дида мегуфтанд:

- Бубин, ин бача ба авули худ чӣ хел шитоб мекунад!
- Бечора! Аз афташ, дар мадраса бисёр зиқ шудааст!

Ва ҳар дуяшон ҳам аспҳояшонро қамчин зада, гоҳ резу гоҳе хез карда, ба бача расида мегирифтанд. Ҷумабой қамчини сиёҳи худро дар таги зонуяш зер карда менишаст. Бойтас ба нӯги мӯзааш соили дарози хадангири нигоҳ медошт.

Бе мо натоз! Чарии Есембой бошишгоҳи дуздони роҳзан аст!– Фарёд кард аз қафо Байтас.

Эҳтимол роҳзанҳо аз паси ту поида гашта истода бошанд, ки якка худааш асп метозонад! «Ба сарат калтак зада, коратро мекунанд! Фарёд кард аз қафо Байтас.

Бо тобиқтигиҳо ин қабилаҳо ҳамсоя буданд: Дар чануб-Керей, дар ғарб-Каракесек, дар шимол-Уақ ва дар шарқ-Сибан.

Қабилаи Тобиқтӣ ба чанд авлод тақсим мешуд, ки аз онҳо дар ин роман ирғизбойҳо, чигитекҳо, букеншиҳо, торғайҳо, топайҳо, кӯтибакҳо, мамыҳо, қаработирҳо, кӯкшеҳо ва дигарон иштирокдоранд.

Абай аз авлоди Ирғизбой буд.

Ой-бой! Бо онҳо мо чӣ қор карда метавонем?

Мо ду кас...

– Онҳо бошанд як даста! Агар моро ҳамқабилаи худ гу-

мон кунанд чӣ хуб – беофат мегузарем. Вагарна кор баъд-писарбачаро тарсонданӣ шуда, гуфт дар охир Чумабой

Аммо ин суханҳо писарчаро фақат ба ғайрат оварданд.

– Хайр, агар шумо ҳеч кор карда наметавониста бошед, пас ман хоҳ як худам равам ва хоҳ бо шумо чӣ фарк дорад?

Ӯ ба аспаш қамчин зад, онро давонда то худи пастхамии Эсенбай рафт.

Ягон бор ҳам ба ақибаш баргашта нигоҳ накард.

Ҳамроҳонаш ӯро қариб аз назарашон гум карда буданд, вале ӯ ҳамчунон асп медавонд. Роҳ аз миёни пастию баландиҳо мегузашт.

Вақте, ки авулҳо ба кӯҳи Чингиз кӯч кунанд, ин ҷо тамоман камодам шуда мемонад. Он гоҳ аз болои ҳар баландӣ ҳаракати саворагони роҳгузарро поидан осон мешавад ва барои онҳое, ки рискашонро аз роҳи ғорат кардани моли дигарон меёбанд, аз оббурдаҳо ва пастхамиҳо баромада, ба роҳгузар ҳучум кардан кори мушкиле нест.

Байтас ба аломати афсӯс сар чумбонд.

– Охир ин бача чӣ хел наметарсад? Худоё, ақли ин бача дар ҷояш бошад ё не?

– Ба падараш рафтааст! Бо рафтори худ ӯ мегӯянд, ки «Ман писари гурги борондида ҳастам» Чӣ чора, Байтас, мо ҳам, ки аз ӯ қафо монда наметавонам!

Онҳо ҳам аспҳояшонро ба тоз андохтанд.

Суханҳои ӯ бо оҳанги навозиш гуфта шуда буданд ва Чумабой аз ин хурсанд шуда чизе нагуфта фақат ба Абай нигоҳ карда монд.

Найман – кӯк ба резачорпои ҳамвори тез гузашт, аспҳои дигар ҳам бо ҳамон гашт аз паи вай афтиданд. Писарбача гуё бол баровард. Он ҳиссе, ки ӯро ба авули зоидашудааш моил мекард, боз дар дилаш боло гирифт ва аспашро қамчин зада пеш тохт. Ҳамроҳонаш ӯро боз нигоҳ доштани шуданд.

1. Тобиқтӣ – қабилаи калони Жузи Миёнаи халқи қазок мебошад, ки он ба 9 авлод тақсим мешавад ва онро дар аввали порча номбар карда будем.

– Бас кун, мегӯянд ба ту, писарам! Аспро тозонда аз кор мебарорӣ.– Танҳо ки пеш рафти-ҳақиқатан ҳам ба дасти роҳзанҳо афтоданат мумкин аст.

Ғайр аз ин чо чарии Есембой ва роҳзаноне, ки ҳамроҳони ӯро ин тавр дар даҳшат андохта буданд, барои ӯ чандон ҷои ваҳм надоштанд!

Теппаи Қаравулон, дараи ниҳон ба Абай баробари авули худ шиносо мебошад. Соле ду бор-дар баҳор ва тирамоҳ-авули Қунанбой ба ин чо кӯч мекунад ва муддати дарозе дар ин чо мемонад. Ҳар дара, чар, пастхамӣ, ҷое ки тойчаҳоро мебанданд ва ё юртҳоро рост мекунанд, ҷарогоҳҳои гӯсфандон дар болои он баландие, ки аз роҳ аён мешавад, – ҳамаи ин ҷойҳо ба Абай шиносо ва ба дили ӯ наздик аст. Дар ҳамин қарибиҳо пеш аз рафташ ба шаҳр ӯ дар ин ҷои шӯхию бозӣ карда мегашт, бо бачаҳои дигар ба калта тойҳо савор шуда, пойга барпо мекарданд, бучулбозӣ мекарданд.

Ва акнун, ки: «Дар ин чо бошишгоҳи дуздон, ҷои хаттарнок, макони ҳар гуна касофатҳо аст» мегӯянд, ҳеч қадоме аз ин суханони пурвоҳима ба ӯ таъсире намекунанд. Дар пеши назари ӯ талҳои зард, марғзорҳои сабз, майдони яланги нопайдоканори ковилзорӣ (як навъ гиёҳи ёбой) нуқработ, ки пеши онро гуё пардаи ларзоне гирифтааст, густурда шудаанд. Абай ба атроф-ба дашти беканор, ба баландихое, ки ӯ дар ин ҷоҳо зоида шуда ва давраи бачагиашро гузаронидааст, бо муҳаббат ва ҳаяҷон нигоҳ мекунад. Ҳамаи инҳоро оғӯш карданаш ва гарм-гарм бўсиданиаш меояд. Боди серуни даштӣ, ки на шиддат мекунад ва на ороми беҳаракат мешавад, ҷӣ фарахбахш аст. Дашт яқсар аз ин сар то он сар аз ин бод лаппиш меҳурад мавҷ мезанад. Не ин дашт, – баҳри беканор, баҳри афсонавӣ аст... Абай аз он чашм қанда наметавонад, ӯ хомӯшона ин дашти бениҳоятро тамошо мекунад. Абай аз он тарсе дар дил надорад – ӯ агар натавонист лабонашро ба рӯи он мерасонду бо Найман – кӯк нохост гӯё ин, ки моён аз пешаш баромада бошад, дар айни тохт истод. Ҷумабой бо эҳтиёт сарашро бардошта ва ларзон телпакашро аз пешонааш боло кард. Ин ки мебинад, дар хоб аст ё дар бедорӣ? Дар рӯ ба рӯи вай дар болои асп писарча нишастааст!... Ана ҳамин будааст, ки ба ӯ дарафтида, шокпарро аз дасташ зада гирифта, аспашро нигоҳ дошта ва акнун қоҳ-қоҳ механдаду аз шиддати ханда калимае

аз даҳон бароварда наметавонад. Не, Чумабой саҳт накардааст: дар ҳақиқат ҳам дар рӯ ба рӯи вай «гурбачаи Кунанбой»

– Абай истода буд.

Чумабой барои аз писарбача ин тавр аз ҳад берун тарсиданаш ҳам шармаш омад ва ҳам аз худ дар қаҳру ғазаб шуд.

– Ой, писарам, бо ин ҳазлу шӯҳихоят ба сарамон ягон офате бисёре ҳам оӣ ачаб нест! Ҷои шӯхиро ёфти- дар худи лонаи дуздон!

– Норозиёна гуфт вай.

Рӯи сиёҳгуни писарбача аз хандае, ки онро нигоҳ доштани мешуд, сурх шуд ва ӯ сарашро ҳам кард, телпаки чапа кардашудаи худро роста карда гирифт. Абай монанди роҳзанони ҳақиқӣ чома ва қулоқчини худро чаппа карда пӯшиду, рӯяшро бо рӯймол баста буд ва аз паси Чумабой асп тозонда мисли дузди ботачриба овозашро дигар карда ва суханҳоро аз пешгоҳи димоғаш бароварда дод мезад, ки ӯро аз овозаш нашиносанд.

Дар ин дам Байтас баргашта ба пеши онҳо омад. Гуфтан маҳол буд, ки вай тарсидааст ё не. Акнун шӯҳии Абай будани ин корро фаҳмида бо хандаи хушҳолона наздик мешуд:

– Нигоҳ кун, ӯ ҳатто қашқаи пешонаи самандашро ҳам лой молидааст!

Чумабой фақат ҳозир дид, ки писарбача қашқаи аспашро лой молида будааст. Аммо Чумабой одат карда буд, ки ҳама вайро иззат кунанд ва бинобар ин асло намехост, ки хандахариш шавад. Ӯ ҳамаи кори шудагиро ба шӯҳи гардонданӣ шуд ва зеро ба зӯраки табассумкунон гуфт:

– Оҳ, ин бачекро бинед-тамом ба падараш рафтааст! Ҷам кереҳо ва ҳам уакҳо доим меноланд: «Охир инҳо чӣ хел наноланд, ки дар Тобиктӣ ҳатто ба кӯдаки ширмак ҳам ҳама ҳилаю найрангҳои дуздон маълум аст?»

Абай кайҳо ҳис карда буд, ки падараш ин пирамардро ҳурмат мекунад. Ӯ барои чӣ ба шаҳр рафтани Чумабойро аниқ намедонист, аммо аз гуфтугӯӣҳое, ки дар роҳ шуд, фаҳмид, ки вай ба шаҳр барои кори муҳиме омадааст ва

ин кор супориши худи Қунанбой аст. Писарбача хандаро бас кард ва ба Чумабой наздик шуд.

– Раҳамон ҳоло дуру дароз аст,– ман ҳам дилҳо як қадар кушода шавад, гуфта шӯхи кардам. Маро бубахшед Чумаке!

Аммо дили писарбачаи навакак аз шаҳр, аз мадрасаи хобовари дилгирқунанда халосхӯрда он қадар ба сӯи авули азизаш кашол буд, ки ӯ ба ин насихатҳо гӯш наметод. Ғайр аз ин ҷо чарии Есембой ва роҳзаноне, ки ҳамроҳони ӯро ин тавр дар дахшат андохта буданд, барои ӯ чандон ҷои ваҳм надоштанд!

Теппаи Қаравулон, дараи ниҳон ба Абай баробари авули шиносо мебошанд. Соле ду бор-дар баҳор ва тирамоҳ-авули Қунанбой ба ин ҷо кӯч мекунад ва муддати дарозе дар ин ҷо мемонад. Ҳар дара, чар, пастхамӣ, ҷое ки той-чаро мебанданд ва ё юртҳоро рост мекунанд, чарогоҳҳои гӯсфандон дар болои он баландие, ки аз роҳ аён мешавад,– ҳамаи ин ҷойҳо ба Абай шиносо ва ба дили ӯ наздик аст. Дар ҳамин қарибиҳо пеш аз рафтани ба шаҳр ӯ дар ин ҷо шӯхию бозӣ карда мегашт, бо бачаҳо дав-давакбозӣ мекард, баҳс ба баҳс медавид, бо бачаҳои дигар ба калта тойҳо савор шуда, пойга барпо мекарданд, бучулбозӣ мекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

- 1. Мухтор Авезов чӣ гуна таҳсил кардиву дар кадом вазифаҳо кор кардааст?**
- 2. Нависанда ба мероси адабиёти классикии қазоқ ва Абай аз кадом давра шинос аст?**
- 3. Нависанда дар оғози фаъолияти нависандагиаш кадом асарҳо навиштааст?**
- 4. Повести аввалини нависанди чӣ ном дорад ва ба кадом масъалаҳо бахшида шудааст?**
- 5. Романи «Абай» дар кадом давраи эҷодиёти нависанда таълиф гардидааст ва мавзӯаш аз чӣ иборат аст?**
- 6. Миёни М.Авезов ва адибони тоҷик чӣ робита вучуд дорад?**
- 7. Порчаи додашударо аз романи «Абай» хонед ва таҳлил намоед.**

*Гар дусад раҳ ба сари дор равам, Лоҳутӣ,
Боз дар маслаки худ якдиламу подорам.*

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ

Абулқосим Аҳмадзода Лоҳутӣ соли 1887 дар шаҳри Кирмоншоҳи Эрон дар оилаи косиби кӯҳнадӯз (гевакаш) таваллуд ёфтааст. Ӯ дар нӯҳсолагӣ шогирди челонгар, баъд шогирди дарзӣ ва пасон шогирди оҳангар будааст. Падараш Аҳмад низ таъби шоирӣ дошта бо таҳаллуси «Илҳомӣ» шеър мегуфтааст ва нахустустоди Лоҳутӣ дар шеърсарой ҳамонро падараш будааст.

Абулқосим Лоҳутӣ соли 1904 дар синни ҳафтдаҳсолагӣ бо мадади ташкилоти «Одамият» ба таҳсил фаро гирифта мешавад. Зулму истибдод дар ҳамон давра дар Эрон ба дараҷаи авҷи худ расида буд.

Лоҳутӣ мӯътақид буд, ки рӯзе инқилобе мешавад ва решаи зулму истибдодро месӯзад ва худ низ ба мубориза алайҳи истибдод бар меҳезад. Шеърҳои инқилобӣ ва зидди зулму бедодгарӣро сурудаи ин шоири инқилобӣ вирди забони муборизон буд. Ниҳоят ҳокимияти замон Лоҳутиро ба қатл ҳукм мекунад. Оқибат Лоҳутӣ соли 1922 баъди таҳдиду таъқибҳои саҳти ҳокимони вақти Эрон ба хоки Иттиҳоди Шӯравӣ паноҳ мебарад.

Аз устод Абулқосим Лоҳутӣ осори гаронбаҳое чун достону ғазалҳои равои китъаҳо, рубоиву дубайтиҳои шево боқӣ мондаанд. Лоҳутӣ соли 1957 дар Москва вафот кардааст.

ВАТАН⁴²¹

Ватан вайрона аз ёр аст, ё агёр⁴²², ё ҳар ду?
Мушибат аз мусулмонҳост, ё куффор⁴²³, ё ҳар ду?
Ҳама доди ватанхоҳи зананд, аммо намедонам,
Ватанхоҳи ба гуфтор аст, ё кирдор, ё ҳар ду?
Ватанро аз хатар фикри вакилон мекунад эмин,
Ва ё сарнайзаи як лашкари чаррор⁴²⁴, ё ҳар ду?
Ватанро фитнаи маснаднишинон⁴²⁵ дод бар душман,
Ва ё ин мардуми бедониши бозор, ё ҳар ду?
Команди бандагӣ бар гардани бечорагон маҳкам,
Зи банди сабҳа⁴²⁶ шуд, ё риштаи зуннор, ё ҳар ду?
Ба қатлу ғорати деҳқону истисмори заҳматкаш,
Ҷафат масҷид бувад бонӣ ва ё дарбор, ё ҳар ду?
Бинои зулму истибдоди синфи муфтхӯр вайрон
Зи чаккуш⁴²⁷ мешавад, ё доси чавхардор⁴²⁸, ё ҳар ду?

⁴²¹ Аз хусуси оқибати ин шеър Лоҳутӣ дар тарҷумаи ҳолаш чунин навиштааст: «Ба ҷазои ин шеър ҳукумати вақт маро ҳаёс карда, ба истинтоқ кашид. Рӯзномаро кушода баъзе мисраъҳоро ба ман нишон доданд. Дар ҷавоб гуфтам: 1. Охир дар ин ҷо ман ба таври таъкид чизе нагуфтаам, фақат изҳори шубҳа кардаам. Баъд аз он калимаҳои зеринро ба ман нишон доданд: «Ба маҷлис нисбати Эронфурӯшӣ медиҳанд...» Ман бо чиддияти тамои ҷавоб додам: Аммо бубинед, дар мисраи дуҷум чӣ гуфтаам: «Намедонам кунам иқрор, ё инкор, ё ҳар ду?» Намояндаи ҳукумат девонавор фарёд зад:

Пас ин чист? – «Вакилону вазиронанд хоин, фаш мегӯям!» Ё инро ҳам инкор мекунад?

Не, – гуфтам, – аммо давомашро хонед. «Агар дар зери теғам, ё ба рӯи дор, ё ҳар ду? Агар ман аз таҳдидҳои шумо метарсидам, ин мисраъҳоро намегуфтам.»

⁴²² **Агёр** – ғайр.

⁴²³ **Куффор** – кофирон.

⁴²⁴ **Чаррор** – бадхоҳ.

⁴²⁵ **Маснаднишинон** – тахтнишинон, ҳукуматдорон.

⁴²⁶ **Сабҳа** – тасбеҳ.

⁴²⁷ **Чаккуш** – болға.

⁴²⁸ **Чавхар** – санги қиматбаҳо, ин ҷо ба маънои тез, обутабдода.

Вакил аз хидмати миллат тағофул⁴²⁹ мекунад амдан⁴³⁰,
Ва ё бошад вазир аз мамлакат безор, ё ҳар ду?
Ба маҷлис нисбати Эронфурӯшӣ медиҳанд, аммо
Намедонам кунам иқрор, ё инкор, ё ҳар ду?
Вакилону вазиронанд хоин, фош мегӯям,
Агар дар зери теғам, ё ба рӯи дор, ё ҳар ду!
Туро рӯзе ба куштан медиҳад ночор, Лоҳутӣ,
Забони ростгӯ, ё табъи оташбор, ё ҳар ду?
Вакил аз хидмати миллат тағофул мекунад амдан,
Ва ё бошад вазир аз мамлакат безор, ё ҳар ду?

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тарҷумаи ҳоли устод Абулқосим Лоҳутиро нақл кунед.
2. Шеърро бурро ва ифоданок хонед.
3. Мазмуни байтҳоро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед.
4. Ин шеър дар тақдири Лоҳутӣ чӣ нақш дошт?
5. Шоир сабабҳои вайронии ватанаширо дар чӣ мебинанд?
6. Шеър ва луғатҳоро аз ёд кунед.

САЛОМ

Ассалом, эй халқи Эрони кабир,
Ассалом, эй насли Золу Ардашер!
Эй нажоди Кова, эй авлоди Сом!
Бар ту аз Чумхури Тоҷикон салом!
Мо бародарҳои тоҷики туем,
Роҳдору рӯҳназдики туем...
Солҳо мо дар асирӣ зистем,
Ҳеч кас огоҳ набуд, мо кистем.
Беҳабар будем мо, к-андар ҷаҳон
Як бародар ҳаст моро меҳрубон.
Лек девори сияҳ дар байни мо
Карда буд зулми ҷаҳонгирон ба по.

⁴²⁹ **Тағофул** – гафлат, худро ба нодони задан.

⁴³⁰ **Амдан** – қасдан, дидаву доништа.

Гарчи ёдат буд дар дил човидон,
Ҳайф, рӯят шуд аз дида ниҳон...
Мо ба зулми золимон ғолиб шудем,
Бар замину оби худ соҳиб шудем.
Дастӣ мову дидаи мо боз шуд,
Бахти мо чун боз дар парвоз шуд.
Пас туро, чони бародар ёфтем,
Доимо ҳозир ба имдоди туем...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро хонед ва маънидод кунед.
2. Шоир дар бораи муносибати халқҳои тоҷику эронӣ чӣ мегӯяд?
3. Ин мисраъро шарҳ диҳед: «Эй нажоди Кова, эй авлоди Сом».
4. Бигӯед, ки халқҳои тоҷику эрониро чӣ ба ҳам мепайвандад?

* * *

Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман.
Ватани қору хонаи ишқам,
Табъи шеърӯ таронаи ишқам!
Ваҳ, чӣ рахшонӣ, эй шарораи сурх,
Қон фидои ту, эй ситораи сурх!
Бурчи Машриқ агарчи хонаи туст,
Лек олам пур аз фасонаи туст.
Солҳо пеш аз ин замона, ҳазор,
Нафакат як, ҳазор чандин бор.
Ту ҳунарманду паҳлавон будӣ,
Равшанибахши ин ҷаҳон будӣ.
Номдорони Шарқ дар гирдат
Гирд буданд ҳамчу шогирдат.
Хонаат мактабу маориф буд,
Дари эҳсон ба оламе бикушуд.
Боре, ин сон суҳандарозӣ чист?
Мункири ту ба ғайри душман кист?
Дар ҷаҳон ҳар кӣ достон хонад,
Номи деринаи туро донад.

Лек чанде ту бенаво мондї,
Аз ҳунарҳои худ чудо мондї...
Солҳо бо талошу бо мардї
Чангу ҷонбозию ҷадал кардї.
Чанг кардї ба зидди ҷабру ситам,
Гох-гоҳе шудї музаффар ҳам.
Лек зӯри ситам маҷол надод,
Ки тамоман шавї зи банд озод.
Ногаҳон шӯъла аз Шимол дамид,
Шӯълаи сурх то ба Шарқ расид.
Гуфт ин шӯъла: Ҳей, ба по бархез!
Дар раҳи зиндагї зи ҷо бархез!...
Эй умеди дили рамидаи ман,
Куввати дасту нури дидаи ман!
Он алафро ту роҳбар кардї,
Сӯи майдон шудї, зафар кардї...
На фақат Шарқ аз ту хуррам шуд,
Рӯи ту нурбахши олам шуд.

БАНДАГӢ ДАРКОР НЕСТ

Зиндагӣ охир сар ояд, бандагӣ даркор нест,
Бандагӣ гар шарт бошад, зиндагӣ даркор нест.
Гар фишори рӯзгор обат кунад, мискин машав,
Мард бош, эй хастадил, шармандагӣ даркор нест.
Бо ҳақорат гар биборад бар сарат борони дур,
Осмонро гӯ: бирав, борандагӣ даркор нест!
Гар ба шартги пойбӯсӣ сар бимонад бар танат,
Ҷон деҳу рад кун, ки сарафкандагӣ даркор нест.
Зиндагӣ озодии инсону истиклоли ўст,
Баҳри озодӣ ҷадал кун, бандагӣ даркор нест!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок хонед.
2. Мақсади мурочиати шоир аз ҷӣ иборат аст? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
3. Мисраъҳои ба зиндагӣ ва ҳолу аҳволи гузаштаи халқи мо бахшидаи шоирро аз шеър пайдо карда бо мадади муаллим тавсиф кунед.

4. Шеъри «Бандагӣ даркор нест»-ро бурро ва ифода-нок хонед.

5. Ҳар байтро аввал бо мадади муаллим ва сипас мустакилона шарҳ диҳед.

6. Шеърро аз ёд кунед.

МУЪМИН ҚАНОАТ

Шоири халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат соли 1932 дар деҳаи Курговади ноҳияи Қалъаи Хуми вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таваллуд ёфтааст. Пас аз хатми мактаби миёна соли 1951 ба факултаи таъриху филологияи Университети давлатии Тоҷикистон дохил мешавад.

Шавқу ҳаваси эҷоди шеър хеле бармаҳал дар вучуди Муъминшоҳ пайдо шуда буд. Таҳсил дар Университет ва сипас кор дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чашмаи илҳоми ӯ чӯшу сафо бахшидаанд.

Муъмин Қаноат шеърро дostonҳои бисёре навиштааст. Машҳуртарин дostonҳои шоир «Сурӯши Сталинград», «Тоҷикистон-исми ман», «Мавҷҳои Днепр» ва «Гаҳвораи Сино» мебошанд.

Шоир барои эҷод кардани ин дostonҳо бо Мукофоти давлатии СССР ва Мукофоти давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ кадр карда шудааст.

«Мавҷҳои Днепр», ки порчаҳои чудогонаи он ба мутолиа пешбарӣ карда шудаанд, аз зумраи дostonҳои басо қозибу пурмаънии Муъмин Қаноат ба шумор мераванд.

Достон бо эҳсосоти волои ватандӯстӣ ва садокати бародарӣ эҷод гардида, дар ҳар мавҷи он як лаҳза, воқеа ва ҳастии зиндагии рангини одамӣ акс ёфтааст.

Нони гандум, қуввату дармон расид.
Чунбиш дарёст рафтори шумо,
Мавҷҳою мавҷҳою мавҷҳо!...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро хонда мазмунашро нақл кунед.
2. Сабаби банд шудани роҳи мавҷи саховат чӣ будааст?
3. Ба мӯҷиби чӣ боз «мавҷи ин дарё озод шуд» ?
4. Меҳри шоир нисбати халқи Украина дар кадом мисраъҳо ифода ёфтааст?
5. Фикр кунед, тахти калимаи «Мавҷ» чӣ дар назар дошта шудааст?

МАВҶИ ОДАМ

Ба хотираи Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ
Саидкул Турдиев

... Днепр!

Ҳаст дар ёдат магар он соли сели оташин,
Мавҷҳои одамин монанди сели оҳанин
Омаду дар мавҷҳои банд шуд?!
Як тараф урду⁴³⁵ мо роҳи гузар мекофтӣ,
Як тараф тири адӯ⁴³⁶ тӯри аҷал мебофтӣ.
Мегузаштӣ аз миёни як замину ду замон.
Ногаҳон тоҷикписар худро ба оғӯшат фиканд,
Шарфаи тири адӯ гардид ин соат дучанд,
Мавҷҳои гашт аммо ҷавшани ҷони ҷавон.
Аз пайи ӯ ротаи ӯ сӯи он соҳил шитофт,
Садди оҳан, садди оташ, садди хороро шикофт,
То ба он соҳил нахустин роҳи дарёро кушод.
Пораи хоки туро бигрифт аз ҷанги адӯ,
Аз ғазаб лабрез шуд гӯё дили танги адӯ,
Чашмро пӯшида аз тӯпу туфанги бешумор
Тири дунёро барои рӯи паҳлавонон рехтанд,
Оби дарё, хоки соҳилро ба элак бехтанд.

⁴³⁵ Урду – ҷангиён, лашкар.

⁴³⁶ Адӯ – душман.

То дами субҳ аз дусад чон панҷ чони зинда монд,
 Панҷ одам дар канорат ҳамчу дил поянда монд.
 Пушт обу пеш оташ, аз ҳаво борони тир,
 Дар миёни обу оташ панҷ фарзанди далер
 Тан ба тан бо лашкаре ҷангид... Овах, ногаҳон
 Тири душман аз билети сурх, аз ҷавшан гузашт,
 Аз дили пурхашми тоҷик, аз дами оҳан гузашт,
 Ҳаст дар ёдат, чӣ сон афтонд ўро бар замин?
 «Воҳ, модар!» – гуфтаю хоки туро оғӯш кард,
 Лаҳзае модар-замин қалби ҷавонро гӯш кард,
 Даргузашт ў... Дар ҳамин дам лашкар аз дарё гузашт.
 Байрақи оғӯштаи хунро зи нав бардоштанд,
 Ҳамчу машғал, раҳнамо болои сар афроштанд.
 Ҳар диле мезад ба зарби «Интиқому интиқом!»
 Шуд ҳамон як пораи хоки Ватан маъвои ў,
 Манзили бо нақди чон бигрифтаи ў, чои ў,
 Манзилеро, ки ҳама бо чон харидорем мо.
 Эй Днепр! Солҳо аз пеши манзил меравӣ,
 Гӯй охир, аз чӣ ин сон сӯи соҳил медавӣ?
 Гуфт бар ман ба забони мавҷҳои безабон:
 «То бигирам ин дили ҷовидро андар канори мавҷҳо»...
 Зикри⁴³⁷ бисёрест дар савти⁴³⁸ шумо,
 Мавҷҳою мавҷҳою мавҷҳо!...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок ва бурро хонед.
2. Дар порчаи шеърӣ вазъияти ҷанг чӣ гуна тасвир ёфтааст?
3. «Обу хокро ба элак бехтанд» чӣ маънӣ дорад?
4. Пирӯзӣ ба ивази чӣ ба даст омад?
5. Оё даҳшати ҷангро тасаввур кардаед, ки чӣ гуна будааст?
6. Байтҳои алоҳидаро аз рӯи интиҳоби муаллим шарҳ диҳед.

⁴³⁷ **Зикр** – ёд кардан, ба забон овардан, гуфтаҳо, кайдҳо.

⁴³⁸ **Савт** – садо, овоз.

МАВЧИ БАРОДАРИ

Ба дида нақши рӯи ту, ба гӯш гуфтугӯи ту,
Ҳанӯз аз димоғи ман нарафтааст бӯи ту,
Ба ҷои дур меравад дилам ҳамеша сӯи ту,
Шудам калону омадам кунун ба ҷустуҷӯи ту,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Замини Украинаро зи сару бар қадам задам,
Ба ҳар диёр дар задам, ба ҳар мазор дам задам,
Зи лавҳаҳои мраммарин ба ҳирс ҷуста номи ту,
Бикофтам, наёфтам нишони ноаёни ту.
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Замони кӯдакии ман ту аз ҳама калон будӣ,
Миёни аҳли деҳи мо ҷавони паҳлавон будӣ,
Чанори соябон будӣ, мадори хонадон будӣ,
Вале зи хоксориат ба ҷашм ноаён будӣ,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Бигӯ, кай мазори ту, мазори хоксори ту?
Ба вақти захми охирин кӣ буд дар канори ту?
Даме фитодӣ бар замин, кӣ буд такядори ту?
Кӣ буд дар нигоҳи ту, ба ҷашми интизори ту?
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Ба вақти ҷустуҷӯи ман ба сӯи ман, ба рӯи ман
Кушода буд ҳар даре, ба ҳар даре бародаре,
Агар туро наёфтам, биёфтам дар ин макон,
Ҳазорҳо бародарон, бародариҳои ҷовидон,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Ба ҳар диле, ки во шавад, маро ба сина ҷо шавад,
Ба ҳар нигоҳи беғаше, ки нури дидаҳо шавад,
Ба хандаҳои ғамбарор ҷу мавҷҳои беқарор,
Нигоҳи туст ошкор, ҳаёти туст пойдор,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро ва ифоданок хонед.
2. Гӯед, ки шоир бародарашро дар кучоҳо ҷустааст?
3. Ҷустуҷӯҳо дар хоки Украина ба шоир чӣ натиҷаҳо додаанд?
4. Шоир дар байти
Агар туро наёфтам, биёфтам дар ин макон,
Ҳазорҳо бародарон, бародарии ҷовидон чиро дар
назар дорад?
5. Шеърро аз ёд кунед.

ДАВОМИ НЕК РОҲАТРО!

БА ВЛАДИМИР ЛУГОВСКИЙ

Даме, ки размгоҳи бешикасти Рустами Достон
Ба чанги бекҳо афтид аз дасти забардастон,
Даме, ки базмгоҳи Ибни Сино, Рӯдакӣ, Хайём
Бишуд ҷавлонгаҳи дуздон, Бишуд бозичаи айём,
Ба ин ҷо омадӣ пойи пиёда мисли як сарбоз
Ба қалби шоиру бо ҳуччати раҳсоз.
Ту аз кӯҳу камарҳо бо машаққат роҳ мебурдӣ,
Чу шоир, ошиқи шаб хавф аз бегоҳ мебурдӣ
Зи дарё об мехӯрдию мехуфтӣ, намехуфтӣ,
Ба яздон баҳс мекардӣ, Ба дарё роз мегуфтӣ.
Чу дарё вирд мекард аз забонат шеъри Пушкинро,
Ту боло мешудӣ,
То даст гирӣ Моху Парвинро...
Шунидӣ нағмаи ҷонпарвари хиргоҳӣ аз хиргоҳ,
Ҳам овози азони деҳаро бар даргаҳи Аллоҳ,
Шабоҳанги хурӯсон,
Бонги халхоли арӯсонро,
Сукути кӯҳи тафсонро,
Садои ҷони инсонро,
Ту ғарқи созҳо будӣ,
Ту банди розҳо будӣ.
Чу булбул моили парвозҳо, овозҳо будӣ,
Ки ногаҳ шарфаи тиру камон, аспӣ давон омад,

Кадомин бек сӯи деҳаи беспосбон омад?
Балои осмон омад!
Ту барҷастӣ,
Камар бастӣ,
Ба аҳли деҳа пайвастӣ,
Ғурури бек бишкастӣ...
Ҳамин шаб ёр гаштӣ чун қалам тиру камонатро,
Дигар оҳанг бахшидӣ
Ҳамин шаб достонатро,
Дар ин пасту баландиҳо
Дар ин сустию сахтиҳо,
Миёни гирудори некбахтӣ, шӯрбахтиҳо
Ту дидӣ Вахшро танҳо
Миёни кӯҳ дар ғавғо.
Надидӣ дар бисоти ӯ дили дарёи Ҳофизро
Чу шоир ёд н-овардӣ макони разми Рустамро
Надидӣ давргардон чоми сесадпораи Ҷамро.
Аҷамро дидиву савти Аҷамро лек нашнидӣ,
Дами пирӣ бузургонро ту хору бенаво дидӣ?
Агар дар хонаи тоҷик тамоми чиз ночиз буд,
Ба ҳар гаҳвора Ҳофиз буд ё девони Ҳофиз буд.
Ҳамон пире, ки аз пайроҳаҳо то арсаи дунё,
Зи манзилҳо ба манзилҳо,
Кушода роҳ аз дилҳо...
Агар бо номи Ҳофиз мешудӣ дар хонаи тоҷик,
Баногоҳ қаср мешуд аз қарам вайронаи тоҷик.
Агар бо шеъри Ҳофиз роз мегуфтӣ ба духтарҳо,
Ба шеърат мефаромад аз самои ҳусн ахтарҳо.
Агар як бор мездӣ, ба хубӣ чехраи Лайло,
Чу Ҳофиз маст будӣ умрҳо аз он руҳи зебо
Вале ошиқ нагаштӣ... Роҳ бурдӣ, достон гуфтӣ,
Ба ҳар сурат сухан аз дарду дармони замон гуфтӣ,
Ту хизматро адо кардӣ чу як роҳсоз, чун сарбоз,
Туро охир ато кардӣ табиат шоири мумтоз! ...
... Аз он шабҳо
Зи кӯҳи Нор доим мерасад овоз,
Садои мардуми роҳсоз,
Садои шоири сарбоз...

Замистон асту
Механдад ба ёди ту гули бодом
Бубин Мирзои Кӯлобӣ⁴³⁹ диҳад роҳи туро анҷом.
Дуои нек рӯҳатро, Давоми нек роҳатро!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок хонед.
2. Мазмуни шеърро нақл кунед: Владимир Луговский кӣ буд ва барои миллати тоҷик чӣ хизматҳо кардааст?
3. Дар бораи дӯстии халқҳои тоҷикӣ рус боз чӣ ҳо медонед?
4. Аз матн мисраҳроеро ёфта чунда намоед, ки ба тавсифи Владимир Луговский бахшида шудаанд.

⁴³⁹ Мирзо Шариф – сардори бригадаи роҳсозони Норақ

ЧУМЪА ОДИНА

Чумъа Одина аз нависандагони соҳибзавки тоҷик аст. Ӯ соли 1930 дар деҳаи Некноти ноҳияи Панҷакент ба дунё омадааст.

Аввалин навиштаҳояш солҳои шастум ба таърифи расидаанд. Повести «Иншо дар мавзӯи озод» (соли 1974), романи «Гузашти айём» (соли 1978) ва як силсила ҳикояву очерк ва қиссаҳо ба қалами ӯ тааллуқ доранд.

Чумъа Одина тарҷумон низ буд. Асарҳои Н. Тихонов, Я. Гашек, С. Алӣ, Г. Кирх, И. Шамякин, Г. Марков ва дигаронро хонандагони тоҷик дар тарҷумаи ин нависандаи хушсалиқа хондаанд. Чумъа Одина соли 1982 аз олам ҷашм пӯшидааст.

Қиссаи «Иншо дар мавзӯи озод» аз марғубтарин ва писандидатарин асарҳои адиб аст. Нависанда зимни ин қисса гуфтанист, ки танбалӣ, фиребгарӣ, ошнобозӣ аз бадтарин хислатҳои инсонӣ мебошанд.

«ИНШО ДАР МАВЗӢИ ОЗОД»

Шитоб мекардам. Соатам ба ду наздик мешуд. Ногоҳ ҷашмам ба Аҳмади Зарду Нодира афтод. Ҳайрон шудам. Охир, то саршавии дарс андаке мондааст, онҳо бошанд, ба қаҳвахона рафта истодаанд! Бинобар ин ба соатам бо-вар накарда, ба соати пештоқи бемористон назар афкандам. Дувоздаҳу чоряк. Қин занад ин соати маро! Гоҳ чун аспӣ тозӣ медаваду гоҳ чун хари ланг базӯр мегардад! Тарбузам аз бағалам афтид, – кайфам парид. Худро ҷунон ҳис мекардам, ки гӯё бар сарам як сатил оби хунук рехта бошанд. Қариб ду соат вақти холӣ дорам. Акнун ба кучо равам, чӣ кор кунам?

Дар аввал мехостам ба хона баргардам, баъд фикр кардам, ки то ба троллейбус савор мешавам, то ба хонамон меравам, ки қариб ними соат мегузарад, барои бозгашт боз ҳамин қадар лозим. Ҳамагӣ панҷ дақиқа мемунад. Барои панҷ дақиқа ба хона баргаштанам намеарзад. Бинобар ин қадамавро суст кардам. Акнун ба шитобу таъҷил эҳтиёҷ

набуд. Ба фикр фуру рафтам. Вақтҳои охир ба ман тез-тез ҳолати ачибе рӯй медиҳад: ҳамин ки оҳиста-оҳиста қадам мондам, дар майнаам фикрҳои мучмалу берабти бисёре пайдо шуда, маро саҳт азоб медиҳанд.

Вақте ки хурд будам, орзу мекардам, ки тезтар калон шавам, ақаллан ба талабаҳои синфҳои ҳашту даҳ расида гирам. Ана акнун калон шудам, 18-ро пур карда ба нуздаҳ қадам мондам, мӯйлаб баровардам, мӯйлабамро ҳафтае ду маротиба метарошам, аммо аз калон шуданам чандон хурсанд нестам. Зани ҳамсояи дасти ростии мо – Эргашбиби мегӯяд, ки ман «мардаки каппакалон» барин ғафс шудаам ва акнун аз ман гурехтан, яъне рӯй пӯшидан лозим будааст. Ана он саволҳои, ки майнаи маро гич мекунанд: чаро ба вай, ба кампири қариб шастсола аз ман рӯй паноҳ карданиш лозим будааст? Чаро ҳамин қадар сол лозим набуду акнун лозим шуда монд? Охир, мо қариб даҳ сол боз ҳамсоя! Хайр, гӯр ба сараш, аз ман рӯй пӯшад, пӯшидан гирад. Як умр рӯйширо набинам ҳам, заррае хафа намешавам...

Маро дар вақтҳои охир дигар масъалаҳои азоб медиҳанд. Масалан, чаро падари ман падари Зарифи Муш барин чарроҳ ва ё падари Аброри Балон барин мудирӣ база не? Чаро вай танҳо коргари одии заводи хишт? Шароит надошт? Чаро шароит надошт? Падари Мушу падари Балон ба падари ман ҳамсоланд. Пас, чаро онҳо шароит доштанду падари ман не? Пас падари Балону падари Муш аз падари ман боақлтар буданд? Пас чаро ман аз Балону Зарифи Муш беҳтар мехонам? Пас чаро гандум қорӣ, гандум мерӯяду ҷав қорӣ ҷав, – мегӯянд? Хайр, ин саволҳои бе ҷавоб ҳам мондан мумкин.

Акнун як назар бахти маро тамошо кунед. Мисол, мактабҳои миёна боз даҳсола шуданд. Акнун талабаҳои синфҳои даҳ ҳам баробари мо, талабаҳои синфи ёздаҳ, мактаби миёнаро тамоми мекунанду баробари мо номаи камол мегиранд, баробари мо ба мактабҳои олии ариза медиҳанд. Ин аз ҳоло моро ба таҳлука андохта истодааст. Соли гузашта қариб нисфи тамомикундагонии мактаби мо ба мактабҳои олии дохил шуда натавонистанд. Ҳатто

ду талабаи бо медали тилло тамом кардагӣ ҳам. Дар ин бора мухбире дар яке аз рӯзномаҳои марказӣ мақолае навишта, муаллимони ваълоҷиёни моро хуб шарманда кард. Муаллимони мо мегӯянд, ки ин кори мухбир аҳмакист, чунки ваълоҷиён ҳам монанди дигарон рагу хун доранд, бинобар ин мумкин аст, ки саросема шуда ба саволҳои имтиҳонгиранда дуруст ҷавоб дода натавониста бошанд. Аз ин воқеаи таассуфовар хулосаҳои бисёр чуқур баровардан ва коллективи муаллимони мактаби мо барин мактаби калон ва обрӯмандро бадном кардан дуруст нест. Боз кӣ медонад?

Ман панҷ соли охир танҳо бо баҳои панҷ меҳонам. Ҳамаи муаллимаҳо мегӯянд, ки мактабро ҳатман бо медали тилло тамом хоҳам кард, аммо вақтҳои охир медал гирифтани намехоҳам, аниқтараш аз медал гирифтани мегарсам. Умуман, ин медал ба ман чӣ лозим? Барои медалдорони соли гузашта барин шарманда шудан? Аз шарм ба Қазоқистон, ба кадом як совхозии навбунёд гурехта рафтанд. Агар онҳо медал намедоштанд, гапе намешуд. Ҳар сол ҳазорҳо нафар аз имтиҳонҳои қабули афтида истодаанд! Бинобар ин чандин вақт боз ин фикр маро азоб медиҳад. Агар ман мактабро бо медал тамом кунам, дар вақти ба мактаби олии дохил шудан аз «мусоҳиба» нагузарам ва ноилоҷ ҳамроҳи ҳама, «аз рӯйи қоидаи умумӣ» имтиҳон медиҳам ва ҳатман баҳои ду ва ё се мегирам. Баъд ҳама дар кӯчаву пасткӯчаҳо бо ангушташон ба ман ишора карда мегӯянд, ки ана, хӯ вай бача, мактаби миёнаро бо медал тамом карду аз имтиҳони қабули афтид.

Аз афти қор, бо ошнобозӣ медал гирифтагӣ! Мумкин аст, ки ягон мухбир дар ягон рӯзнома дар ин бора мақола навишта, маро ва муаллимаҳои азизамро, ки барои таълиму тарбияи ману шарикдарсонам бисе захира кашиданд, шарманда кунад. Не, ба ман медал лозим нест. Ҳамту, баробари ҳама мактабро тамом кунам бас! Бинобар ин ба дарсҳо он қадар аҳамият намедодагӣ шудам. Ҳа, на панҷ, балки сева чор гирам ҳам, мешавад. Муаллимҳоямон баъд аз ҷавоби ман хеле вақт сар мечунбонанд, оҳ мекашанд ва бо таассуф «Ба шумо чӣ шуд? Ҳай, ҳай, рафик

Ҳакимов, умеди мо аз шумо ин набуд!» – мегӯянд дар журнал боз як «панҷ» мемонанд ё ба журнал ҳеҷ чиз намонда таъкид мекунанд, ки боз тайёр карда биёям, дар дарси оянда боз мепурсанд. Маълум мешавад, ки қонуни инерсия дар ин ҷо таъсир доштааст. Оё шумо аз физикаи синфи нӯҳ қонуни инерсияро медонед? Оё шумо медонед, ки чаро автомобил ва ё поездро якбора тормоз дода нигоҳ доштан душвор аст? Ин ҳама ба қонуни инерсия вобаста аст! Ана ҳамин хел ба аълоҷӣ якбора сеvu чорхон шудан душвор будааст, чунки дар ин ҷо ҳам қонуни инерсия амал мекардааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран дар бораи тарҷумаи ҳоли Ҷумъа Одина нақл кунед.

2. Аз сарсатри аввал чиро фаҳмидед, нақл карда диҳед.

3. Чаро Ҳакимов падари худро нисбати падарони ҳамсинфонаш паст мешуморад?

4. Барои чӣ ӯ медал гирифта намехост? Фикратонро гӯед.

5. Ба ақидаи шумо он фикру ақидаҳое, ки дар майнаи қахрамони қисса пайдо шудаанд, ҳамашон дурустанд?

6. Хулосатонро рочеъ ба ин порча баён кунед.

Имсол ба назарам баҳор хеле серборон омад. Ман ин фикрамро ба Кабӯтари Дубома гуфтам. Вай китфонашро дарҳам кашида бо тамасхур гуфт:

– Имсол ҳам баҳор ҳарсола барин, ҳатто камборонтар. Ту ки имсол плаш надорӣ, ба назарат ҳамин хел менамояд. Соли гузашта плаши ман барин плаши нави хитойӣ доштӣ-ку! Куҷо шуд?

Дар ҳақиқат соли гузашта плаши нави хитойӣ доштам. Тобистон, дар вақти таътил дар сохтмони заводи нуриҳои маъдани Қӯрғонтеппа якуним моҳ қор карда, камтар пул пасандоз карда будам. Гумон мекардам, ки Балон ба пули худам плаш ёфта медиҳад. Тирамоҳ андак пеш аз саршавии боронгарӣ, плаши кӯҳнаамро ба дода-

рам Валимухаммад додам. Балон илтимоси маро рӯирост рад накард, имрӯзу фардо гуфта то ҳоло кашол дода гаштааст. Акнун плашаш сарашро хӯрад. Ба қарибӣ фасли боронгарӣ ҳам мегузарад, тобистон мешавад.

Бале, гапи Кабӯтари Дубома дуруст аст. Ман, ки плаш надорам, баҳор ба назарам серборон менамояд. Аммо ба назари Балон, Калла ва Раҷаби Тилло, ки плаши балонӣ доранд, баҳор камборон менамояд. Онҳо ҳатто дар рӯзҳои офтобӣ ҳам плаш пӯшида мегарданд...

Мо, талабагони синфҳои ёздаҳ хабари боз даҳсола шудани мактабҳои ёздаҳсоларо шунида хеле хафа шудем, аммо талабаҳои синфҳои даҳ баръакс хеле хурсанд, чунки онҳо ҳам баробари мо, баробари бачаҳои, ки як ё ду сол калонтаранд, номаи камол хоҳанд гирифт. Агар мо ба ҷои талабаҳои синфҳои даҳум мешудем, низ хурсандӣ мекардем? Ҳа, ба фикрам аксарияти мо ҳамин хел мекардем. Пас, ҳар як кас ба ҳар як ҳодиса аз мавқеи худ, аз рӯи манфиати худ баҳо медиҳад? Чӣ хеле Аҳмади Калла мегӯяд, ҳар кас бо доғи худ месӯзад! Ҳа, ҳамин хел барин.

Кабӯтари Дубома бачаи қобилу ҳалим аст. Вай танҳо се сол боз ҳамроҳи мо мехонад. Пештар дар қадом як деҳаи дурдасти райони Сариосиё ҳамроҳи бобояш зиндагӣ мекардааст. То қарибӣ дар синфи мо як вай белақаб буд. Азбаски Шарифҷон дар синфамон одами нисбатан нав буд ва ҳалиму қобилақаб буд, мо аз лақабмонӣ худдорӣ мекардем. Ба қарибӣ ман, Калла, Македон ва Муш аз забони Шарифҷон қиссаи аҷоибро шунидем.

Модари Шарифҷон хеле барвақт дар синни шонздаҳсолагӣ, бо амақбачаи худаш, ки аз ӯ даҳ сол калон будааст, издивоҷ мекунад. Баъд аз як сол Шарифҷон таваллуд мешавад. Рӯзе падараш аз қори сахро саҳт мондаву шалпар шуда, ба хонааш бармегардаду ба завҷааш мегӯяд: «Думи барзагворе тоб дода гаштан ба дилам зад. Ман маълумоти миёна дорам!

Агар ту розӣ бошӣ, ба шаҳр рафта хонаму одам шуда мебиёям! Ҳамагӣ чор сол! Ин ҳеч гап не, шаҳр наздик. Тез-тез ба наздатон омада меистам.» Модари Шарифҷон розӣ мешавад ва ба колхоз даромада қор мекунад, то ки

маишати писару падаршӯи пирашро таъмин кунад ва ба шавҳари донишчӯяш ҳам каму беш пул фиристода истад. Аз байн чор сол мегузарад, падари Шарифчон институтро тамоm мекунаду дар худи Душанбе ба кор таъин мешавад ва баъд зану писарчаашро ба наздаш кӯчонда меорад, аммо завҷааш зуд одатҳои кишлоқиаширо партофта, ба монанди занони шаҳрӣ либос пӯшидан, ба квартира нигоҳубин намудан ва дар тӯю маъракаҳо озодона сӯҳбат карданро ёд гирифта наметавонад, бинобар ин ҳам падари Шарифчон аз ҳамсояву рафиқонаш шарм карда, бо баҳонае зану писарчаашро боз ба зодгоҳашон, ба назди падараш бурда менад ва дере нагузашта ба як беваи «маълумотдор» хонадор мешавад. Модари Шарифчон инро шунида саҳт ба шӯр меояд:

Ҳа-а, ман бесавод будем? – меғӯяд. – На ба квартира нигоҳубин карда метавонистему на одам барин либос пӯшидан? Ҳоло ман ба вай, номард, чӣ хел одам буданамро нишон медиҳам!

Вай баъзе чизҳояшро фурухта пул мекунаду писарчаашро ба бобояш супурда рост ба шаҳр ба омӯзишгоҳи тиббӣ меояд. Дар ин ҷо, дар курси сеюм бо як муаллимашон издивоҷ мекунад.

Ана хоҳари шафқат Меҳринисо Ашрафӣ чӣ хел одам будаанд!

Ман модари Шарифчонро нағз мешинохтам, – онҳоро се-чор бор ҳамроҳ дар кӯча ва як бор дар хонаи Асрорини, ки бо онҳо ҳамдиёр будаанд, дида будам, вале асло гумон намекардам, ки духтур Ашрафӣ падари Шарифчон нест. Ҳоло Меҳринисо – апа дар бобати либоспӯшӣ ва маъракаорӣ ҳар хел занҳои соҳибмаълумотро бо як нӯл мезанад. Агар ман модари Шарифчон будани ӯро намендонистам, гумон мекардам, ки ягон ҷавонзани шаҳрии олуфтасатанг аст ва синнаш аз 25–26 камтар асту бештар нест.

Ба шаҳр омадаму аз омаданам пушаймон, – гуфт Шарифчон дар охири нақлаш.

Ману Калла хомӯш будем. Муш, ки дониستاني асрори оилавии одамонро хеле дӯст медорад ва ба нақли Шарифчон гӯшаширо сик карда гӯш мекард, пурсид:

– Барои чӣ? Магар шаҳри мо ба ту маъкул нашуд?

– Не, не, шаҳр ба ман маъкул, шаҳри тозаву озода, сер-долу дарахт.

– Пас, барои чӣ пушаймонӣ?

– Чунки худро на дар хонаи падарам нағз ҳис карда метавонаму на дар хонаи модарам. Падарам аз зани ду-юмашон ҳашт фарзанд доранд ва модарам аз шавҳари дуумашон се нафар. Ба ҳамин тариқ, ман ду падар, ду модар ва ёздаҳ хоҳарчаву додарча дорам, аммо ягон нафари онҳо маро нағз намебинанд. Ман барои ҳамин дубома, туфайлихӯр ва бегона. Агар ягон чиз лозим шавад, ба назди падарам оям: «Сездаҳ сол алимент додам бас, акнун назди модарат рав, ман ҳашт фарзанд дорам, аёлманд ҳастам, базӯр зиндагиамро нӯг ба нӯг карда истодаам» – мегӯяд. Агар ба назди модарам оям, «ба назди падари босаводат рав», – мегӯяд ва чунон падарамро дашном медиҳад, ки гӯшҳоям кулф мезананд. Хулласи калом, ман кабӯтари дубома барин, аммо на дар инаш манзил гирифта метавонаму на дар онаш! Ҷои хоби муайян ҳам надорам. Гоҳ дар хонаи модарам, гоҳ дар хонаи падарам ва гоҳ дар хонаи Асрорино...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матро қироат кунед.

2. Шарифчон ба рафиқонаш дар бораи чӣ нақли ачиб кард?

3. Оид ба рафтори падару модари Шарифчон чӣ мегӯед?

4. Дар атрофи қисмати Шарифчон баҳс ташкил намоед.

Ман шонздаҳ рӯз боз кор мекунам. Дар ин муддат хеле чизхоро фаҳмида гирифтам. Фаҳмидам, ки дар ин ҷо, дар автобаза ҳам, чун дар мактаби мо баъзеҳо лақаб доштаанд.

Масалан, лақаби ҳамхонаи ман Нур Алиев «Инженер» будааст. Ман ўро Хоҷаи Соатпараст меномам. Вай аз ин хафа намешавад, – фақат табассум мекунад. Нур умуман аз ҳеч кас ва ҳеч чиз хафа намешавад. Масалан, бригади-

ри мо вақти кор ўро ба наздаш чеғ мезанаду ба дасташ як сўм дода мегўяд:

Инженер, ҳаво гарм барин. Рафта се шиша пиво намебиёри? Нур ҳарфе нагуфта, ба буфет меравад.

Ё худ харрот Нозим-ака, ки бо ў пахлу ба пахлу кор мекунад, дастгоҳашро нигоҳ дошта мегўяд:

Инженер, носи ман тамом шуд. Ту бачаи чаққон, рафта ба ман як пачка сигарет намебиёри?

Инженер аз дасти Нозим-ака пулро мегираду боз ба буфет меравад.

Агар ман ба чои ў мешудам, мурам ҳам, ин корро намекардам. Чӣ, ман ба онҳо хизматгор? Чӣ хеле ки Эргашбиби шофёри Абулҳорисов Абууро мегўяд – «югурдак».

Ман боре ин матлабро ба Инженер гуфтам. Вай хандида мегўяд, ки дар дунё ҳурмат ва хурду калон гуфтани гапҳо ҳастанд. Қин занад ин хел иззату ҳурматро! Охир ин таҳқир – ку! Инженер боз механдад, мегўяд, ки гапи аз худ калонро гардонад, аз рӯи одоб нест. Сабил монад чунин одоб! Магар кори бригадиру Нозим-ака аз рӯи одоб аст? Инженер боз хандакунон мегўяд, ки онҳо аз ў калонтаранд ва ба ин ҳақ доранд.

Маълум мешавад, ки тасаввуроти мо ё худ чӣ хеле ки Калла мегуфт, тафаҳҳуми мо, дар бораи одоб гуногун будааст? Он чизеро, ки ман таҳқир ва поймол кардани нафс мепиндорам, Инженер хушодобӣ мешуморад? Пас кадоми мо ҳақ ҳастем ва чӣ хеле ки Рачаби Тилло мегуфт, ку ҳақиқат? Ба фикрам, ҳақ ба чониби ман аст? Кӣ дўғи худро турш гуфтааст? Шояд ҳақ ба чониби Инженер бошад? Қин занад каллаи бемағзи маро! Чаро дар каллаи ман танҳо ҷумлаҳои саволий пайдо мешаванд?

Кошкӣ тезтар рӯзи корӣ ба охир мерасид. Ин бегоҳӣ ба хонамон меравам. Шонздаҳ рӯз боз падару модар ва додару хоҳарчаҳоямро надидаам! Онҳоро ёд кардам!

Имрӯз панҷ дақиқа пеш аз тамом шудани кор худи кассир шахсан ба устохонаи мо омада, маошамонро дод. Дар ним моҳ шаст сўм кор кардаам. Бад не. Алҳол мешавад. Баъд мебинем...

Ба хона омадаму оббозӣ карда либосҳои тозаамро пӯшидам ва чил сӯм маошамро ба киса андохта роҳи хонамонро пеш гирифтам. Дарро модарам кушод. Вай гӯё чандин сол надида сахт пазмон шуда бошад, маро сахт ба оғӯш кашида, гаштаву баргашта аз рӯям, гарданам ва пешонаам бӯса мекунад. Ҳа, модарҳо одамони аҷиб будаанд, доимо оби чашмонашон тайёр! Ана ҳоло ҳам модарам сар то пои маро аз назар гузаронида ва ашки чашмонашро пок карда, мегӯяд, ки ман хеле хароб шудаам. Ба фикрам, ман хароб нашудаам, баръакс хеле фарбеҳ шудаам. Додару хоҳарчаҳоям парвона барин ба гирдам мегарданд. Ҳатто Валимуҳаммади бадқавоқ ҳам омаду хичолатомез табассумкунон маро ба оғӯш кашида, аз рухсораам бӯсид. Маълум мешавад, ки гапҳои ба ман гуфтагиашро ҳанӯз ҳам фаромӯш накардааст. Дар урфият мегӯянд, ки одам чӣ қадар дур бошад, ҳамон қадар азиз аст. Ин ҳақ асту рост. Ман инро дар амал санчида дидам, то ҳол дар ёд надорам, ки аҳли хонаводаи мо нисбат ба ман ин қадар меҳрубониву ғамхорӣ зоҳир карда бошанд. Ана, падарам ҳам омаданд. Падарам бо ман чун марди ҳақиқӣ даст дода вохӯрӣ карданду баъд ба ҳама гуфтанд:

Барои чӣ дар даҳлез истодаед? Ё Нурмуҳаммад барои аловгирӣ омадагӣ? Кани, ба хона даромадем.

Вақте ки ба хона даромада ба гирди миз нишастем, ман аз кисаам пулавро бароварда ба модарам дароз кардам. Модарам нагирифт.

– Не, не, – гуфт ба сӯи ман даст афшонда. – Ба сару либосат-мӣ, ягон чизи дигар-мӣ, сарф кардан гир. Ба мо пул лозим не. Худоро шукр...

– Гир, гир, – гуфт падарам бо табассуми мамнунона. – Гиру шукр кун, ки писари ту ҳам пулӯб шудааст. Ин дафъа гир, дафъаи дигар майлаш ба сарулибосаш сарф кунад, ҳар орзуе дошта бошад, кардан гирад, – баъд ба Валимуҳаммад рӯ оварда фармон дод: Ту, Валӣ давида рафта тағота гирифта биёр.

Валимуҳаммад часта аз чояш хесту ба сӯи дар равон шуд, аммо падарам ўро боз дошт.

– Исто гуфтагӣ барин аз пули акаат се сӯм гиру вақти бозгашт якто арақ харида биёр.

Абрӯвони модарам боло париданд, чунки падарам то ҳол арақ наменӯшид, ба ҳар ҳол, мо арақнӯшияшро надидаем. Падарам ин таачҷуби модарамро дида, бо лабханд ва оҳанги ҳазломез пурсид.

Ҳа, кампир, ба ту чӣ шуд? Беҳтараш хезу як оши нағз паз! Охир, писарат ба қатори одамон даромадаааст, пулӯб шудааст. Ба ғайр аз ин Адҳамчон ҳам имрӯз ба хонаи мо меҳмон мешаванд. Ун кас инхелӣ чизҳоро нағз мебинанд... Бинобар ин якта лозим...

Модарам бо як кунчи лабаш табассумкунон аз чояш хесту ба ошхона рафт.

Модарам маро ба сари дастурхон даъват кард. Мо – се «мардак» ба хонаи калон гузаштем...

Се сол гузашт. Ақл бовар намекунад. Бале, се сол гузашт. Дар ин муддат бисёр чизҳоро ёд гирифтаам. Ба қавли тағоям «баландию пастӣ ва гармию сардии дунёро дидам ва талхиву ширинии ҳаётро чашидам» ва се касбро аз худ кардам. Акнун ман харрот⁴⁴⁰, мисгар ва шофёр шуда кор мекунам, тамоми районҳои республикаамонро бо чаши худ дидам, бо садҳо одамон ҳамсӯҳбат шудам, «хом» будам, андаке «пухта» шудам, он масъалаҳое, ки се сол пеш майнаи маро машғул мебошанд ва ба назарам мушкилу пурасрор мебошанд, ҳоло хеле осон ва ҳатто содалавҳона менамоянд. Акнун ҳатто шарм медорам, ки як вақтҳо ба чунин чизҳо майнаи худро ва дигаронро гаранг карда мегаштам.

Имрӯз хонаи мо ба хонаи торочшудае⁴⁴¹ менамояд. Ин сахарӣ мо чизу чораи Нур Алиевро ба контейнер бор карда, ба бағоч супурдем, ҳоло хонаи ҳолӣ ва фарши он ифлосу пур аз коғазпора. Нур Алиев акнун харрот не, балки инженери дипломдор аст. Вайро вазорат ба автобазаи

⁴⁴⁰ **Харрот** – касе, ки чӯб метарошад. Баъзаи устоҳоеро, ки дар дастгоҳи махсус оҳан метарошанд, низ харрот меноманд.

⁴⁴¹ **Торочшуда** – ғоратшуда.

зодгоҳаш саринженер таъин кард. Директорамон Нурро ба базаи худамон мудирӣ колонна таъин карданӣ шуд, қабул накард. Ман аз ҳуқуқи дӯстӣ ва рафоқат истифода карда, исрор кардам, ки Нур ин таклифро қабул кунад.

Дар ин шаҳр чиро надидаам? – бо савол ҷавоб дод табассумкунон Нур. – Ба райони худамон меравам. Дар ин ҷо инженер бисёр, қадр надорад. Мефаҳмӣ? – Вай бо диққат ба ҷашми ман нигоҳ кард, гӯё ба ман ягон масъалаи душворфаҳмро фаҳмонда истода бошад ва танҳо баъд аз он, ки ман ба аломати тасдиқ сар ҷунбондам, суханашро давом дод: – Санг, ҳамон санге, ки дар кӯҳистон қадре надорад, дар ҷои лозимиаҷ қимат аст. Дар ин ҷо ман, кӣ?. Ҳамагӣ мудирӣ колонна! Ба болои сарам саду як хӯҷаин! Дар районамон ман ягона инженери маълумоти олидор!

Нурро ба ҳоли худ гузошта ба рӯбучини хона ва ҷо ба ҷо кардани чизҳоям шурӯъ намудам. Ногоҳ ҷашмам ба иншое, ки се сол пеш эҷод карда будам, афтод. Ман онро аз байни китобҳо гирифта ба Нур, ки аз бекорӣ мутафаккирона ба тиреза нигоҳ карда меистод, дароз кардам. Боре ҷӣ хел ба милитсия афтодан ва иншо навиштанамро ба Нур нақл карда будам, бинобар ин ӯ аз ин иншо огоҳ буд.

Канӣ, канӣ ҳабсиёти⁴⁴² мулло Нурмуҳаммадро бинем. – Нур бо табассум иншоӣ маро аз дастам гирифта ва рост истода ду-се саҳифаашро мутолиа карду баъд ба сӯи ошхона равон шуд.

Ман фарши хонаи хоб ва даҳлезро шустам, баъд ба магазин рафта барои хӯроки шом нону калбаса харида овардам. Вақте ки ба ошхона даромадам, Нур саҳифаи охири иншоямро меҳонд.

– Ту бало будай! – гуфт Нур...

– Барои ҷӣ ба ҳеҷ кас нишон намедихӣ?

Хайр, хафа нашав. Ман имрӯз меҳмони ту, гуфт ӯ бо табассуми доимияш, – аз меҳмон хафа намешаванд...

⁴⁴² **Ҳабсиёт** – ишора ба ашъори Масъуди Саъди Салмон, ки дар зиндон навишта шудааст

Ман чӣ ҳам мегуфтам? Вай имрӯз дар ин хона меҳмон аст.

Нур ба дилам оташ андохту ба зодгоҳаш рафт. Ду ҳафта гаштаву баргашта иншоямро меҳонам, таҳриру тасҳеҳ мекунам, – ба назарам торафт беҳтар менамояд. Имрӯз ба Раҳима нишон додам, ба вай ҳам маъқул. Чоп кунам-чӣ Раҳима мегӯяд, ки то чоп накунонам, то хонандагону аҳли адаб нахонанд, нағз ё бад буданаш чӣ хел маълум мешавад?

Ин маслиҳаташ бад набудагӣ барин. Дар ҳақиқат:

*То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта бошад...*

Модоме ки хонандагон ва аҳли адаб иншои маро нахондаанд, модоме ки ман ба онҳо ҳарфе нагуфтаам, аз кучо медонанд, ки айби ман кадом асту ҳунарам кадом? Чин занад, боз ҷумлаи саволи?

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро муаллиф дар матн «баландию пастӣ ва гармию сардии дунёро дидам» – гуфтааст?

2. Кадом хислатҳои Нурмуҳаммад дар иншо тасвир ёфта буданд? Иншо ба дасти кӣ афтида монд?

3. Боз дар бораи мардию родмардӣ чӣҳо медонед?

4. Бо ёрии муаллим дар бораи асар ва қаҳрамононаш он мувоҳиша ташкил кунед.

5. Оё шумо низ чун Нурмуҳаммад дар барои масъалаҳои зиндагӣ фикр мекунед?

6. Дар бораи худ ва ё рафиконатон ҳикоя нависед.

САФАРМУҲАММАД АЙЮБӢ

Шоир ва драматурги маъруфи, тоҷик Сафармуҳаммад Айюбӣ 20 декабри соли 1945 дар шаҳри Кӯлоб. таваллуд шудааст. Донишкадаи омӯзгории шаҳри Кӯлобро (с. 1976) хатм кардааст. Шеърҳои аввалинаш ҳанӯз аз соли 1956, аз синни 11 солагиаш ба таъб расидаанд.

Муаллифи китобҳои «Гули гандум», «Роҳи сафар», «Шоҳаи барқ», «Фалаки роғӣ», «Осори мунтахаб», «Чилвагоҳи офтоб», «Мунзим», «Тӯй дар Хуррамдара», «Шоҳ Бика» мебошад. Ҳамчунин драмаҳои манзуми «Амир Исмоил», «Дақиқӣ», «Алии Сонӣ», «Спитаман», «Заволи Чамбули Мастон», «Фишор» ба қалами ӯ мансубанд.

Ӯ дар жанри маснавӣ низ асарҳои бисёре офаридааст. Айюбӣ Шоири Халқии Тоҷикистон, Арбоби Ҳунари Тоҷикистон ва барандаи ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакист.

АМИР ИСМОИЛ

(Драмаи манзум дар ду баст ва ҳафт намоиш)

Иштироккунандагон:

Исмоили Сомонӣ – волии Бухоро, минбаъд амири Давлати Сомониён.

Насри Сомонӣ – амири Варзрӯд.

Абулфазли Балъамӣ – надими дарбори Насри Сомонӣ, баъд Ҳочибӣ бузурги (сарвазири) дарбори Исмоили Сомонӣ. Абусолик – оҳангсоз. Ширин – каниз. Зоҳира – мураббияи Ширин. Сарҳанг.

Умар – сарбоз, писари Сарҳанг.

Қаробой – ҳомии низоми дохилаи Шимоли Бухоро, Ходим, Аркони давлат, нӯкарон.

БАСТИ АВВАЛ НАМОИШИ ЯКУМ

(Саҳна нимторик. Болои саҳна тахтест амирӣ, ки ду рӯй дорад. Дар як рӯи тахт Исмоили Сомонӣ ва дар рӯи дигари он Насри Сомонӣ нишастаанд. Тахтро чарх мезанонанд, ки гоҳе рӯ ба тамошобин Наср ва гоҳе Исмоил пайдо мешаванд. Аркони Давлат ба муқобили ҳаракати тахт чарх зада, гоҳе ба Исмоил ва гоҳе ба Наср хитоб мекунанд.)

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Хуфтагонро дод мебойд такон,
Гир халқи хешро аз чои чон!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ҷабр кун, то халқ монад дар харос,
Қатл кун, бинмуда ҳар гапро асос!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мулк пур гаштаст аз нокас базе,
Раҳм манмо, чун намефаҳмад касе!
Давлати навро бубояд дасти зӯр,
Подшоҳи зӯр меёбад зухур!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Дар фарози кӯҳсорони Ачам
Ҷалқаҳои дорро бинмо алам!
Мон, ки халқи мо хушомадгӯ шавад,
Сархамӣ бар халқи кишвар хӯ шавад.
Халқи балвогар нагардад муътабар!
Бар сари осӣ бизан теғу табар!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бар гулӯи дузду ғарҳо рез қир,
Рағми аҳкоми сияхдил теғ гир!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ҷар кӣ сар бардошт, пояшро бибуур!

Чашмҳои саркашонро соз кур!
Аз бародарҳои худ бинмо ҳазар,
Ҳар яке оранд бар ҷонат хатар!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ту ғуломи Насри Сомон гаштай,
Чун асир ўро санохон гаштай!
Волии мулки Бухорой агар,
Окилу нотарсу доной агар,
Раҳм бинмой ту, меёбӣ зиён,
Бош ту саркардаи сомониён!
Бо чунин рафтор меёбӣ сарӣ,
Дастболо мешавӣ дар сарварӣ!

БА НАСРИ СОМОН

Не, набояд кард рафторе чунин,
Халқ аз ғурбат намегардад қарин!
Бо чунин аркони дар фитрат ҳақир,
Обрӯмандӣ намеёбад амир!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ку надиме, к-ӯ туро ояд писанд,
Аз фазилат рӯҳи ӯ бошад баланд!
Бо чунин аҳкоми ноахлу заиф
Беҳ намегардад Бухорои Шариф!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ё бародар ҳаст ё хешу табор,
Хеш набвад, несташ гар ифтихор!
Гар бародар бар Ватан орад хатар,
Раҳм манмо ту ба фарзанди падар!
(Наср меравад.)

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Наср аз мо дар ғазаб гардидааст,
Аз бародар хунталаб гардидааст!
Аҳриман дар синааш ҷо кардааст,
Зидди мо ӯ ҷанг барпо кардааст!

Дар сари давлат набояд дод тан
Ҳеч гаҳ бар фитнаҳои Аҳриман!

*(Исмоили Сомонӣ сараширо дудафта дошта молиш
медиҳад ва каф мекунад. Аҳли аркон мераванд. Ширин
пайдо мешавад.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣ асрорест дар чашмони Ширин,
Нигоҳаш мерабояд дарди вазнин.
Чу бар ман бингарад, осуда гардам.
Чу марди пир хоболуда гардам.
Арабдухтар, хаёлам, к-ӯ парияст,
Ки дар ӯ хислати марҳамгарияст.

ШИРИН

Ман ин чоям.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Сарамро дор, Ширин,
Ки дарди нимасар гардид вазнин.
Бигӯ Ширин, чӣ дасту панча дорӣ,
Ки рӯи дард марҳам мегузорӣ?
Сари ҳар панчаат иксири дард аст,
Нигоҳат бар вучудам кора кардаст.

*(Ширин чаккаҳои сари Исмоили Сомониро молиш
дода, ӯро ором мекунад.)*

ШИРИН

Шумо бисёр бетобед, хоча,
Чаро шабҳо намехобед, хоча?

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ба фикри марзу буми ин диёрем,
(Фосила)

Туро беинтиҳо мо дӯст дорем.
Ту Ширин, аз кучо донӣ, ки ҳар шаб
Намехобам, дилам месӯзад аз таб?

ШИРИН

Ба дидори шумоям ҳаст матлаб,
Шуморо хоб мебинам ҳама шаб.

*(Исмоили Сомонӣ Ширинро навозиш мекунад.
Зоҳира ворида толори волӣ мегардад. ӯ дар даст дашти
ҳазориспанди сӯзон дорад.)*

ЗОҲИРА

Ба ин ҳусни худододе, ки доред,
Бахилонро ба ҳайрат мегузored.
Ҳамеша чашм мегирад шуморо,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мазан лофи паризодӣ ту моро,
Барои мард зебоии ботин
Бувад авлотар аз рухсори рангин.
Фишорам медиҳад андӯҳи бисёр,
Ҳаёлам, гаҳ дилам мемонад аз кор.
Ташаккур бар ту, эй Ширини ҳозик.

ЗОҲИРА

Набошад Наср бар тахти ту лоик

*(Исмоили Сомонӣ бо ҳаяҷон аз ҷой бармехезад ва ба
ғӯшае меояд.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Агар, ки Наср садри хонадон аст,
Сару саркардаи Сомониён аст.
Чаро бар рағми мо мехезад акнун,
Чаро бо ғайр меомезад акнун?

ЗОҲИРА

Халифа Мӯътаמיד ўрост ҳомӣ,
Силоҳаш додасту бас низомӣ.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мане, ки лашкари поянда дорам,
Шукӯху шаъни афзоянда дорам,
Раҳо созам Бухороро аз ин банд,
Итоатгар нагардам бар Самарқанд!

ШИРИН

Ду тан ҳамхуну ҳамҷонед, хоҷа,
Ду тан аз Оли Сомонед, хоҷа.

ЗОҲИРА

Бародар ҳаст, аммо чун адӯяст,
Чу аз пушти бародар кинаҷӯяст.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Нахоҳам дод бар ў боҷу андоз,
Чу бар рағмам намуд ў чанг оғоз!

ШИРИН

Шуморо ў чигарбанд аст.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Дам шин!
Магӯ ҳарфе дигар аз Наср, Ширин!

ШИРИН

(Худро аз Исмоили Сомонӣ дуртар гирифта)

Худоё, хулқи ў он қадр тез аст,
Ки ў бо сояи худ дар ситез аст.

(Фосила)

Чи наздикему дурем аз бари ҳам,
Чавонӣ бигзарад бо ғуссаву ғам.
Чаро?

ХОДИМ

Сарханг омад!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Бо беқарорӣ)

Мон, дарояд!

(Сарҳанг меояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Димоғаш чоқ, бардам менамояд.

САРҲАНГ

Чӣ амре карда будӣ, гашт ичро,

Ҳаёти мо дигар бигрифт маҷро!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣҳо кардӣ ту бо аҳли Самарқанд,

Киро барбаста овардӣ ту дар банд?!
Чӣ гап шуд?

ХОДИМ

Балъамӣ омад.

САРҲАНГ

Кӣ омад?

ЗОҲИРА

Ҳаёлам, мешавад ин чо қиёмат!

(Фосила. Ба як тараф омада)

Намехоҳам шавад ҳамчуру пайванд,

Миёни ҳам Бухоро бо Самарқанд.

Чӣ кори хайр шуд,ки Насри Сомон

Асир афтод, чоӣ ўст зиндон.

Маро беҳурматӣ бисёр бинмуд,

Қудо аз акрабою ёр бинмуд.

Ба айби ӯ гузаштам чабр аз сар,

Тамоми умр ҳастам бевадухтар.

Надими Насри Сомон аст ин мард,

Ба мо чун душмани чон аст ин мард.

САРҲАНГ

Ман ўро мекушам!

Ў душмани мост!

ШИРИН

Наметарсад!...

Чавонмард аст, пайдост

(Исмоили Сомонӣ чаҳида мушт гирех мекунад.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣ сон аз садди вазнин ӯ гузаштаст,

Зи сангарҳои сангин ӯ гузаштаст?!
(Ба Сарҳанг)

Ба-д-ин сурат агар лашкар ту дорӣ,

Хаёлам, бар адӯ сар мефарорӣ!

САРҲАНГ

Амирашро ба банд овардаам ман,

На бо найрангу фанд овардаам ман.

Ба зӯри даст бигрифтам Самарқанд

Бигирам Балъамиро низ дар банд!

ЗОҲИРА

Магар кур аст, як пояш ба гур аст?!

ШИРИН

Хаёлам, Балъамӣ марди часур аст.

Вагарна беҳарос ӯ аз Самарқанд

Чӣ сон омад, гузашт аз сангару банд?

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бирав, Ширин, ки мо гуфтор дорем,

Сухан аз аҳли бадкирдор дорем.

(Ба ходим) Бигӯ бар Балъамӣ, ин ҷо дарояд,

Ба мо ӯ мақсади худро кушояд.

(Ширин ва Зоҳира мераванд. Балъамӣ меояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Наметарсӣ магар аз теги хунхоҳ,

Ки нотарс омадӣ ҳоло ба даргоҳ?!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба олам аз касе тарсе надорем,
Ҳама парвардаи Парвардигорем.
Бароям хонадони Оли Сомон
Набошад хонаи бегона альюн.

Исмоили сомонӣ

(Бо тамасхур)

Ана, сарҳанги мо аз ҷанг баргашт,
Зафарманду баному нанг баргашт.

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Бародар бар бародар гар зафар кард,
Ба олам хешро шармандатар кард.
Аё волӣ, мадеҳ бар Наср озор,
Каси доно набошад тундқирдор!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Намуд ӯ бар ғазо моро ҳидоят,
Макун дар пеши мо ӯро ҳимоят!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Гурӯҳи бадгуморе дар Самарқанд,
Манори мирро аз зер барқанд.
Бизад оташ ба шаҳру ноҳушӣ кард,
Паноҳӣ ҳар кучо тоҷиккушӣ кард!
Тамоми аҳли Дахбед аз ғами ҷон
Фирорӣ гашт бар Дарвозу Хатлон.
Халифа Мӯътаид андар ғзаб шуд,
Кунун дур аз ҳама айшу тараб шуд.
Хаёлам мекашад лашкар ба ин чо!

САРҲАНГ

Намемонам дарорад сар ба ин чо!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Намебинам иноят дар халифа,
Намесозам итоат бар халифа!

Бухоро ҳеч гаҳ моли араб нест,
Хаёлам, Оли Сомон бенасаб нест.
Ба ҳифзи ному нанги қавму кишвар
Насозам раҳм ҳатто бар бародар!
Кучо шуд Наср?

(Ба Сарҳанг эътироз карда)

САРҲАНГ

Дар поёни роҳ аст,
Ҳама аркони ӯ дар зери чоҳ аст!
(Фосила)
Ичозат дех, бигирам Балъамиро,
Ки душман ҳаст ӯ бар мо, амиро!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Амири Варзруд нест альюн
Амири мост,
алҳақ, Насри Сомон.
Чаро волии худро мекуни фанд?!
(Ба Исмоили Сомонӣ)
Намебояд шавӣ аз фанд хурсанд.

Исмоили Сомонӣ

Араб садсолаҳо бар дӯши мо буд,
Амири фикру ақлу хуши мо буд!

САРҲАНГ

Намехоҳӣ, ки бошад тоҷвар ӯ?
Ғуломиро намехоҳад дигар ӯ!

Исмоили Сомонӣ

Ба илму равнақи фарҳангу эҷод
Бухоро кам намеояд зи Бағдод!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Маҷӯ ҳоло ҷудой аз хилофат,
Ки атрофат пур аст аз дарду офат.
Биёбонҳо ҳама аз қавми кӯчист..

САРҲАНГ

Бигӯ, майли ту аз ин гуфтугӯ чист?!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Магар ин нуктаи марди кабир аст,
Ту ро ваҳми араб думболагир аст!
Агарчанде сарат аз фазл болост,
Магӯ ҳарфе, ки фикрат кӯҳнаколост!
Ба ҳаҷ рав, сӯфии узлатнишин шав,
Пайи омӯзиши тафсири дин шав!

САРҲАНГ

Аё воли, макун бар Балъамӣ гӯш,
Гузар аз баҳри ӯ, созаш фаромӯш!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Мадех имкони бадкорӣ ба ҳар кас,
Бародаркуш бигӯяндат аз ин пас!

(Ба Сарҳанг)

Магар ман душманам, эй марди нодон,
Надимама ман ҳаме бар Насри Сомон.
Ба ӯ ман то қиёмат аҳд бастам,
Варо мисли бародар мепарастам!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ҳамин дам Насри Сомон дар чӣ ҳол аст,
Магар маҷрӯҳи сахту бемаҷол аст?

САРҲАНГ

Бишуд маҷрӯҳи теғам Насри Сомон.
Варо бегаҳ даровардам ба фармон.

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Чӣ даҳшат, ту ғулому ӯ амир аст,
Сикандар бар ғуломи худ асир аст!
Бародарро, чу бигрифтед дар банд,
Намебахшад шумоёнро Худованд!,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Сарҳанг)

Чӣ кардӣ, бенасаб, бар Насри Сомон?!

САРҲАНГ

Ҳар он чӣ гуфта будӣ,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ҳу ту, нодон!

АБУЛҲАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Амире чун ба қотилҳо амон дод,
Худашро чой байни қотилон дод.

САРҲАНГ

Надими пир, рағми ӯ мағӯ тунд,
Ки монанди қалам месозамат кунд!

АБУЛҲАЗЛИ БАЛЪАМӢ

(Ба Сарҳанг)

Шунидам,ки варо кардӣ лату куб,
Раво дидӣ ба ӯ кирдори нохуб.
Басоҳо ранчу озораш ту додӣ,
Ҳақоратҳои бисёраш ту додӣ.

САРҲАНГ

(Пеши пой Исмоили Сомонӣ ба зону зада)
Сагат ҳастам, ба гирдат посбонам,
Касеро бар ту афзудан намонам!
Ту бинмо сӯи душман як ишора,
Кунам ман пайкарашро порапора!
Агар фарзанди ман шуд бо ту душман,
Сарашро мекунам аз тан ҷудо ман!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Шунидам дар Тироз аз аҳли туркон,
Ба балво хест қавме зидди моён?

САРҲАНГ

Сару саркардаи ин қавми бадрой
Бувад сарбози дарборат – Қаробой!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Қаробой?! Ӯх, саги аблах!
Ҳаромӣ! Намуд ӯ дар ҷавоби мо ғиромӣ!
Гадоро соҳиби кораш намудам,
Ба дасти худ силаҳдораш намудам!
Бидодам лашкару аспу чиҳозаш,
Намудам омили боҷи Тирозаш!
Кунун ин сифла рағми мо ба по ҳаст!

САРҲАНГ

Ҳама кирдори ӯ кори хато ҳаст!
Садоқатмандии моро ту бипзир,
Ҳама турки Бухороро кунам қир!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Шунидӣ, ӯ садоқатманди мо ҳаст,
Чу саг якумр ӯ дар банди мо ҳаст.
Бирав ту бар Тирозу бар Самарқанд,
Тамоми саркашонро гир дар банд!

АБУЛҲАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба хирман дуздҳо мағзор сарвар,
Ба гургон раммаро манмой бовар.

САРҲАНГ

Агар дастам расад, ҷонаш ситонам!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Сарҳанг)

Туро аз содиқони хеш донам.
Ба Оли Балъамӣ будӣ дилам гарм,
Вале аз гуфтаи ту омадам шарм.
(Ба Сарҳанг)
Бирав, ту Насрро ҳоло раҳо кун,

Варо роҳӣ кунун бар назди мо кун.
Бубар пайгоми мо бар Насри Сомон,
Биёраш ҳамраҳат бар қасри Сомон.

(Сарҳанг меравад. Исмоили Сомонӣ дар қайди орзуҳо меафзояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Агар чун Мовароуннаҳр альюн
Шавад якҷоя бо хоки Хуросон.
Кунун аз иттиҳоди ин ду кишвар
Замони давлати нав мешавад сар!
Кашам ҳар шаҳрро ман сангдевор,
Ки рағми душманон бошанд подор!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Диёреро, ки онро нест ғамхор,
Ҳимоят кай намояд сангдевор?
Касе к-аз раҳму шафқат кард сангар,
Набишкасташ на тӯфону на лашкар.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бигӯ, манмо ҳазар, дар дил чӣ дорӣ,
Дағал гуфтан беҳ аст аз бадгуморӣ!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба ғайр аз лашкари бераҳму ғаддор
Барои давлатат фазл аст даркор.
Адӯ метарсад аз илму ҳунар беш,
Ҳунар меоварад авчу самар беш.
Адӯ метарсад аз қасру манорат,
Зи акси лавҳаву нақшу нигорат.
Зи боғу роғу аз саҳрои гандум,
Зи ҳусну чехраву одоби мардум.
Адӯ метарсад аз лафзу забонат,
Адӯ метарсад аз ҳусни баёнат..
Адӯ метарсад аз созу навоят,
Зи байту қиссаву лаҳну садоят.
Адӯ метарсад аз ҳар нақши далқат,

Адӯ метарсад аз фарҳанги халқат,
Фазилатро ду олам мепазирад,
Ба ҷангу ҷӯш кас олам нагирад.

(Фосила)

Сипаҳсолорро аз қавми худ гир,
Вагарна мешавӣ як рӯз тасхир.
Амире, ки зи қавмаш нест лашкар,
Бувад монанд бар Симурғи бепар.

(Фосила)

Ғуломоне, ки сарбозанд имрӯз,
Ту ро бо меҳр бинвозанд имрӯз,
Ҳама бар хеш ғундоранд сарват,
Ҳама гарданд дорою бадавлат.
Агар хоҳӣ амони ро ба дарбор,
Ғуломи хешро манмо силаҳдор!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ватан болотар аз тахту нигин аст,
Биҳишти нақд дар рӯи замин аст.
Агар волӣ чу мурғи хонагӣ шуд,
Тихӣ аз шавқу аз фарзонагӣ шуд.
Намехоҳам маломатҳо шунидан,
Намемонам қанотамро буридан!

(Исмоили Сомонӣ каф меқӯбад. Аркони давлат саф мекашанд. Насрро меоранд. Балғамӣ дарҳол ба истиқболаш мешитобад ва ўро ба оғӯш мекашад. Ҳарду бародар аз ду тарафи тахти дурӯ рост истода, ба чашми ҳамдигар нигоҳ мекунанд. Тахт чархгардон аст ва аркони давлат низ муқобили он чарх зада меафзоянд.)

БА НАСРИ СОМОНӢ

То даме рағми ту дар тан чавшан аст,
Ӯ бародар нест, балки душман аст!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Гар зафар кардӣ, ту ҳастӣ некбахт,
Фурсате омад,ки гири тоҷу тахт!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Чун асират кард ӯ, ай тоҷвар,
Обрӯмандӣ намеёбӣ дигар!

*(Исмоили Сомонӣ ҳарфи дигаронро гӯш дода, беҳ-
тиёр пеши пой бародараш ба зону мезанад ва пой ӯро
мебӯсад.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Кушо аркони ӯро тез аз банд,
Ки фардо боз гардад бар Самарқанд!
Нишинад боз бар тахти амирӣ,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Амиронро намезебад асирӣ!

САРҲАНГ

Чаро бар пой ӯ андар сучудӣ,
Аз ин пас худ амири Варзӯдӣ!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ғуломи бенасаб, беақлу нодон!
Ба зону зан ба пеши Насри Сомон!
Ки ӯ шоистаи меҳру дуруд аст,
Амири номдори Варзӯд аст!

(Ба аркон)

Ҳама таъзим бар сӯяш намоед,
Ҳама бар пой ӯ бар сачда оед!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Адл кардӣ, ҳақ ба ту ёрӣ диҳад,
Дасту нирӯи мададгорӣ диҳад!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Насри Сомонӣ)

Гирифт ин хона аз нури рухат нур,

Абусолик! Ту созатро намо чур!

Бизан савти наве, то шод бошем,

Зи қайди дарду ғам озод бошем!

*(Порае аз савти “Дувоздаҳмақом “ садо медиҳад.
Саҳна батадрич торик мешавад.)*

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Драмаро бо таҳаммул хонед ва оиди воқеаи ба дасти Исмоил асир афтодани бародари калонӣ Насри Сомонӣ мубодилаи афкор кунед.

2. Аз мазмуни асар дарёбед, ки Исмоил, Наср, Балъамӣ ва Сарханг чӣ ақидаҳои мухталиф доранд?

3. Ба Исмоил тавсифнома нависед, ки чӣ шахсият аст. Гуфтаи ӯ «Амиронро намезебад асирӣ»-ро шарҳ диҳед.

4. Драма бо чӣ анҷом меёбад?

5. Сухани Исмоили Сомониро, ки чунин сар мешавад, аз ёд кунед: «Ватан болотар аз тахту нигин аст».

ДАҚИҚӢ

(Драмаи манзум дар ду баст ва чаҳор намоиш)

Иштироккунандагон:

Дақиқӣ – 23 сола. Фирдавсӣ

Суруш – каниз, дастпарварди Дақиқӣ.

Ғулом – Саура

Зардушт

Гӯштосп

Машъалбадастон – шаш нафар сафедпӯш ва шаш нафар сиёҳпӯш.

БАСТИ АВВАЛ НАМОИШИ ЯКУМ

(Дар пешсаҳна таҳти оҳанги мутантан машғалбадастон пайдо мешаванд, чилва мекунад ва ҳаракоти онҳо муборизаи баду некро таҷассум мекунад. Аз миёни издиҳом Фирдавсӣ пайдо мешавад.)

ФИРДАВСӢ

Ба кажгуфтаниҳо шунав ростон,
Кунам аз Дақиқӣ яке достон.
Чу аз дафтар ин достонҳо басте
Ҳамехонд хонанда бар ҳар касе,
Чаҳон дил ниҳода бар ин достон,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.
Чавоне биёмад кушодазабон,
Сухан гуфтани хубу равшан равон
«Ба назм орам ин номаро, гуфт, ман,
К-аз он шод гардад дили анҷуман.»
Чавонишро хӯи бад ёр буд,
Або бад ҳамеша ба пайкор буд.
Бар ӯ тохтан кард ногоҳ марг,
Ба сар барниҳодаш яке тира тарг.
Ба-д-он хӯи бад чони ширин бидод,
Набуд аз чаҳон дил-ш як рӯз шод.
Якояк аз ӯ бахт баргашта буд,
Ба дасти яке банда – бар кушта шуд.
Бирафт ӯву ин нома ногуфта монд,
Чунин бахти бедори ӯ хуфта монд.
Худоё, бубахшо гуноҳи варо,
Бияфзой дар ҳашр чоҳи варо.
Кунун парда бардорам аз қиссааш,
Ба олам бимонам яке ҳиссааш.

(Фирдавсӣ аз як гӯшаи парда даст мегирад ва парда бардошта мешавад. Машғалбадастон ба ду тараф пароканда мешаванд. Ҳавлии шарқиена, ки дар он Дақиқӣ зиндагӣ мекунад. Дақиқӣ сархуш, аз пушти ӯ гулом – Саура вориди ҳавлӣ мешаванд. Саура дар як гӯша

*ҳолати фақирона гирифта, даст неши бар меистад.
Дақиқӣ кӯзаи пур аз шаробро, ки болои миз гузошта
шудааст, бардошта пиёла пур мекунад ва менӯшад.)*

ДАҚИҚӢ

Суруш,
О, Сурушам, кучой, баро,
Бираксу бибозу бароям саро!
Ба-д-он қадр шодам, ки пар мекашам,
Сар аз чайби зулмат бадар мекашам!

(Суруш пешвозаш мебарояд)

СУРУШ

Дуруду саодат ба номи шумо,
Ки равшан намудед фаршу само.
Будам интизори шумо рӯзу шаб,
Шуморо намудам зи гардун талаб.
Ки то боз гардеду бо ҳам шавем,
Дили ҳамдигарро чу марҳам шавем.

(Дақиқӣ он қадар шод аст, ки меҳоҳад парвоз кунад.)

ДАҚИҚӢ

Бухорои зебо, биҳишти чаҳон,
Ки меҳраш бичӯшад ба қалбу ба чон.
Маро минбар асту маро раҳбар аст,
Маро хома ҳасту маро дафтар аст.

(Фосила)

Агар Балхи зебо диёри ман аст,
Бухоро Биҳишту баҳори ман аст.
Бухорои зебо, Бухорои пок,
Кунам сачда умре бар ин обу хок.

(Сархушона чарх мезанад ва боз як қадаҳ нӯш мекунад.)

Ба Нӯҳ ибни Мансур гуфтам:
–Ба чон!
Ҳама шоҳхоро кунам дoston.
Яке «Шоҳнома» нигориш кунам,
Чаҳонро ҳаме шеърбориш кунам!

СУРУШ

Дар ин кори хайру дар ин размгоҳ,
Шуморо Худованд бахшад сипоҳ.

ДАҚИҚӢ

Расули Худо бошад Зардухушт,
Ба аҳзоби дигар ниҳодем пушт!
(Фосила)

Амир аз миёни ҳазорон нафар Маро хост!

СУРУШ

Бодо шуморо зафар.

ДАҚИҚӢ

Ҳама душмани ман бимирад зи рашк,
Нагунчанд дар худ, бирезанд ашк! (Фосила)
Вале ман нагардам ба шоҳон ғулом,
Ки дорам зи шоҳон барӣ дар мақом!

ҒУЛОМ-САУРА

(Як тараф рафта аз Суруш чаши наканда)

Ачаб сурате дорад ин гулбадан,
Бувад аз малоик, на аз зоти зан.

ДАҚИҚӢ

Диҳам ман аз ин пас ба гуфтор тан,
Кушам душманонро ба зӯри сухан!

ҒУЛОМ-САУРА

(худ ба худ)

Кунун беҳабар ҳаст аз ин сароб,
Бувад душмани ӯ аз ин пас шароб!

СУРУШ

Бигӯ, хоҷаам, ин мусофир кӣ ҳаст?!

ДАҚИҚӢ

Ғулом аст донову меҳанпараст.
Ба мову ту з-ин пас итоат кунад.

Ба мо сачда орад, ибодат кунад.
Шаханшоҳ ўро ба ман додааст,
На аз қавми Эрон, арабзодааст.
Ғуломи ман аст ў!

СУРУШ

Варо ном чист?

ДАҚИҚӢ

Саура...

СУРУШ

Арабро чунин ном нест...
(Суруш парешон мешавад.)
Саура ба маънист одамкушӣ,
(Фосила)
Худоё, ниғаҳ дор аз нохушӣ.

ҒУЛОМ-САУРА

(Ҳолати рӯҳии Суруширо фаҳмида)
Ишорат агар аз шумоён шавад,
Ба чо оварам, харҷи фармон шавад.

СУРУШ

Чӣ чашмони пурсеҳр дорад ғулом,
Чу ханҷар, ки тобад бурун аз наём
(Ба Дақиқӣ)
Худоё, ба қалбам сиёҳӣ дамид,
Ба ғӯшам фиғони малоик расид.

ДАҚИҚӢ

Аз ў тарс дорӣ?
Матарс, ай, Суруш!

СУРУШ

Ғумонам, даме рафта будам зи хуш.

ДАҚИҚӢ

На деу париву на аждартан аст,

Чӣ сурат, ки бошад, ғуломи ман аст.
Бихоҳам, агар, чорпой кунад,
Агар шоҳ бошад, гадоӣ кунад.
В-агар мир бошад, саисӣ кунад,
Гадо ҳаст агар ӯ, раисӣ кунад.
Касе ҳаст, ҳоло ғулом асту бас,
Агар ҳукм созам, нагирад нафас!
Кӣ мегуфт, рӯзе биёбам мақом,
Шавам хоҷа, бар худ бигирам ғулом!

(Дақиқӣ бо шодмонӣ покӯбон газал месарояд)

Майи софе биёр, ай бут, ки софист,
Чаҳон аз моҳ то он чо, ки моҳист.
Чу аз кох омадӣ берун ба саҳро,
Кучо чашм афканӣ дебои шоҳист.
Биё то май хӯрему шод бошем,
Ки ҳангоми маю рӯзи маноҳист.

СУРУШ

Саура, бигӯ, акрабоят кӣ ҳаст,
Зи даргоҳи мо муддаоят чӣ ҳаст?

ҒУЛОМ-САУРА

Ривоят шунидам зи аҳли назар,
Буданд акрабоям ҳама тоҷвар.
Ба тифлӣ рабудандам аз хонадон,
Ба ёдам намонда на ному макон.

ДАҚИҚӢ

Чунин аст сирри сарои ҳақир,
Гадо мир гардад, шаҳаншаҳ фақир,

СУРУШ

Талаб кун, ҳар он чӣ мароқи ту ҳаст!
Саура! Дар он чо утоқи ту ҳаст!
Бирав, баъди раҳ як даме хоб рав!
(Саура итоаткорона меравад)

СУРУШ

Худоё, баромад, нигар, моҳи нав.

ДАҚИҚӢ

Бидидам маҳи нав ба рӯи ғулом,
Гумонам, ба ҳам шуд ҳалолу ҳаром.
Ғамин ояд ин моҳ, ё ки накӯй,
Бисанчам, ки чун аст андоми ўй?!

СУРУШ

Шуморо чӣ ҳочат ба теғу наём,
Зарурат набошад шуморо ғулом.
Ба ҷуз назми воло, ки кори Худост.
Дигар кори олам ҳама бебақост.

ДАҚИҚӢ

Суруши азизам, ту донишварӣ,
Ғаҳе дар фазилат зи ман бигзарӣ.
Ҳар он кадр дониш, ки дорам ба сар,
Фалотун наояд ба ман сарбасар.
Вале бахт ёрам нагардад, чаро
Ҷаҳони дилам ҳаст мотамсаро.

СУРУШ

Зи май ҳеч фарде нашуд комёб,
Бигиред худро канор аз шароб.
Фалотун агар худ шаробӣ шавад,
Вучудаш асири харобӣ шавад.

ДАҚИҚӢ

(Барқасд боз як қадаҳ шароб нӯшида)

Дар ин кӯҳнамулки саропой фанд
Шакар захр гардад, сари мӯй банд.
Амиру фақираш надоранд фарқ,
Ҳама дар гуноҳи азиманд ғарқ!
Ба ҷуз духтари раз кучо ҳамнафас?
Ягона тасалло шароб асту бас!

СУРУШ

Аё хочаам, як дам ором шав,
Пайи интишору пайи ном шав.
Ғуломи дағалро бигардон ба пас,
Канизат ман астамдамин аст бас.

ДАҚИҚӢ

Хавотир машав аз ғуломи араб,
Надорад на бому на ному насаб.
(Дақиқӣ ба нанг омада)
Саура! Саура!

ҒУЛОМ-САУРА

Ман ин ҷостам!

ДАҚИҚӢ

Чаро дер кардӣ?
(Сараширо дошта ба худ омада)
Чӣ мехостам?

ҒУЛОМ-САУРА

Чӣ амре,ки дорӣ, итоатгарам,
Бифармо, бисозам фидоят сарам!
(Чашмони Дақиқӣ оташ мегиранд)
Ғуломи манӣ гар,ба сар роҳ гард!

**(Ғулом-Саура охи сард кашида, болои дастонаш
меистад роҳ меравад. Дақиқӣ рӯҳ гирифта)**

ДАҚИҚӢ

Ба дарбори шоҳон ҳазорон чу ӯй
Зи фармони аркон натобанд рӯй!
Чу маркаб азоби гарон мекашанд,
Ғами ду ҷаҳонро ба ҷон мекашанд.
Ба гирди амирони болову паст
Ҷаҳон сар ба сар аз ғуломон пур аст.
Вале аҳли ашроф кам дар каманд,

Ҳама маншаи ҷабру зулму ғаманд.
Ғуломон агар бохирад мешуданд,
Ҳама рағми шоҳони бад мебуданд.
Вале ақли солим надорад ғулом,
Баробар шуморад ҳалолу ҳаром.
(Дақиқӣ боз ҳам ғазаб мекунад)
Ба по гард! Исто ба як пой рост!
Чунин то сахар амру фармони мост!
(Ғулом ба як по рост меистад)
Аз ин пас ту гунгӣ, надорӣ забон!
(Фосила)

Хатар оварад чокари нуктадон.
(Ба сӯи Суруш)

Бубар, як даме хуфта роҳат кунам,
Зи баъди сафорат фароғат кунам.

(Суруш аз дастӣ Дақиқӣ дошта, ўро мебарад. Саура танҳо мемонад.)

ҒУЛОМ – САУРА

Чӣ донад Дақиқӣ зи афкори ман,
Ки пардохт ҳоло ба озори ман?
Агар хоҷа аҳл асту андешаманд,
Ба бахташ наояд хазону газанд.
В-агар хоҷаро ҷаҳл дар сина аст,
Аминам,ки ў куштаи кина аст.
Чӣ сон хоҷа аст ў, ба қайди камӣ,
Надорад ба чайбаш яке дирҳаме.

*(Машғалбадастон пайдо шуда, ҷилва мекунанд.
Саура суруд мехонад.)*

ҒУЛОМ – САУРА

Хоҷаро нест хабар аз дили сӯзони ғулом,
Сӯи ў чор бувад дидаи ҳайрони ғулом.
Ошу нонаш ҳама аз заҳмати чокар бошад,
Кас надидаст вале хони фаровони ғулом.

Хочаро айш бувад, нӯш бувад, ёр бувад,
Оби рӯяш бувад аз дидаи гирёни ғулом.
Хонаи хоҷаи сармаст набошад обод,
Бишканад як дамаке гар сари паймони ғулом.
Зиндагонӣ агар аз ҷабру ситам бошад ба сар,
Хонаи хоҷа шавад хучраи зиндони ғулом.
Хоҷаё, бар мани бечора макун ҷабру ҷафо,
Чони ту зинда бувад дар бадали чони ғулом!

(Суруд ба поён мерасад. Саҳна батадрич торик мешавад.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- 1. Чор нафар талаба ҳар яке дар нақши қаҳрамон драмаро бурро ва ифоданок хонанд.**
- 2. Дақиқиву Фирдавсӣ кӣҳо буданд? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.**
- 3. Чаро драма аз гуфтори Фирдавсӣ шурӯъ мешавад?**
- 4. Байтҳои алоҳидаи драмаро (мувофиқи интихоби муаллим) аз ёд кунед.**

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ Ё ФОЛКЛОР	4
СУРУДУ ТАРОНА.....	4
СУРУДҲОИ ТАЪРИХӢ.....	4
ШӢРИШИ ВОСЕЪ.....	5
ТАРОНА	9
ҒАРИБӢ» Ё ХУД «ҒАРИБНОМА.....	10
ҒАРИБӢ	12
РУБОӢ.....	12
ДУБАӢТӢ.....	15
ЧИСТОН	18
НАМУНАИ ЧИСТОНҲО	20
УНСУРУЛМАОЛӢ КАЙКОВУС	23
БОБҲО АЗ «ҚОБУСНОМА»	25
АНДАР ШИНОХТАНИ ҲАҚИ ПАДАР ВА МОДАР.....	25
АНДАР ФУРӢТАНӢ ВА АФЗУНИИ ҲУНАР.....	26
АНДАР ПЕШӢ ҚУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ.....	31
ТАРТИБИ (ТАОМ) ХӢРДАН ВА ОИНИ ОН.....	33
АНДАР МЕҲМОНӢ КАРДАН ВА МЕҲМОН	
ШУДАН ВА ШАРОИТҲОИ ОН	35
ФАРРУХӢИ СИСТОНӢ	38

НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ	44
АЗ ОСОРИ НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ. ПОДШОҶИ ЗОЛИМ ВА ҶАВОНИ САХОВАТПЕША	45
ДОСТОНИ «ХАЙР ВА ШАР»	48
СУЛТОН САНҶАР ВА ПИРАЗАН	65
МУҶАММАД ҒАЗОЛӢ	68
ҶИКОЯТҶО АЗ «НАСИҶАТ -УЛ – МУЛУК»	68
САЙФИ ФАРҶОНИ	75
МУҶАММАД АВФИИ БУҶОРОӢ	77
ҶИКОЯТҶО АЗ «ҶОМЕЪ-УЛ-ҶИКОӢТ»	78
ЗИӢУДДИНИ НАХШАБӢ	87
ҶИКОЯТ АЗ «ТӢТИНОМА»	88
ИБНИ ЯМИНИ ФАРИУМАДӢ	91
ҶОФИЗИ ШЕРОЗӢ	95
НОСИРИ БУҶОРОӢ	101
ЗАЙНУДДИН МАҶМУДИ ВОСИФӢ	105
ҶИКОЯТҶО АЗ «БАДОЕЪ-УЛ-ВАҚОЕЪ»	106
ШАВКАТИ БУҶОРОӢ	118
НОЗИМИ ҶИРОТӢ	120
АҶМАДИ ДОНИШ	124
ПОРАҶО АЗ «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»	125
МУҶТОР АВЕЗОВ	139

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ	148
МУЪМИН ҚАНОАТ	150
ЧУМЪА ОДИНА	158
САФАРМУҲАММАД АЙЮБӢ	170
АМИР ИСМОИЛ	170
ДАҚИҚӢ	186
Мундарича	196

**Хоцаев Қ., Абдувалиев А.,
Шарафиддинов Н., Раҳматов Б.**

АДАБИЁТИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ барои синфи 6

*Жалпы білім беретін мектептің
6-сыныбына арналған оқулық*

(тәжік тілінде)

Құрастырушы *А. Хурматов*

Редакторы *С. Иқромӣ*

Көркемдеуші редакторы *Н. Тазабеков*

Техникалық редакторы *З. Бошанова*

Компьютерде беттеген *Д. Мансурова*

Корректорлары

№35 Б.Ғафуров атындағы мектептің директоры

Т.С. Михридинова,

филолог-маман (тәжік тілі), директордың оқу ісі жөніндегі
орынбасары *Г. Акрамова*

Теруге 10.12.2011 жіберілді. Басуға 27.08.2013 қол қойылды.
Қалыбы 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсеттік қағаз. Қаріп түрі «Times New Roman
Tj». Офсетті басылым. Есепті баспа табағы 12,5.
Шартты баспа табағы 10,5. Таралымы 253 дана. Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы. «Жазушы» баспасы.
050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.